

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TARIMSAL DESTEKLERİN ÜRETİM MİKTARI ÜZERİNE
ETKİLERİ: BALIKESİR ÖRNEĞİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Reha ASLAN**

**Enstitü Anabilim Dalı: İKTİSAT
Enstitü Bilim Dalı: EKONOMİ**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kaya BAYRAKTAR

KASIM 2019

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TARIMSAL DESTEKLERİN ÜRETİM MİKTARI ÜZERİNE
ETKİLERİ: BALIKESİR ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Reha ASLAN (147219012)

Enstitü Anabilim Dalı: İKTİSAT
Enstitü Bilim Dalı: EKONOMİ

Bu tez 29/11/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı <i>(Danışman)</i>	Prof. Dr. Kaya BAYRAKTAR	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi A. Yasin Kalabak	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi M. Emin Yardımcı	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

BEYAN

Tez Başlığı: Tarımsal Desteklerin Üretim Miktarı Üzerine Etkileri: Balıkesir Örneği
Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 92 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 27/11/2019 tarihinde aşağıda ismi yazılı öğretim görevlisi tarafından şahsıma iletilen turnitin intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %25'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : Reha ASLAN
Öğrenci Numarası : 147219012
Ana Bilim Dalı : İKTİSAT
Programı : EKONOMİ
Türü : () Proje (X) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Danışman
Prof. Dr. Kaya Bayraktar

ÖNSÖZ

Elverişli tarım alanlarına ve bol su kaynaklarına sahip olma konusunda şanslı olan gelişmekte olan ülkelerde, gelişimi tetikleyen temel sektör, tarımdır. Bu sektörde istikrarın sağlanabilmesi için devletin destekleme politikaları son derece önem arz etmektedir. Gerçekçi hedeflere bağlı ve sürdürülebilir politikalarla tarım üreticilerine sağlanan destekler, verimliliğe, istihdama, ülke hasılasına ve vatandaş refahına pozitif etki yaratmada güçlü bir adım olacaktır.

Bu çalışmada, tarımsal girdi desteklerinin, üretim üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışma süresi boyunca değerli bilgilerini ve zamanını benden esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Kaya Bayraktar'a ve Dr. Öğr. Üyesi Ali Yasin Kalabak'a ve bana verdikleri destekleri için büyük aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Reha ASLAN

10/11/2019

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar.....	vii
ŞEKİLLER.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: TARIM SEKTÖRÜNE GENEL BAKIŞ

1.1. Tarım Sektörünün Genel Özellikleri	7
1.2. Tarımda Verimlilik.....	9
1.3. Tarımsal Ticaret Profili.....	9
1.4. Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri.....	10
1.4.1. Tarım sektörünün GSYİH içindeki yeri.....	10
1.4.2. Tarım sektörünün dış ticaret içindeki yeri	12
1.4.3. Tarım sektörünün istihdam içindeki yeri	13

BÖLÜM 2: TÜRKİYE’DEKİ TARIMSAL POLİTİKALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. 1923 ve Sonrası Türkiye’deki Tarım ve Ekonomi Politikaları.....	18
2.1.1. 1923’ten 1960’a tarım ve ekonomi politikaları.....	18
2.1.2. 1960’tan 1980’e tarım ve ekonomi politikaları.....	20
2.1.3. 1980’den 2000’e tarım ve ekonomi politikaları.....	23
2.1.4. 2000’den günümüze tarım ve ekonomi politikaları	25
2.2. 1923 Yılından Günümüze Kadar Uygulanan Politikaların Etkinliğinin Değerlendirilmesi.....	26

BÖLÜM 3: TARIMSAL GİRDİ DESTEKLEME PROGRAMLARININ TEORİSİ LİTERATÜR ÇALIŞMASI

3.1. Tarımsal Girdi Sübvansiyon Programlarının Değerlendirilmesi	30
3.1.1. Evrensel girdi destek programları	30
3.1.2. Akıllı girdi destek programları.....	31
3.2. Tarımsal Girdi Desteklerinin Ekonomik Karakteristikleri.....	32
3.2.1. Malavi’deki destek programı örneği	33
3.3. Tarımsal Girdi Desteklerinin Rolü ve Amacı.....	34
3.3.1. Girdi desteklerinin büyümeye etkisi	35

3.3.2. Girdi desteklerinin toprak verimliliğine etkisi.....	35
3.3.3. Desteklemelerin girdi ekonomisine etkisi	36
3.4. Afrika'daki Güncel Girdi Destekleme Örnekleri.....	36
3.4.1. Zambiya örneği.....	36
3.4.2. Nijerya örneği	38
3.4.3. Tanzanya örneği.....	38
3.4.4. Gana örneği.....	39
3.4.5. Mali ve Senegal örneği	39
3.5. Girdi Desteklemelerinin Özeti.....	40
BÖLÜM 4: AVRUPA BİRLİĞİ'NDE TARIMA YÖN VEREN ORTAK TARIM POLİTİKASI (OTP)	
4.1. Ortak Tarım Politikasında Reformlar	42
4.2. 2013 Sonrası Yeni Ortak Tarım Politikası.....	44
4.2.1. Yeni ortak tarım politikasının amaçları	44
4.2.2. Yeni ortak tarım politikasının araçları.....	44
4.2.2.1. Doğrudan Ödemeler.....	46
4.2.2.2. Piyasa Ödemeleri	47
4.2.2.3. Kırsal Kalkınma.....	47
4.2.3. Yeni ortak tarım politikalarının finans mekanizması	48
4.3. Avrupa Birliği'nin Yıllara Göre Tarımsal İthalat ve İhracatı.....	50
BÖLÜM 5: TARIMSAL DESTEKLEMELER	
5.1. Tarım Reformu Projesi (ARIP)	53
5.2. Tarım Strateji Belgesi ve Tarım Kanunu.....	55
5.2.1. Doğrudan gelir desteği.....	55
5.2.2. Fark ödemesi.....	55
5.2.3. Telafi edici ödemeler	56
5.2.4. Hayvancılık destekleri	56
5.2.5. Tarım sigortası ödemeleri	56
5.2.6. Kırsal kalkınma destekleri	56
5.2.7. Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı destekleri (ÇATAK).....	57
5.2.8. Diğer destekleme ödemeleri	57
5.3. 2011 Yılı Tarımsal Desteklemeye İlişkin Düzenleme	58

BÖLÜM 6: PANEL VERİ ANALİZİ

6.1. Veri ve Metodoloji	62
6.2. Panel Veri Regresyon Modelleri.....	64
6.2.1 Klasik model.....	65
6.2.2. Sabit etkiler modeli.....	65
6.2.3. Tesadüfî etkiler modeli	65
6.2.4. Panel Veri egresyon Modeli Tercihi.....	65
6.3. Ekonometrik Analizde Kullanılacak Olan Testler	66
6.3.1. Panel birim kök testleri.....	66
6.3.1.1. Genşletilmiş Dickey Fuller ve Philips-Perron birim kök testleri.....	66
6.3.1.2. Levin, Lin ve Chu (LLC) birim kök testi.....	67
6.3.1.3. Hadri birim kök testi.....	67
6.3.2. Panel eşbütünleşme testleri.....	68
6.3.2.1. Pedroni panel eşbütünleşme testi.....	68
6.3.2.2. Kao panel eşbütünleşme testi.....	69
6.3.3. Panel FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square/Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi) ile eşbütünleşme katsayıları tahmini.....	69
6.3.4. Granger nedensellik testi.....	69
6.4. Birim Kök Testlerin Analizleri.....	70
6.4.1. Değişkenlerin düzey değerlerinin sabitli birim kök testleri.....	70
6.4.2. Değişkenlerin birincil fark değerlerinin sabitli birim kök testleri.....	71
6.4.3. Değişkenlerin düzey değerlerinin sabitli ve trendli birim kök testleri.....	71
6.4.4. Değişkenlerin birincil fark değerlerinin sabitli ve trendli birim kök testleri....	72
6.4.5. Hadri birim kök testi.....	72
6.5. Panel Eşbütünleşme Testleri.....	73
6.5.1. Pedroni panel eşbütünleşme testi.....	73
6.5.2. Kao panel eşbütünleşme testi.....	74
6.6. Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini ve Değerlendirilmesi.....	74
6.6.1. Tesadüfî etkiler ve sabit etkiler modelleri.....	74

6.6.2. FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square/Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi) ile katsayı tahmini.....	75
6.7. Granger Nedensellik Testi.....	76
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	77
KAYNAKÇA.....	79
ÖZGEÇMİŞ.....	87



TABLÖLAR

Tablo 1. 2009-2018 Yılları Arasındaki GSYH’de Zincirlenmiş Hacim Olarak Tarım ve Türkiye.....	10
Tablo 2. Sektörlerin GSYH İçindeki Payları	11
Tablo 3. Toplam İthalat ve İhracat ile Tarımsal İthalat ve İhracatın Karşılaştırılması	12
Tablo 4. Türkiye’de 2014 ve 2016 Arasındaki İşgücü, İstihdam ve İşsizliğe Ait Oranlar	13
Tablo 5. Gübre Destek Programı Yararlanıcıları ve Dağıtılan Miktarlar	36
Tablo 6. Senegal’de Destek Öncesi ve Sonrası Üretim (1000 ton).....	39
Tablo 7. OTP’nin Yapısı.....	45
Tablo 8. OTP’nin 2016 Yılı Bütçesi	45
Tablo 9. OTP Kapsamında Ülkeler Bazında Doğrudan Ödemeler (1000 Avro)	50
Tablo 10. 2014-2020 Yılları Arası Kırsal Kalkınma Ödemeleri.....	51
Tablo 11. Tarımsal Destekleme Bütçesinin 2002-2015 Yılları Arası Dağılımı (Cari Fiyatlar ile Milyon TL)	57
Tablo 12. Başlıca Tarla Bitkileri ve Ekim Alanları	59
Tablo 13. Tarımsal Destekler ve Etkileri Üzerine Literatür Taraması.....	67
Tablo 14. Değişkenlerin Düzey Değerlerinin Sabitli Birim Kök Testleri.....	69
Tablo 15. Değişkenlerin Birincil Fark Değerlerinin Sabitli Birim Kök Testleri	69
Tablo 16. Değişkenlerin Düzey Değerlerinin Sabitli ve Trendli Birim Kök Testleri	70
Tablo 17. Değişkenlerin Birincil Fark Değerlerinin Sabitli ve Trendli Birim Kök Testleri	71
Tablo 18. Hadri birim Kök Testi.....	71
Tablo 19. Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi.....	72
Tablo 20. Kao Eşbütünleşme Testi.....	73
Tablo 21. Tesadüfi Etkiler Modeli.....	73
Tablo 22. Sabit Etkiler Modeli.....	73
Tablo 23. FMOLS Yöntemi ile Ktsayı Tahmini.....	74
Tablo 24. Granger Nedensellik Testi.....	74

ŞEKİLLER

Şekil 1. 2016 Yılı İstihdamın Sektörel Dağılımı	14
Şekil 2. 2017 Yılı İstihdamın Sektörel Dağılımı.....	14
Şekil 3. 2018 Yılı İstihdamın Sektörel Dağılımı	14
Şekil 4. Girdi Desteklerinin Çıktı Arz Fiyat Dengesine ve Paydaş Refahına Etkisi	31
Şekil 5. Dara Kaybı Örneği	33
Şekil 6. 1980 ve 2010 Yılları Arası OTP Harcamaları.....	49
Şekil 7. AB-28 Tarım Ürünlerinin İhracatı, İthalatı ve Ticaret Dengesi (2002-2017).....	52



KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey Fuller
ARIP	: Tarımsal Reform Uygulamaları
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DA	: Dekar
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
EAFRD	: European Agricultural Fund for Rural Development
EAGF	: European Agricultural Guarantee Fund
FMOLS	: Tam Düzenlenmiş En Küçük Kareler Yöntemi
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	: Gayrisafı Milli Hasıla
GSYH	: Gayrisafı Yurtiçi Hasıla
GTHİM	: Gıda Tarım ve Hayvancılık İlçe Müdürlüğü
G20	: Gelişmi Yirmi Ekonomi
HA	: Hektar
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İZO	: İlçe Ziraat Odası
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
LLC	: Levin, Lin & Chu
OECD	: Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü
OTP	: Ortak Tarım Politikası
PP	: Philips-Perron
SSA	: Sahra Çölü Güneyinde Bulunan Afrika Ülkeler

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

TezinBaşlığı: Tarımsal Desteklerin Üretim Miktarı Üzerine Etkileri: Balıkesir Örneği	
Tezin Yazarı: Reha ASLAN	Danışman: Prof. Dr. Kaya BAYRAKTAR
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) + 87(tez)
Anabilim Dalı: İktisat	Bilim Dalı: Ekonomi
Tarımsal üretim potansiyeli oldukça yüksek olan Türkiye’de, tarımsal destekler her geçen gün daha önemli hale gelmiştir. Artan maliyetler sebebiyle üreticilerin reel gelirlerinin azalıyor olması, tarım sektöründen kaçışı hızlandırmış ve kırsaldan şehirlere göçü arttırmıştır. Son dönemde sıkça duyulan tarımsal desteklerle buna çare olmaya çalışılmıştır. Tarımsal politikalarda yer alan destek programlarının net etkilerinin anlaşılabilmesi için verilen destekler ve bunları etkileri üzerine değerlendirmelerin yer aldığı çalışmaların, ihtiyaç olduğu kanısına varılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’deki tarımsal desteklerin tarihçesi araştırılmış ve günümüzde uygulanan destek programlarının üretim üzerindeki etkileri hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Çalışmada uygulanan panel veri analizi ile 2009-2015 yılları arasında, Balıkesir İli’nde verilen tarımsal desteklerin, buğday üretimi üzerine etkileri araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, tarımsal destekler ve buğday üretim miktarı arasında, uzun ve kısa dönemde pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.	
AnahtarKelimeler: Tarımsal Destek, Balıkesir, Panel Veri Analizi, Buğday Üretimi.	

Yalova Universtiy Graduate School of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis title: The Effects of Agricultural Supports on Production: The Case of Balıkesir	
Author: Reha ASLAN	Supervisor: Prof. Dr. Kaya BAYRAKTAR
Date of acceptance:	Page Number: xi (initial) + 87(thesis)
Department: Economics	Discipline: Economy
Agricultural support has become more important with each day due to high agricultural production potential in Turkey. Decreasing incomes of producers due to increasing costs accelerated the escape from the agricultural sector and increased migration from rural to urban areas. And the government has been tried to remedy this issue with agricultural supports recently. To understand the net effects of the support programs in agricultural policies, it is considered that there is a must for scientific studies that include the given supports and their evaluations on its effects. In this study, the history of agricultural subsidies in Turkey has been researched and implemented support programs of today's manufacturers have attempted to obtain information about the effects on income and wealth. The panel data analysis applied in this study to investigate the effects of agricultural support scheme on wheat production between the years 2009-2015 in Balıkesir Province. According to the findings, there is a positive relationship between agricultural supports and wheat production in the long and short term.	
Key words: Agricultural support, Balıkesir, Panel data Analysis, Wheat production.	

GİRİŞ

Ekolojik sistemin en tepesinde yer alan ve bir nevi bu sistemin yöneticisi konumunda olan insan, tarih boyunca fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve zenginleşebilmek için birçok icatlar yapmış, coğrafyalar keşfetmiş ve savaşlar yaşamıştır. İlk çağlardan beri, ana hedefi hayatta kalmak olan insan, en temel ihtiyacı olan beslenme ihtiyacını karşılayabilmek için tarımla uğraşmıştır. Şartlar iyileştikçe tarımsal ürünlerin ticareti gelişmeye başlamış ve tarım ekonomik hayatta vazgeçilmez temel bir sektör haline gelmiştir. Doğada hazır halde bulunan ürünleri toplamakla başlayan serüven, günümüzde tohum ıslahlarıyla daha verimli ürünler yetiştirmeye ve bunların ticaretini yapmaya kadar ilerleyerek gelmiştir.

Ekonomik hayatta tarımın önemini kavrayabilmek için, güçlü ekonomiye sahip ülkelerin tarıma -tarımsal üretimin, sanayi üretimine kıyasla daha az gelir getirmesine rağmen- ayırdıkları ciddi bütçelere bakmamız gereklidir. Gelişmiş ülke hasıllarında tarımın payı %5 ile %10 arasında değişirken, kârlılığa bakmaksızın tarıma dayalı strateji geliştiriyor olmaları, yüzdelere bakıldığında anlamsız geliyor olabilir (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı Uluslararası Ekonomik Göstergeler, 2015: 20). Lakin tarımda makineleşme devrimini o kadar iyi başarmışlar ve o kadar iyi şekilde tarım üreticilerine empoze etmişlerdir ki, tarımda çalışan nüfusun verimliliği diğer sektörlerdeki kişi başı verimle başa baş gitmektedir. Daha açık bir ifadeyle örneğin: günümüzde gelişmiş bir ülkede işgücünün %5'i tarımda çalışıp ülke hasılasına %10'luk bir katkı yaparken, Türkiye'de işgücünün %20'si tarımda çalışıp, ülke hasılasına %6-7'lik bir katkı yapabilmektedir (Şahin, 2009: 155).

Dünya nüfusu arttıkça, yerleşim yerlerinin genişlemesi sebebiyle ekilebilir tarım alanlarının daralması, tarımsal verimliliği daha da önemli kılmıştır. Bu kapsamda yönetici otoriteler, daha verimli üretim stratejilerini önce keşfedip sonra yaygınlaştırmak için çeşitli politikalar uygulamayı hedef edinmişlerdir. Özellikle, Sanayi Devriminden sonra topraklarında yaşayan nüfus yoğunluğu artmaya başladıkça buna ilk çare aramaya başlayanlar, Avrupa ülkeleri olmuşlardır. Ana hedefleri: "İlk önce kendine yetecek ürünü üret, sonra verimi arttır, daha sonra dış ticarete konu et." olmuştur. Yıllardır çeşitli tarım politikalarıyla, iklimlerinin el verdiği şartlar itibariyle, bu hedeflerini destekler nitelikte adımlar atmaya gayret etmişler ve başarılı da olmuşlardır. Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya, İspanya gibi dünya tarımında söz sahibi olan ülkelerin zamanında uyguladığı politikalar gelişmekte olan ülkelere örnek teşkil etmeye devam etmektedir.

İlk olarak 1951 yılında Belçika, Almanya, Lüksemburg, İtalya, Hollanda ve Fransa tarafından kurulmuş Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, zamanla daha çok ülkenin katılımı ile ortak politikalarını da geliştirerek, 1993 yılında Avrupa Birliği adını almıştır. Daha büyük bir kurum haline gelen bu topluluk ile hem birlik içindeki ilişkiler güçlendirilmiş hem de ilişkide bulunulan diğer ülkelere, toplulukla birlikte çalışabilmek için politikalar hazırlanmış ve gelişimleri gözlenmiştir (Kaya, 2013: 22). Özellikle jeopolitik konumu itibariyle Türkiye bu topluluğa dahil olmak ve topluluğun verdiği

kriterleri yerine getirebilmek için uzun yıllardır uğraş vermektedir. Toplam bütçesinin %40'ını tarıma ayıran birlikte tarımsal açıdan en göze çarpan strateji, üreticilere verilen hem maddi hem manevi destekleridir.

Ekonomik hayatta iyi bir tarımsal ticaret yapabilmenin yolu verimlilikten geçmektedir. Bu çalışmada da, Türkiye'de tarıma dair uygulanan politikalar çerçevesinde tarihsel süreç araştırılmış ve uygulanan politikaların ülke ekonomisine neler kattığı ve üretime etkisinin ne olduğu saptanmak istenmiştir.

İlk bölümde, Türkiye'deki tarım sektörü hakkında genel bir bakış açısı oluşturmak için tarımsal verimlilik, tarımsal ticaret ve tarımsal ekonomi hakkında bilgiler verilmiştir. Elverişli arazilere ve bol su kaynaklarına sahip olan bu coğrafyada, muazzam bir tarım potansiyeline sahip olduğumuz aşikârdır. Bu potansiyeli, ne ölçüde kullandığımız hakkında objektif bir bakış açısı yaratmak için bu bölümde tarımsal göstergeler yardımıyla açıklamalar yapılmıştır.

Tarımsal politikalar geliştirmek her ne kadar önemli olsa da, asıl önemli olan bunların ne ölçüde uygulandığı ve ne ölçüde başarıya ulaştığıdır. Genel olarak, hem üreticiyi teşvik etmeyi hem de verimlilik ve üretim üzerine pozitif etki yaratmayı amaç edinmiş bu politikaların, değişen şartlara rağmen başarıya ulaşabilmesi için kendi içinde bir dinamiğe ve değişim opsiyonlarına sahip olması gerekmektedir. Türkiye'de uygulanmış olan iktisat politikalarının değerlendirildiği ikinci bölümde, 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'yle başlanan ekonomik dönüşümden günümüze kadar uygulanan tarım reformları hakkında bilgiler verilmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde üretici gelirinin yaklaşık %40'ına tekabül eden Aşar Vergisi'nin kaldırılıp yerine %10'luk bir Arazi Vergisi getirilmesi, dönem itibarıyla tarım üreticilerinin küskünlüğünü giderecek önemli bir adım olmuştur. Yetersiz sanayi kapasitesi ve yetersiz kaynak sebebiyle bu dönemde özellikle tarıma ağırlık verilmiştir. Savaşların bitmesi ile erkek işgücünün artışı ve ağır vergi yüklerinin kalkmasıyla 1930'lara doğru tarımsal üretimde %10'luk bir artış yaşanmıştır.

1930'lu yıllarda kurulan Tarım Kredi Kooperatifleri, Yüksek Ziraat Enstitüleri, Toprak Mahsulleri Ofisi ve yine aynı yıllarda çıkarılan Arazi Kanunu, Çiftçinin Mülkiyet Koruma Yasası, Tütün Yasası, Çeltik Kanunu gibi kanunlar ile tarımda ilk planlı kalkınma denemeleri gerçekleştirilmiş ve sonraki kalkınma planlarının temelleri atılmıştır. Büyük Buhran ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı süresince devam eden bu devletçi politikalar 1950'li ve 60'lı yıllarda yerini liberal politikalara bırakmıştır. Ancak, bu dönemde çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın uygulamasında yaşanan sıkıntılar, gerçekleştirilmek istenen toprak reformunda başarıya engel olmuştur.

1980 sonrası serbest ekonomiye geçiş düşüncesi tarımda da uygulanmaya çalışıldı. Fakat ABD gibi güçlü ülkelerin dahi görünürde savunduğu ama uygulamaya koymadığı bu görüşü, ülke tarımına uyarlamaya çalışmanın zararı oldukça büyük olmuştur. Dışarıdan borç alınarak düzeltilmeye çalışılan bu zarar, faiz yükü olarak geri dönünce üreticiler bundan yara almış ve üretimde aksamalar yaşanmıştır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve AB'ye üyelik müzakerelerinin başlaması ile birlikte 2000'li yıllarda tarımda buna uygun politikalar yapılmıştır. 2001-2005 yılları arası Sekizinci Kalkınma Planı ve 2007-2013 yılları arası Dokuzuncu Kalkınma Planı ile bu politikalar uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde çıkarılan Tarım Stratejisi Belgesi ve Tarım Kanunu çeşitli düzenlemeleri beraberinde getirmiş ve AB'nin "kendi kendine yeterlilik" ilkesi doğrultusunda; ürün fiyatlarına devlet müdahalesi yerine piyasa koşullarında fiyat oluşumuna yönelik hareket edileceği belirtilmiş, çiftçi kayıt sistemi, coğrafi bilgi sistemi, tapu kadastro gibi bilgi sistemlerinin kullanılacağı ifade edilmiştir. Bu uygulamalar sonucunda net bir göstergeden yola çıkarak değerlendirme yapacak olursak 2000 yılındaki tarımsal ihracatımız 4 milyar dolar iken 2018 yılında 22 milyar dolar olmuştur. 2000 yılındaki tarımsal ithalatımız 6,5 milyar dolar iken 2018 yılında 19,5 milyar dolar olmuştur (www.tuik.gov.tr, 2019).

Üreticileri daha bilinçli bir üretime yönlendirmek ve istenen ekonomik hedeflere ulaşmak için üreticileri çeşitli şekillerde sübvansiyon etmek yönetici otoritelerin önemli bir görevidir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ele aldığımız bu konu, çalışmanın sonucunu iyi bir şekilde değerlendirebilmek adına teorik açıdan gerekli bilgileri vermek için hazırlanmıştır. Dünyada genel olarak bilinen Akıllı Girdi Destek Programları ve Evrensel Girdi Destek Programları olmak üzere iki çeşit girdi destek (sübvansiyon) programı vardır. Akıllı Girdi Destek Programları, gübre, mazot, ıslah tohum vs. gibi girdileri kullanmayan ya da kullanmaya imkânı olmayan üreticileri sübvansiyon etmeyi amaçlarken; Evrensel Girdi Destek Programları, sübvansiyondaki girdi fiyatlarını kontrol ederek üretim maliyetlerindeki sıçramaların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Tarımsal üretimi ve tarımsal verimliliği gelişmiş ülkelerin ya da bu ülkelerin kurduğu toplulukların, tavsiye niteliğinde oluşturdukları bu destek programları, uygulanış biçimi ve demografik özelliklere göre farklı sonuçlar göstermektedir. Örneğin; Zambiya'da uygulanan gübre ve kredi desteği sonucu perakende mısır fiyatları %3 azalırken ve küçük ölçekli üreticilerin %30'u programdan fayda sağlarken, Nijerya'da uygulanan aynı destek düşük gübre kalitesi ve geç teslimat sebebiyle başarıya ulaşamamıştır (Minde, Isaac, T.S. Jayne, E. Crawford vd., 2008: 13).

Türkiye'nin tarımsal sübvansiyonların hazırlanması ve uygulanmasıyla ilgili bağlı olduğu anlaşmalar vardır. Bunların başında, müzakere halinde olduğu Avrupa Birliği için yerine getirmesi gereken taahhütler gelmektedir. Bu taahhütleri yerine getirebilmek için AB'nin destek fonlarından faydalanabilen Türkiye, Avrupa ülkelerinin 1962'de uygulamaya koyduğu Ortak Tarım Politikası'na (OTP) göre politikalarını şekillendirmek durumundadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, Türkiye'nin destek programlarını nasıl ve neye göre hazırladığı hakkında bir fikir verilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere AB'nin 1962'de uygulamaya koyduğu Ortak Tarım Politikası (Common Agricultural Policy-OTP) ile tarımsal verimliliğin artırılarak, tüketicilere istikrarlı ve uygun fiyatlarla gıda temin edilmesi ve çiftçilere de adil yaşam standartları sağlanması amaçlanmıştır. OTP, AB'nin "Tek Pazar" anlayışına ortak kurallar koymakta, pazarın değişkenliğine dikkat çekmekte, Avrupa tarımında yapılan reformların uygulanmasını sağlamakta ve ortak bir ticari politika yaratarak AB'nin diğer

lkelerle tek bir ticari ortak olarak hareket etmesini sağlamaktadır. OTP'nin, üretim istikrarı için "pazar desteği", üreticiyi üretime çekmek için "gelir desteği" ve kırsaldaki zorlukları azaltmak için "kırsal kalkınma desteği" olarak üç temel boyutu vardır. Her ye ülke bu üç temel boyuta sadık kalarak tarımsal gelişimini devam ettirebilirse, topluluğun benimsediği "Tek Pazar" ilkesi doğrultusunda tarımsal ticarete daha güçlü bir konuma gelineceği için bu tarım politikası AB için oldukça önem arz etmektedir.

2011 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından OTP'yi rekabetçi ve sürdürülebilir bir tarım sektörü ve kırsal kalkınma modeli oluşturmak amacına yönelik daha etkin bir politika haline getirmeyi hedefleyen, Yen Ortak Tarım Poitikası olarak adlandırılan, bir dizi yasa tasarısı yayınlanmıştır. Bu yeni politika ile uygun ve yeterli gıda üretimi, dengeli bölgesel kalkınma ve doğal kaynakların ve iklimin sürdürülebilir yönetimi üzerine adımlar atılması gerektiği anlatılmış ve değişen dünya şartlarına bu şekilde daha iyi uyum sağlanabileceği ye ülkelere empoze edilmiştir.

Halâ devam etmekte olan AB'nin bu politikası sürekli revize edilerek zamanın şartlarına uygun hale getirilmektedir. Buradaki temel amaç, ticaretteki güçlü eli kaybetmemek ve ülke vatandaşlarının refahını dşrmemektir. Türkiye'nin de bu politika bağlamında tarımsal reformlarını nasıl düzenlemesi gerektiği, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Toplumumuzda tarımsal desteklemeler denildiğinde anlaşılan kesin bir yanılgı vardır. Bu da desteklemenin para olarak görülmesidir. Türkiye'deki çiftçilerin bu yanılgıya düşmesinin en önemli sebebi, tarımsal desteklemelerin ilk olarak 1932 yılında buğday üzerinden fiyat desteği ödemesi olarak başlaması ve çiftçinin hesabına para yatırmaya dayalı bir döngü halinde devam etmiş olmasıdır. Çalışmanın, beşinci bölümü günümüz Türkiye'sinde hangi tarımsal desteklerin verildiği ve hangi amaca ulaşılmak istendiği ile alakalı bilgileri kapsamaktadır.

Türkiye, 2002 yılından itibaren Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası ile yapmış olduğu anlaşma çerçevesinde Doğrudan Gelir Desteği vermeye devam etmiş ve fiyat desteklemelerini tamamen kaldırmıştır. Doğrudan Gelir Desteği, tarım üreticilerinin gelir düzeyine etki edecek şekilde kamu kaynaklarından üreticilere yapılan transferler olarak tanımlanmaktadır. Bu destek ile üreticilere, üretimden bağımsız gelir ödemesi yapılarak, piyasa işleyişine müdahale edilmemesi, destekleme politikasının refah kaybına neden olmaması amaçlanmıştır. Tarım Reformu Projesi olarak adlandırılan bu anlaşma ile tarım işletmelerini özelleştirip ürünlerin işlenme ve pazarlanmasında hükümet desteğini azaltmak, doğrudan gelir desteği ve fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması amaçlanmıştır. Doğrudan Gelir Desteği amaçlananın dışında daha çok sosyal yardım niteliğinde bir kamu hizmeti harcamasına dönüşmesi sebebiyle 2008 yılında bu destek son kez verilip, kapatılmıştır.

Kaliteye dayalı üretim anlayışı, gıda güvenliği, üreticilerin gelir düzeyinin ve rekabet gücünün yükseltilmesi, tarım ve sanayi arasındaki entegrasyonun geliştirilmesi, pazarlama altyapılarının iyileştirilmesi, üretici odaklı kırsal kalkınma projelerinin oluşturulması için 2006-2010 yıllarını kapsayan Tarım Stratejisi Belgesi çıkarılmış ve bunun uygulanmaya başlanabilmesi için de 2006 yılı ile birlikte Tarım Kanunu

yayınlanmıştır. Bu kanun ile verilecek asgari destek miktarı GSMH'nin %1'i olarak belirlenmiştir. Ayrıca verilecek destekler önceden bilindiği için üreticiler ekim döneminde alacağı desteği bilme imkânına sahip olacak ve üretim planlamasını sağlıklı şekilde yapabilecektir. Tarım Kanunu'nda belirtilen destekler şunlardır; Doğrudan Gelir Desteği, Telif Edici Ödemeler, Hayvancılık Destekleri, Fark Ödemesi, Tarım Sigortası Ödemeleri, Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Destekleri, Kırsal Kalkınma Destekleri ve Diğer Destek Ödemeleri.

Çalışmada, Marmara Bölgesi için önemli bir tarım bölgesi olan Balıkesir İli'nde tarımsal girdi destekleri şeklinde verilen mazot, gübre ve toprak analizi desteklerinin, buğday üretimi üzerindeki etkileri, analizin konusu olmuştur. Mazot, gübre ve toprak analiz destek tutarı serilerine ilk olarak Levin, Lin & Chu, Augmented Dickey Fuller ve Philips-Perron birim kök testleri uygulanarak, analiz esnasında karşılaşılabilecek olan sahte regresyon sorununun önüne geçmek için seriler durağan değilse durağan hale getirilecektir. Seriler durağan hale getirildikten sonra seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi ve Kao Panel Eşbütünleşme Testi uygulanacaktır. Daha sonra değişkenlerin katsayılarının tahmin edilmesi ve kısa dönemli bir ilişkinin var olup olmadığını tespit edilmesi için Tam Düzenlenmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemiyle katsayı tahmini yapılacaktır. Son olarak değişkenler arasında sebep sonuç ilişkisi hakkında yorum yapabilmek için Granger Nedensellik Testi uygulanacaktır.

Sonuç bölümünde, bulunan test sonuçları ışığında çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Çalışma esnasında yararlanılan tüm kaynaklar, çalışmanın ilerlemesinde ve son halini almasında birer yol gösterici olmuştur. Bunlardan bazıları yayın tarihine göre aşağıda verilmiştir.

Pedroni, P. (1999), "Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors" adlı eserde, panel veri analizi ile ilgili özellikle eşbütünleşme testleri üzerine bilgilere yer vermiştir. Testlerin nasıl kurulması ve yorumlanması gerektiği ile ilgili detaylı bilgilere yer vermiştir.

Tezel, Y.S. (2002), "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)" adlı eserde, milli mücadeleden sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde 1950'li yıllara kadar yapılan iktisadi reform ve politikalar hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Bu dönem içerisinde uygulanan tarımsal politikaları da kapsayan eserde, tarımsal kalkınma adına atılan adımlar hakkında fikir veren açıklamalar yer almıştır.

Sayın, C. (2003). "Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları" adlı çalışmada, 2001 krizi ile birlikte uygulanmaya başlayan Güçlü Ekonomiye Geçiş programına kadar Türkiye'de verilen tarımsal destek politikaları anlatılmıştır. Bu destek politikalarının tarımsal üretim üzerindeki etkileri hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

Yalçınkaya, N., M. H. Yalçınkaya ve C. Çılbant. (2006), "Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi" adlı çalışmada, Avrupa Birliği'nde uygulanan tarım politikalarına değinilmiştir.

Avrupa Birliği ile müzakere halinde olan Türkiye'nin, Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikasını rehber olarak kullanıp, kendi politikalarına ilişkin düzenlemelerinin neler olduğu hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

Kepenek, Y. ve N. Yentürk. (2007), "Türkiye Ekonomisi" adlı kitapta, Türkiye ekonomisi hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Makro ekonomik değerşkenlerle birlikte Türkiye'nin ekonomisinde meydana gelen gelişimler ve değerşimler bu kitapta açıkça ifade edilmiştir.

elik, Z. (2005), "Planlı Dönemde Türkiye'deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları zerine Bir Değerlendirme" adlı çalışmada, planlı kalkınma dönemlerinde kırsal kalkınma adına uygulanan politikaların değerlendirmesine yer verilmiştir. Belirli sreler halinde hazırlanan ve uygulanan politikaların, tarımsal gelişmede yukarı yönlü bir ivme kazandırdığı ve sadık kalındığı takdirde sürdürülebilir olacağı savunulmuştur.

Deran, A. (2005), "Meyve Bahçelerinde Maliyetlerin Muhasebe Kuramı erevesinde Hesaplanması ve Uygulamaları" adlı çalışmada, ifti muhasebelerinin nasıl tutulduğu hakkında teknik bilgiler yer almıştır. Muhasebe işlemlerinde yeterli bilgiye sahip olmayan üreticilerin, üretimlerinin geleceği hakkında yanlış kararlar alabileceği savunulmuş ve bunun üzerine öneriler verilmiştir.

Jayne, T.S. ve S. Rashid, (2013). "Input subsidy programs in sub-Saharan Africa: A synthesis of recent evidence" adlı eserde, SSA lkeleri olarak adlandırılan Sahra l güneyinde yer alan ülkelerdeki girdi sübvansiyonlarının, tarımsal bilgi, birikim ve teknolojiyen uzak olan bu ülkelerde ne gibi faydalar sağladığı anlatılmıştır.

Morris, M., V. A. Kelly, R. J. Kopicki ve D. Byerlee, (2007). "Fertilizer Use in African Agriculture: Lessons Learned and Good Practice Guidelines" adlı çalışmada, Afrika lkeleri gibi ülkelerdeki verimsiz arazilerde yapılan tarımda, gübre kullanımının önemi vurgulanmıştır. Destek programlarının ne gibi avantajlar sağladığı istatistiki modellemelerle anlatılmıştır.

Dorward, A. (2009), "Rethinking Agricultural Input Subsidy Programmes in a Changing World" adlı çalışmada, değerşen ve küreselleşen dünya koşullarında bilgiye erişim son derece hızlı olduğu için faydası azalmış ve monotonlaşmış girdi destek programlarının değerşen şartlara uyarlanması gerektiği savunulmuştur.

Bölüm 1:

Tarım Sektörüne Genel Bakış

Bu bölüm, Türkiye'nin tarım sektörüne kapsamlı bir bakış sunmayı amaçlamaktadır. Türkiye, Dünya Bankası'nın orta gelir düzeyinin üzerindeki ortaklarından biridir. Türkiye, yaklaşık 800 milyar dolar gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) ile dünyadaki on sekizinci en büyük ekonomi konumundadır. Bu sebeple Türkiye, Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Gelişmiş 20 Ekonomi (G20) ve Resmi Kalkınma Yardımı (RKY) için önemli bir ortak olarak görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde, tarım önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin tarım sektörü, olumlu coğrafi koşulları, iklimi, geniş ekilebilir arazileri ve bol miktarda su kaynakları ile hızlı bir şekilde gelişmekte olup, gıda üretiminin önde gelen ülkelerinden biri haline gelmiştir.

Bununla birlikte, tarımın GSYİH içindeki payı 2012'den 2018'e kadar %7,8'den %6,1'e tarımsal istihdam ise aynı dönemde %22,1'den %17,7'ye gerilemiştir. Türkiye'nin tarımı, küçük çiftçiler tarafından ve çok parçalı araziler üzerinde yapılmaktadır. Yüksek girdi fiyatları (üretim maliyetleri) ve düşük sübvansiyon oranları, çiftçilerin en önemli sorunlarıdır. (www.tuik.gov.tr, 2019)

Türkiye'de, herhangi bir Ortadoğu ülkesine kıyasla ekilebilir arazi ve su kaynakları fazlalığı sebebiyle daha kolay ve verimli şekilde tarım yapılmaktadır. Türkiye geliştikçe tarımın ekonomi içindeki payı sanayi ve hizmet sektörüne oranla gerilemektedir. Tarımın milli gelir ve istihdam içindeki payı 1980'de sırasıyla %26 ve %50'di. Ancak, bu tarımın önemini yitirdiği anlamına gelmemektedir. Son yıllarda tarım sektörünü geliştirmeye yönelik birçok politika uygulanmıştır. Ne var ki, bu politikalar ile tarımda, sanayi ve hizmet sektöründeki kadar refah artışı yaşanmamıştır.

1.1. Tarım Sektörünün Genel Özellikleri

1980'lerin başındaki tarımda yeniden yapılanma çabaları, eski uygulamaları, yerli pazarı destekleyen etkin ve modernize edilmiş bir sisteme dönüştürmek için başlamıştır. Türkiye, ülke nüfusunun yaklaşık beşte birini istihdam eden ve ülkenin GSYİH'sinin yaklaşık %7'sini oluşturan güçlü bir tarım ve gıda endüstrisine sahiptir.

Tarım sektörü şu anda AB düzenlemelerine uyum sağlamak için yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Türkiye'deki çiftçiler, hükümetten Doğrudan Gelir Desteği (DGD) alabilmek için Çiftçi Kayıt Sistemi'ne (ÇKS) kayıt olarak kimyasal gübre desteği, yakıt desteği ve modern tarım teknikleri üzerine eğitim almaktadırlar. Ziraat Bankası, çiftçilere ve kooperatiflere en çok kredi sağlayan finansal kuruluş olmakla birlikte; Dünya Bankası'nın Türkiye'deki tarımsal projelere sağladığı kredilerin de çoğu bu banka aracılığıyla verilmektedir.

1930'lardan sonra, Türkiye'nin hızlı sanayileşmesi, tarımın toplam gelir içindeki payının azalmasına neden olmuştur. Bu durum çiftçilerin ekonomik standartlarının düşmesi ve insanların köylerden kentlere göç etmesi ile sonuçlanmıştır. Fakat, 1990'lı yıllarda devlet çiftçileri makineleşme ile modern teknikleri benimsemeye teşvik etmiş ve tarım

sektörünün gelişimine katkıda bulunan sulama ve altyapı kolaylıkları sağlamıştır. Buna ilişkin örnek verilebilecek en önemli proje Güneydoğu Anadolu Projesi'dir (GAP).

Son yıllarda tarımın GSYİH'deki payı gerilemesine rağmen, sektör, dış ticarete hâlâ önemli bir yere sahiptir. Hububat, bakliyat, endüstriyel bitkiler, şeker, fındık, taze ve kurutulmuş meyveler, sebzeler, zeytinyağı ve hayvancılık ürünleri gibi birçok tarımsal ürün Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Orta Doğu'ya ihraç edilmektedir. Toplam istihdamın yaklaşık %20'si tarım sektöründedir. 2018 yılında tarım ürünlerinin toplam ihracatı 22,6 milyar dolara, tarım ürünleri ithalatı ise 19,5 milyar dolara ulaşmıştır (www.tim.org.tr, 2018).

Ekimden elde edilen üretim, toplam tarımsal üretimin %76'sını oluşturmaktadır. Geriye kalan payın büyük bir bölümünü hayvan yetiştiriciliği oluşturmakla beraber, ormancılık ve balıkçılık da katkı sağlamaktadır. Türkiye, marka haline gelmiş diyebileceğimiz fındık, incir, kayısı ve kuru üzüm gibi ürünlerin üretiminde ilk sıradadır. Aynı zamanda Türkiye, taze sebze, tütün, buğday, pamuk ve çay üretiminde de önde gelen ülkelerdendir.

Arpa, buğday, yulaf gibi sürekli üretilen ürünlerin ekiminin yapıldığı araziler ve otlak, mera, çayır olarak kullanılan arazilerin toplamı, tarıma elverişli arazilerin %50'sini oluşturmaktadır. Ekilen arazi 24,5 milyon hektardır ve ekili arazinin yaklaşık %19'u sulanan alanlardır (www.tuik.gov.tr, 2018). Türkiye tarım arazilerinin bolluğuna rağmen, tarımda istenen düzeyde üretim yapamamaktadır. Toprakların büyük bölümünün küçük parçalardan oluşması sebebiyle üretimde optimizasyon sağlanamamaktadır. Yaklaşık 24,5 milyon hektar ekili arazinin 21,5 milyon hektarı, hububat ve sebzelerin yetiştirildiği tarım arazilerinden oluşmaktadır. 1990'lı yıllardan günümüze kadar ekili arazilerin toplam tarım alanlarındaki payı azalmıştır. Bunun nedeni, kuraklık, erozyon ve olumsuz iklim koşulları sebebiyle kırsal alanlardan kente göçün hızla artmasıdır (Türkiye Tarım Sektörü Raporu, 2013: 4).

Türkiye'nin tarım politikası son yirmi yılda değişmiştir. Tarımsal Reform Uygulamaları Projesi (ARIP), Türkiye ile Dünya Bankası arasında imzalanan bir anlaşmayla 2001 yılında başlamıştır. ARIP, Türkiye tarım politikası üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu proje kapsamında kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) özelleştirilmiş, geri kalan KİT'lerde işgücü azaltılmış, çiftçiler Çiftçi Kayıt Sistemi'ne kaydedilmiş ve tarımsal destekler, doğrudan gelir desteği ile yapılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, projeye başlayan Doğrudan Gelir Desteği, 2008 yılında iptal edilmiştir. Şu anda ise tarım sektörü çeşitli girdi ve çıktı destekleri ile sübvansede edilmektedir. Türkiye'nin tarım sektörüne verdiği destek, OECD ülkelerinin ortalama değerine yakındır. 2000'li yıllarda ARIP ile tarım sektörü liberal bir yapıya dönüştürülmeye çalışılsa da devlet hala tarım sektörüne önemli ölçüde destek sağlamaktadır.

Türkiye'de tarımda uygulanan önemli tarımsal desteklerden bir tanesi çıktı desteğidir. Bu, belirli mahsuller için çiftçilerin gelirini artıran çıktı temelli bir destek politikasıdır. Çiftçiler, ayçiçeği, arpa, çavdar, mısır, pamuk, buğday vb. ürünlerin üretim seviyelerine göre Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan destek almaktadır. Çiftçilere yapılan ödemenin miktarı, bakanlık tarafından belirlenen üst limite göre verim bazlı olarak hesaplanmaktadır. Eğer bir çiftçi önceden belirlenmiş üretim limitinden daha fazla

üretirse, üretimin limiti aşan kısmı için ödeme desteğini alamamaktadır. Akaryakıt, gübre ve toprak analiz destekleri sırasıyla 2003, 2005 ve 2009 yıllarında ayrı ayrı başlatılmıştır. Bu destekler Doğrudan Gelir Desteği sonlandırılmadan önce tüm desteğin yaklaşık 2/3'ünü oluşturmaktaydı (Dünya Bankası, 2009: 72-79). Çiftçiler, topraklarının her beş hektarına gübre desteği almak için toprak analizleri yapmakla yükümlü tutulmuşlardır. Ancak, çiftçilerin sahip olduğu arazilerin birçoğu beş hektardan az olduğu için bu desteği alamamışlardır.

1.2. Tarımda Verimlilik

Tarım ürünleri genellikle ağırlık veya hacim ile ölçülür. Ağırlıkların veya hacimlerin toplanması çok anlamlı olmadığından, farklı tarım ürünlerini en iyi nasıl kombine edeceğimizle ilgili bir soru ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, farklı tarım ürünlerini buğday birimleri gibi ortak bir fiziki birime dönüştürmek için bir yaklaşım geliştirilmiştir. Buna göre; yıl içerisinde üretilen tarım ürünlerinin toplam değeri tüm girdiler hesaba katılarak para birimi cinsinden belirlenir. Nihai ürünlerin hem nakit hem de nakit dışı (takas, ticaret ve kendi tüketim) işlemleri yapılmaktadır. Tarımsal ürünler, ticarete konu olmakla beraber çiftçinin kendi tüketimi ve takas işlemlerinde de kullanılmaktadır. Bu sebeple tarımsal GSYH hesaplamalarında, tarım ürünlerinin sadece ticarete konu olan kısmı değil takas ve bireysel tüketime konu olan kısmı da hesaplama dahil edilmektedir (Hayami ve Ruttan, 1985; Block 1994: 619).

Verim, yeni üretim uygulamalarının veya teknolojinin başarısını değerlendirmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Tarımsal verimlilik hesaplamaları genel olarak kısmi veya toplam hesaplama olarak ikiye ayrılmaktadır. Kısmi hesaplamada, belirli bir ürün girdisi birimi başına, çıktı miktarı dikkate alınmaktadır. Toplam hesaplamada ise, ürün girdisine ilave olarak arazi birimi başına çıktı ve çalışan kişi başına çıktı miktarı da verim hesaplamasında kullanılmaktadır. İşgücü verimliliği çoğu zaman ekonomilerde, sektörlerin üretkenliğini karşılaştırmada kullanılmaktadır. Ayrıca iş gücü verimliliği, kırsal refah ve yaşam standartlarının da bir göstergesidir (Block, 1994: 620).

Türkiye'de sanayideki kişi başına üretimin, tarımdaki kişi başına üretimden daha göz alıcı şekilde artıyor olması, tarımdaki verimlilik kaybına sebep olarak gösterilebilir. Bunun en büyük sebebi tarımdaki sanayileşmenin ve bilginin eksikliğidir. İşgücü verimliliği sanayide oldukça yüksek iken tarımda çok daha düşük seviyede gerçekleşmektedir. Sonuç olarak, belirli üretim düzeyini yakalamak ve sektörde refah sağlamak için tarımsal faaliyetleri ve tarımla ilgili yatırımları artırmaya yönelik politikalara hız kazandırılmalıdır.

1.3. Tarımsal Ticaret Profili

2018'de Türkiye, 168 milyar dolarlık ihracat ve 223 milyar dolarlık ithalat yapmış ve buna bağlı olarak 55 milyar dolar dış ticaret açığı vermiştir (www.tuik.gov.tr, 2019). Ayrıca 22,6 milyar dolar tarımsal ihracat ve 19,5 milyar dolar tarımsal ithalat ile tarımsal dış ticaret dengesinde 2,1 milyar dolar artıya geçmiştir (www.tim.org.tr, 2018). Avrupa Birliği, Türkiye'nin bir numaralı ithalat ve ihracat ortağıdır. Türkiye'nin ise Avrupa Birliği'nin ithalatında 7'inci ihracat pazarlarında 5'inci sırada yer aldığı görülmektedir.

Türkiye'nin başlıca ihraç pazarları: AB, Birleşik Krallık, İtalya, Irak, Rusya, ABD'dir (www.tuik.gov.tr, 2019).

Ürün bazında, Türkiye başta Avrupa Birliği ülkeleri, Rusya Federasyonu ve ABD olmak üzere pek çok ülkeye fındık, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, antepfıstığı, kuru kayısı, tütün, zeytinyağı, baklagiller ve taze sebze ve meyveler ihraç etmektedir. İthal edilen tarımsal ürünler özellikle buğday, mısır, pirinç, yağlı tohumlar ve pamuktur.

1.4. Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri

İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için ilk önce fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak zorundadırlar. Bu sebeple insan kendine besin kaynağı yaratmak zorundadır. İnsan yeteri kadar beslenebilmek için istediği türden besinlere, üreterek veya satın alarak ulaşmak zorundadır. Yeterli ve dengeli beslenme ile sağlıklı bireyler yetişecek, sağlıklı toplumlar oluşacak ve kültürel, sosyal ve ekonomik kalkınmanın temeli bu şekilde atılacaktır.

İnsanoğlunun temel yaşam unsuru olan besin ihtiyacını karşılayan tarım sektörü, insanlık tarihinde çok önemli bir yere sahip olmuş ve olmaya da devam edecektir.

Ayrıca milli hasılaya ve dış ticarete katkısı, ekolojik dengeye katkısı, diğer sektörlerle hammadde sağlaması nedeniyle dünya ekonomi döngüsünün temelini oluşturmaya devam edecektir.

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler modern bir ekonomik yapıya ulaşmak için sanayileşmeye hız kazandırma yarışı içine girmişlerdir. Ancak sanayi ve tarım birbiriyle yakın ilişkili sektörler olduğu için tarımsal kalkınma, sanayileşmenin de temelini oluşturmaktadır. Nitekim İngiltere, Japonya, Fransa gibi ekonomisi geçmişte tarıma dayalı ülkeler, öncelikle tarım sektörünün gelişimi için modern yöntemler keşfetmiş, uygulamış ve bu sektörü geliştirmiştir. Daha sonra da tarım sektöründen elde ettiği kazanımlar ve birikimler ile sanayileşmeye hız vermiştir.

1.4.1. Tarım sektörünün GSYİH içindeki yeri

Ülke ekonomilerinin üç temel bileşeni; tarım sektörü, sanayi sektörü ve hizmet sektörüdür. Her bir sektörde üretilen mamullerin parasal değerinin toplamı ülkenin GSYH'sini vermektedir. Etkileşim halinde olan bu üç ana sektör, toplam GSYH'ye yön vermektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin tarımsal ve genel GSYH'si ve bunların gelişim hızları gösterilmektedir.

Tablo 1. 2009-2018 Yılları Arasındaki GSYİH'de Zincirlenmiş Hacim Olarak Tarım ve Türkiye

Yıllar	Tarım (Bin TL)	Gelişme Hızı (%)	Türkiye (Bin TL)	Gelişme Hızı (%)
2009	81.234.274	4,1	999.191.848	-4,7
2010	87.464.906	7,7	1.083.996.979	8,5
2011	90.473.489	3,4	1.204.466.935	11,1
2012	92.459.744	2,2	1.262.160.182	4,8

Tablo 1'in devamıdır.

2013	94.603,925	2,3	1.369.334,107	8,5
2014	95.164.941	0,6	1.440.083.365	5,2
2015	104.084.510	9,4	1.527.725.206	6,1
2016	101.399.804	-2,6	1.576.365.403	3,2
2017	106.347.301	4,9	1.693.665.799	7,4
2018	107.755.640	1,3	1.737.135.816	2,6

Kaynak: www.tarim.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx

Tabloya bakıldığında tarımsal GSYH'nin 2016 yılına kadar farklı oranlarda artışlar yaşadığı, 2016'da ise bir önceki yıla göre %2,6'lık kayıp yaşadığı görülmektedir. Toplam GSYH artarken (2016 yılı hariç) tarımsal GSYH da artış göstermiştir. Lakin gelişme hızlarına bakıldığında tarımsal GSYH'deki artış hızı toplam artış hızının altında kalmıştır. Bunun sebebi; geleneksel üretim tekniklerinin kullanıldığı tarım sektöründeki gelir artış hızının diğer sektörlerle göre yavaş olmasıdır. Çünkü gelişmekte olan ülkeler hasılatlarını arttırırken katma değeri daha yüksek olan sektörlerde üretim yapmayı tercih etmektedirler. 2009'da küresel kriz nedeniyle ekonomi küçülürken tarım %4,1'lik bir artış yaşamıştır. Tarım, sektörel bazda küçük bir paya sahip olduğu için ve yaşanan kriz, emlak ve sanayi sektöründe olduğu için doğrusal bir seyir izlenmemiştir. 2016 yılında tarımın küçülme sebebi ise olumsuz iklim koşulları ve dış politikada yaşanan krizlerin ihracata olumsuz yansımaları olmuştur.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'deki sektörlerin 2012-2018 yılları arasında GSYH içindeki payları gösterilmektedir.

Tablo 2. GSYH, İktisadi faaliyet kollarına göre (A21) dağılımı (%)

Yıllar	Tarım Sektörü	Sanayi Sektörü	Hizmet Sektörü
2012	7,8	19,3	53,7
2013	6,7	19,6	53,2
2014	6,6	20,1	53,7
2015	6,9	19,8	53,3
2016	6,2	19,6	53,8
2017	6,1	20,6	53,4

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1108

Tablo'ya göre tarımsal GSYH'ye bakıldığında 2012 ve 2017 yılları arasında, tarım sektörünün GSYH içindeki payının giderek azaldığı görülmektedir.

Yıllar itibariyle GSYH'nin sektörel dağılımında tarımın hasıla değeri artarken sektör olarak payının giderek azaldığı görülmektedir. Tabloya göre de, hizmet ve sanayi sektörünün yaklaşık %70-75 arasında bir pay alması tarım sektörünün önemsiz bir sektör olduğu anlamına gelmemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde istenen de aslında budur. Çünkü hasıla artışının katma değeri yüksek olan sektörlerde olması, geliştirmekte olan ülkelerde arzulanan bir durumdur. Yani sanayi ve hizmet sektöründeki büyüme, tarım sektöründen daha fazla olduğu için tarımın GSYH içindeki payı azalmıştır.

1.4.2. Tarım sektörünün dış ticaret içindeki yeri

Tarım sektörünün ülkelerin ekonomik kalkınmaları üzerindeki yarattığı olumlu etkilerden bir diğeri ise dış ticaret yolu ile döviz girdisinin sağlanmasıdır. Tarım sektörü aracılığı ile ülkelere döviz girişi üç şekilde sağlanmaktadır. Bunlardan birincisi; ülkelerin üretmiş oldukları tarımsal mamulleri ihraç etmek sureti ile döviz girişinin sağlanması, ikincisi tarımsal üretim sonucunda ithal ikâmesinin sağlanarak ülke dışına çıkması olası dövizlerin ülke içerisinde kalmasının sağlanması, üçüncüsü ise tarıma dayalı sanayileşmenin gelişimi sonucunda, hammaddenin yanı sıra, tüketim mallarının da ihracı ile döviz girişinin sağlanmasıdır.

Tablo 3. Toplam İthalat ve İhracat ile Tarımsal İthalat ve İhracatın Karşılaştırılması

Yıllar	Toplam İhracat (Milyar \$)	Tarımsal İhracat (Milyar \$)	Tarımın İhracat Payı	Toplam İthalat (Milyar \$)	Tarımsal İthalat (Milyar \$)	Tarımın İthalat Payı
2014	157,6	18,7	%11,8	242,1	18	%7,4
2015	143,8	17,4	%12,1	207,2	16	%7,7
2016	142,5	16,8	%11,7	198,6	15,6	%7,8

Kaynak: <https://bakanrapor.ekonomi.gov.tr/detay.cfm?MID=1>

Tarımın dış ticaretteki yeri hakkında daha net fikir sahibi olabilmek için yukarıda hazırlanan örnek tabloda 2014-2016 yılları arasındaki ihracat ve ithalat rakamları, tarımsal bazda da yüzdelenerek karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Türkiye'nin dış ticaret verilerine bakıldığında, 2016 yılında toplam ihracat 142,5 milyar dolar, tarımsal ihracat 16,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki dönem ile karşılaştırıldığında toplam ihracat %1'lik bir kayıp yaşarken, tarımsal ihracat %3 oranında bir artış yaşamıştır. Tarımsal ihracatın toplam ihracat içindeki payı %11-12 civarındadır. 2016'da toplam ithalatımız 198,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olup, tarım sektörü ithalatı ise 15,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki döneme göre toplam ithalat %4'lük bir düşüş yaşanırken, tarımsal ithalat %2,5'lük bir düşüş yaşanmıştır. Tarımsal ithalatın toplam ithalat içindeki payı %7,6 civarındadır. Dış ticarete açık veren bir ülke olarak tabloya bakıldığında dikkat çeken veri; tarımsal dış ticarete fazla veren bir ülke olduğumuzdur.

1.4.3. Tarım sektörünün istihdam içindeki yeri

Bir ülkedeki 15-65 yaş arasındaki çalışabilecek durumda olup, çalışma isteği olan bireylerin toplam sayısı işgücünü; mevcut olan işgücünün ekonomik faaliyetler içerisinde çalıştırılan kısmı istihdamı ifade etmektedir. Türkiye’de 2016’da 15-65 yaş aralığındaki nüfus yaklaşık olarak 58.750.000’dir. Toplam işgücü nüfusu yaklaşık 30.500.000, istihdam edilenlerin sayısı ise yaklaşık 27.200.000’dur. Bu rakamlar doğrultusunda işsizlik sayısı yaklaşık 3.300.000’dir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye’de son 3 yıl içerisinde gerçekleşen işgücüne katılım oranları, istihdam oranları, işsizlik oranları ve tarım dışı işsizlik oranları karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 4. Türkiye’de 2016 ve 2018 Arasındaki İşgücü, İstihdam ve İşsizliğe Ait Oranlar

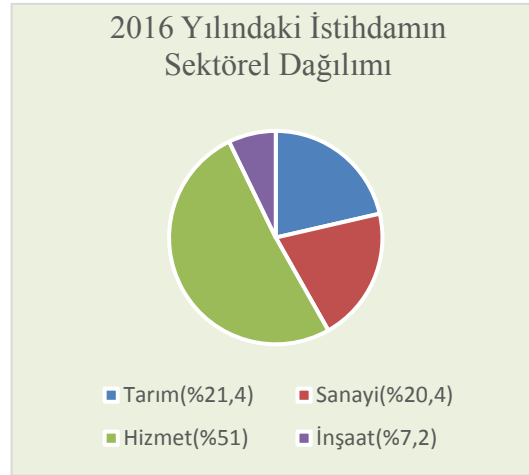
Yıllar	İşgücüne Katılım Oranı(%)	İstihdam Oranı(%)	İşsizlik Oranı(%)	Tarım Dışı İşsizlik Oranı(%)
2016	50,8	46	11,1	11,9
2017	51	46,3	11,1	12,3
2018	52	48,4	11,2	12,9

Kaynak: <https://www.tobb.org.tr/ekonomstat/Sayfalar/istat-ix-isgucu.php>

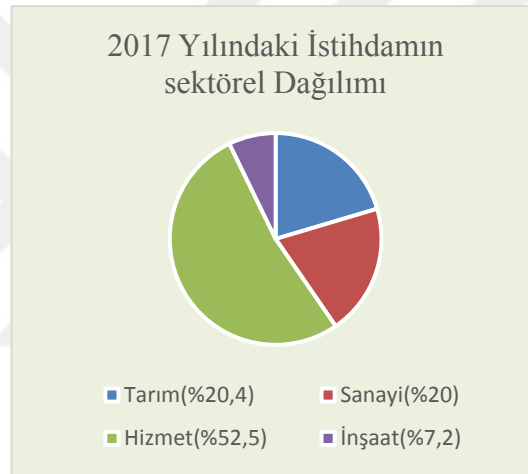
Tabloya göre son son üç yılda işgücüne katılım oranı ve istihdam oranı artarken, işsizlik oranı da artmıştır. Bunun sebebi işgücüne katılım sayısındaki artış, istihdam sayısındaki artıştan daha yüksek oranlı olduğu içindir. Diğer bir ifade ile; 15-65 yaş arası nüfusa yeni katılmış ve çalışmaya istekli bireylerin piyasada iş bulma imkânının yıllar itibarıyla azaldığı görülmektedir. Tarım sektöründeki istihdam dışarıda tutulduğunda gerçekleşen işsizlik oranının, genel işsizlik oranından daha fazla olduğu görülmektedir. Tarım sektöründeki işsizlik oranının diğer sektörlerin toplamından daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Tarımdaki istihdam, işsizlik oranına dahil edildiğinde orana düşüş yönünde bir etki yaptığı görülmektedir.

Ülkemizde istihdamın dağılımında -son yıllarda oldukça ivme kazanan inşaat sektörü de dahil edilecek olursa- başlıca dört sektör üzerinden değerlendirme yapılabilir. Bu sektörler; tarım sektörü, sanayi sektörü, hizmet sektörü ve inşaat sektörüdür. Aşağıda 2016-2018 yılları arasındaki istihdamın sektörel dağılımını gösteren grafiklere yer verilmiştir.

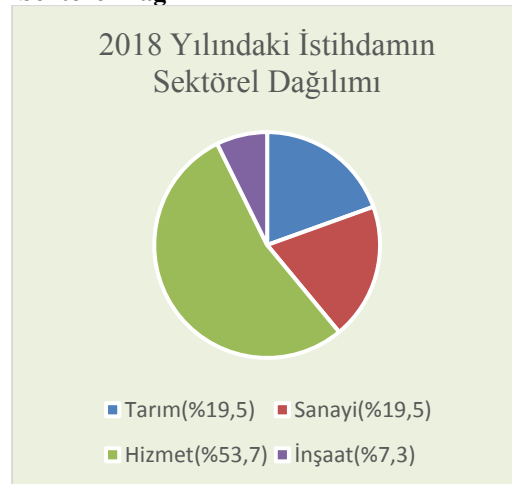
Şekil 1. 2016 Yılı İstihdamın Sektörel Dağılımı



Şekil 2. 2017 Yılı İstihdamın Sektörel Dağılımı



Şekil 3. 2018 Yılı İstihdamın Sektörel Dağılımı



Kaynak: <https://www.tobb.org.tr/ekonomstat/Sayfalar/istat-ix-isgucu.php>

Yukarıdaki grafiklere göre son üç yılda tarımda 2 puanlık ve sanayide 1 puanlık bir düşüş yaşanmıştır. İnşaat sektörü stabil kalırken, hizmet sektöründe 2,7 puanlık dikkat çekici bir

artış yaşanmıştır. Son dönemde ülkemizde oldukça hız kazanan inşaat sektörünün de iyi bir istihdam payının olduğu görülmektedir. Ancak, sanayi sektörü istihdam oranındaki azalış pek istenen bir durum olmamakla beraber, grafiklere göre bunun telafi edilemeyecek bir durum olmadığı da görülmektedir.

2018 yılında tarımda istihdam edilenlerin sayısı yaklaşık olarak 5 milyon 300 bin kişi, tarımın istihdam oranı ise %19,5'tur. Tarım sektörünün, GSYH'de olduğu gibi istihdamda da oldukça yüksek bir paya sahip olduğu görülmektedir.



Bölüm 2:

Türkiye'deki Tarımsal Politikaların Değerlendirilmesi

Bu bölümde, günümüzdeki tarımsal politika rejimlerinde meydana gelen değişimleri sektörel bazda daha iyi anlayabilmek için tarihsel süreçte tarım ve sektör üzerine yapılan reformlar değerlendirilecektir.

Politika yapımcılar uygulayacakları politikaları hazırlarken, asıl sonuca ulaşmak için kendilerine basamak olarak birçok ara hedefler koyarlar. Özellikle ekonomi alanında safi sonuç odaklı çalışmalar yapmak, bir toplumu yöneten otoriteler için mümkün değildir. Küreselleşme ile birlikte sınırların neredeyse tamamen kalktığı ekonomi dünyasında, karşı politikalarla ya da beklenmeyen durumlarla karşılaşmak olası bir durumdur. Bu sebeple sonuca sadık fakat manevra kabiliyetine de sahip çalışmalar yapılmak zorundadır. Tarımsal ekonomiye etki edecek politikaların uygulanabilirliği, amaçları ve sonuçları hakkında sağlıklı yorumlar ve değerlendirmeler yapabilmek için öncelikle bu politikaların temel varsayımlarının, aşamalarının, fizibilitelerinin ve inandırıcılığını arttıran temel unsurlarının göz önüne alınması gereklidir. Aksi takdirde uygulama aşamasındaki politikalar ve muhtemel sonuçları yanlış yorumlanabilir.

Birinci Dünya Savaşı ve Ulusal Kurtuluş mücadelelerimizin ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Uzun süren savaşlar nedeniyle sanayi üretimi ve tarımsal üretim azalmıştır. Savaşları finanse etmek için de ek vergiler uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nde nüfusun 3/4'ü tarımla uğraşmasına rağmen tarım alanındaki gelişmeler yakından izlenmediği için tarımsal üretim çok azdı. Ulaşım imkânı yetersiz olduğundan üretici ürününü satmakta zorlanıyordu. Buna karşılık alınan vergiler çok ağırdı. Osmanlı toprak sisteminde belirli topraklar açık artırma usulü ile mültezimlere kiraya verilmekte ve %20-25 oranında vergi alınmakta idi. Genel bir değerlendirme yapıldığında bütçenin yaklaşık %35'ini söz konusu vergiler ve aşar vergisi oluşturuyordu. Yeni kurulan cumhuriyette ekonomik reformların nedenli önemli olduğu tüm toplum tarafından biliniyordu. Bu sebeple 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi ile birlikte başlayan ekonomik bir dönüşüm sürecine girildi. Tarımsal alanda yapılan en büyük reform ise üreticinin gayri safi gelirinin yaklaşık %40'ına tekabül eden Aşar Vergisinin kaldırılması olmuştur. Bu vergi yerine Arazi Vergisi getirilmiş üretici üzerindeki vergi yükü %10'a düşürülmüştür. Ayrıca bu kongrede çiftçiye kredi imkânı sağlanması ve eğitim verilmesi gibi konular görüşüldü (Çelik, 2005: 61).

Türkiye'de tarımsal politikaların değerlendirilmesinde yaşanan en büyük zorluk, amaçların tanımlanmasında ortaya çıkmaktadır. Çoğunlukla, tarımsal ve kırsal politikaların amaçları, araçları ve kısıtları karışıktır. Özellikle, bu karışıklık beş yıllık makroekonomik ve sektöre özgü kalkınma planlarına bakarak görülebilir. Türkiye'de tarımsal politikalar beşer yıllık kalkınma planları doğrultusunda değerlendirilmelidir. Kalkınma planlarının amaçları özetle: Girdi etkinliği, fiyat istikrarı, verimliliği arttırma, kalite iyileştirmeleri, enflasyonun önlenmesi, zamanında sübvansiyonların ödenmesi, kooperatifleşme, pazarlama çabalarının geliştirilmesi ve üreticilerin geliştirilmesi gibi durumlardır (Çelik, 2005: 61). Özellikle, 2000'li yıllardaki kriz dönemlerinden sonra gelen siyasi iktidar ile birlikte, on yılı aşkın bir süredir tarım politikalarının değiştiği

görülmektedir. Ekonomik konjonktür ve GSYH'deki artış temel alınarak, tarımsal üretimin ve üreticinin projelerine tahsis edilen finansal kaynakların artmaya başladığı görülmektedir.

Türkiye'de 1980 sonrası, tarım makroekonomik önemini yitirse de 1990'lı yılların sonunda payını yükseltmeye başlamıştır.

2.1. 1923 ve Sonrası Türkiye'deki Tarım ve Ekonomi Politikaları

2.1.1. 1923'ten 1960'a tarım ve ekonomi politikaları

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi yapılanmasına yönelik en önemli faaliyet, M. Kemal Atatürk'ün önderliğinde 1923 yılının Şubat ayında ekonomik bağımsızlığın sağlanması için gerekli olabilecek kararların alınacağı İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasıdır. Bu kongreye tüm vilayetlerden sanayici, esnaf, tüccar, çiftçi ve işçi temsilcileri ile birlikte dönemin milletvekilleri de katılım sağlamıştır.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomi politikasına damgasını vuran İzmir İktisat Kongresi'nin oybirliği ile alınmış kararlarından biri de 1925'te Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıdır. Aşarın alınış nedenine kısaca değinmek gerekirse aşar, şeri bir vergi olmasının yanında Osmanlı Devleti'nde mülkiyet düzeninin, miri arazi rejiminin bir sonucudur. Aşar Osmanlı mülkiyet rejimini temsil eden zamanın en önemli vergilerindendir. Aşar Vergisi tarımsal ürün hasılası üzerinden tahsil edilen ve toprağın verimliliğine göre de değişen oranda, ama genelde 1/10 olarak alınan ürün vergisidir. Aşar bütçenin gelir kaleminde önemli bir yer tutmaktaydı. Fakat İktisat Kongresiyle liberal bir ekonomi tasarlandığı ve liberalizmin temeli özel mülkiyete dayandığından aşarın varlığını koruması bir çelişki haline gelmiştir. Yani Cumhuriyet idaresi, Sultan'ın mülkünün sahiplik sıfatını halka intikal ettirince aşarın alınmasının mantığı da sona ermiştir (Koç, 1981: 25). Cumhuriyet yönetimi, kurulan yeni devletin hemen hemen tamamının köylülerden oluşan bir yapıya sahip olacağını saptayarak işe girişmiştir. Aşarın kaldırılması, Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu gerçeğine dayanmaktadır. 1920'lerin başlarında tarımdan alınan vergi bütçe gelirlerinin %30-35'ine tekabül ederken, 1920'lerin sonlarında bu %10-12 dolaylarına gerilemiştir. Bunun yanında devlet 1923'ten itibaren tarım ile uğraşan kesimi geliştirdiği tarım politikalarıyla devamlı bir şekilde desteklemiştir. Bu sebeple ekstra bir toprak reformuna da hiçbir zaman ihtiyaç duyulmamıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra tarım önemli bir sektör haline geldi ve yaygın bir şekilde desteklendi. Tarıma bu denli önem verilmesinin nedeni; yetersiz sanayi kapasitesi, kaynak yetersizliği ve tarımın Türk toplumu için geleneksel miras olmasıdır. 1920'lerin sonlarında tarımsal üretimde %10'luk bir artış meydana geldi. Bu artışın en önemli iki nedeni; askeri olarak orduda tutulan erkek işgücünün köyünde tutulması ve tarımsal ürün üzerindeki ağır verginin kaldırılmasıdır. Bunun yanında 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlarla toprağı olmayan köylülere toprak dağıtımı yapılmıştır. Yapılan bu uygulama ile 1923-1934 yılları arasında devlete ait 711 bin hektar arazi topraksız ve göçmen ailelere dağıtılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007: 42).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de uygulanan tarım politikaları ile ilgili Kuruç aşağıdaki gibi bir değerlendirme yapmaktadır:

“1929 yılı dünyada ve Türkiye’de ekonomi rotasını derinden etkilemiştir. Lozan’da alınan kararlar nedeniyle Türkiye kendi ekonomisini tam anlamıyla yönetecek pozisyona sahip değildi. Söz konusu kararların bazı hükümleri 1929 yılında geçerliliğini yitirmiş ve böylece Türkiye kendi ekonomisini almış olduğu kararlar doğrultusunda yönetebilir hale gelmiştir. Bunun yanında 1929 yılı dünyada büyük ekonomik buhranın başlangıcıdır. Buhran tüm dünyayı etkilemiş ve İkinci Dünya Savaşı’na kadar da sürmüştür. İçinde bulunulan bu durum Türkiye’yi ve politikalarını etkilemiştir” (Kuruç, 1988: 29-40).

1929 Büyük Buhran sırasında, devletçi politika ve tutumlar sayesinde, büyüme ve sanayileşme alanında ilerleme kaydedildi. Bu politikalar ile demiryolları inşa edilerek kırsala ulaşım kolaylaştı, tarımsal kredi hacmi orantılı bir şekilde arttırıldı, yerli ürünler desteklendi, ürün pazarlama konusunda ilerlemeci adımlar atıldı. Tarım ve Kredi Kooperatifleri ve Yüksek Ziraat Enstitüleri kuruldu. Örnek devlet çiftlikleri kuruldu ve tohum ıslah istasyonları açıldı. Böylece Türkiye’de tarımın gelişmesi için önemli hamleler gerçekleştirildi. 1938’de Toprak Mahsulleri Ofisi’nin kurulması, devlet kuluçkahaneleri ve Toprak İşleri Genel Müdürlüğü’nün kurulması sektöre daha fazla güç kazandırdı. 1945’te savaş zamanı süresince topraklardaki reformlar bakımından sırasıyla Arazi Kanunu, Çiftçinin Mülkiyet Koruma Yasası, Tütün Yasası, Çeltik Kanunu, en sonuncusu da Orman Yasası getirildi (Sayın, 2003).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında liberal anlayış hakimdi. Bu anlayışta, hedeflere ulaşmanın en önemli araçlarından birisi “planlama” olmuştur. Bu kapsamda, sanayileşme sürecinin kolaylaştırılması için de bir plan hazırlanmıştır. “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” adı verilen ve 1934 yılında yürürlüğe alınan bu plan, beş yıl boyunca uygulanmıştır. Söz konusu plan, iktisadi düzeyde belirlenen hedeflere erişebilmek için gerekli olan araçları, kurumları ve politikaları belirlemekteydi. Plan, özellikle ithalatı yapılan ürünlerin yerli üretim yapılarak temin edilmesini, yani ithal ikamesini amaçlamakta idi. Bu sebeple ticari malların üretimine değil, temel tüketim mallarının üretimine odaklanmıştı. Planın süreç içinde (1938 yılı sonuna kadar) büyük ölçüde uygulanarak başarılı bir şekilde tamamlandığı görülmektedir (Kuruç, 1988: 29-40).

Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı süresi boyunca devletçi politikalar sebebiyle dışa kapalı politikalar uygulanmıştı. Büyüme ivmesi yakalanmıştı fakat bunun devam edebilmesi için liberal politikalara geçilmesi gerektiği görüşü artık hakimdi. 1950’lerde Demokrat Parti serbest teşebbüsü ve uluslararası finansmanı savunan bir parti olarak hükümeti kurdu. Tarım sektöründeki gelişmeye öncelik verdi. Üretim alanlarını ve üretim hacmini arttırmak için çalışmalar yaptı. Tarımda makineleşmeye geçilmesi önemli bir atak olarak görülmüş ve bu doğrultudaki çalışmalara hız kazandırılmıştır. Cumhuriyet’in ilanından bu yana traktör sayısı üç kat artmış ve bu artışın hatırı sayılır bir kısmı bu dönemde gerçekleşmiştir. Ayrıca tarım kredileri konusunda da düzenlemeler yapılarak makineleşmeye hız kazandırılmaya çalışılmıştır (Sayın, 2003).

İlk toprak reformu girişimi olan 1945 tarihli 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Yasası ülke genelinde toprak reformunu gerçekleştirmek için gerekli kuralları içermekteydi. Yasa maddeleri, geniş toprakların belirli bir tavan sınırından yukarısının kamulaştırılarak

topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtımının sağlanmasını ele alan başlıca temel kuralları düzenlemekteydi. Yasanın çıkarıldığı yıllar düşünüldüğünde toprak toplulaştırması, tarım topraklarının korunması gibi kavramların yasa için geçerli olmaması doğaldır. Başarılı bir toprak reformu için uygulama süresinin kısa olması da sonucu değiştiren bir etken olmaktadır. Süre, toprak reformunun siyasi yönü nedeniyle önemlidir. Ülkedeki siyasi yapı değişikliklerinden yasanın içeriği ve uygulanma biçimi de etkilenecektir. Bu yasa da yürürlükte kaldığı 28 yıl boyunca değiştirilmiş, başlangıçtaki amacını gerçekleştirme olanağını bulamamıştır. Yasanın, kamulaştırılacak topraklara ilişkin en önemli kuralı 1950 yılında 5618 sayılı yasa ile değiştirilince, toprak reformunun uygulanma olanağı da pek kalmamıştır. Böylece yasa toprak reformu yasası niteliğini kaybetmiştir. Yasanın uygulama sonuçlarına bakıldığında tarımsal yapıya ilişkin özellikle mülkiyet yapısı üzerinde önemli bir değişiklik yaratmadığı ve hazine topraklarının dağıtımıyla yetinildiği anlaşılmaktadır. 1972 yılına kadar yasa kuralları gereğince dağıtılan 22.313.646 dekar (1 dekar = 1 dönüm = 1.000 m²) toprağın özel kişilerden kamulaştırılan kısmı 54.252 dekar olup, dağıtılan toprakların %0,2'sini oluşturmaktadır (Taraklı, 1976: 105-170). İçerik açısından bir toprak reformu uygulamasına temel oluşturabilecek bir niteliği olmasına karşın yasanın uygulamada yozlaştırılması, ülkedeki toprak mülkiyeti düzeninde, toprak ve insan ilişkileri konusunda bir iyileştirme getirememesine neden olmuştur.

2.1.2. 1960'tan 1980'e tarım ve ekonomi politikaları

1960'lı yıllarda ithal ikameci sanayileşme modeli üzerinde duruldu. 1961 Anayasası devlet için sosyal ve iktisadi yükümlülükler getirmiştir. İktisadi sorumluluklar kapsamında ülke ekonominin beşer yıllık kalkınma planları oluşturularak yönetilmesi anayasal esasa bağlanmıştır. Söz konusu planların on beşer yıllık perspektifle beşer yıllık dönemler halinde hazırlanması ve her yıl gözden geçirilmesi kararlaştırılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007: 142-144). Uygulanacak planların tüm ekonomiye dengeli nüfuz edebilmesi için beşer yıllık alt planlar şeklinde uygulanmasının gerektiğine karar verildi. Asıl hedefin sanayileşme yönünde olduğu aşıkardı. Lakin, uzun vadeli bu kalkınma planında tarımda modern, ilerici ve asli hedefler konmadan, sadece sanayi üzerine bir kalkınmanın gerçekçi olmayacağı da biliniyordu. Ayrıca ilk beş yıllık kalkınma planı, tarım ve sanayide dengeli gelişim ilkesine dayanarak hazırlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), kırsal alanlar için sağlanacak hizmetlerde etkinlik ve verimliliği sağlamak amacıyla kırsal yerleşme yapısında yeni bir düzenleme yapılmasını gerekli görmüştür. Bu kapsamda, kırsal alanların kalkındırılması için Toplum Kalkınması Yöntemi kabul edilmiş, bunun yanında kredilendirme, pazarlama kolaylıkları, kooperatifleşme ve toprak reformu da planın öngörülerinde arasında olmuştur. Tarımsal destekler için tarım kooperatiflerinin geliştirilmesi ve bütçeden gelen desteklerin verimli şekilde kullanılmasının üzerinde durulmuştur. Ayrıca, sübvansiyonların üretici üzerinde hazırcılık ve hantallık yaratmaması için daha çok acil durumlarda kullanılması kararlaştırılmıştır. Tarımda çalışan nüfus, sanayi sektörü gelişmiş olmadığı için oldukça fazlaydı. Sanayi yatırımları ile bu sektörde istihdam yaratılarak, tarım sektöründeki fazla ve dolayısıyla verimsiz olan işgücünün değerlendirilmesi planlanıyordu. “Kalkınma özdeştir sanayileşme” gibi algılanan bu modelde amaç tarımsal üretimi azaltıp, safi sanayi

üretimine dayanmak değildir. GSMH'yi arttırırken, sanayi sektörünün oldukça düşük olan payını arttırmak, tarım sektöründe de verimliliği arttırmaktır. Nitekim planlama dönemi sonunda GSMH'deki tarımın payı %34,6'dan %29,3'e düşmüş, sanayinin payı %16,7'den %20,7'ye yükselmiştir. Sanayi sektöründe çalışanların payı %8,8'den %10,4'e yükselmiş, tarımda çalışanların payı %76,8'den %72,3'e düşmüştür (Çelik, 2005: 61). Bu planlama döneminde ekonomik hedefler yönünden başarı sağlanmıştır demek yanlış olamamakla birlikte kalkınmayı hızlandıracak vergi reformu, toprak reformu gibi temel reformların yürürlüğe konamamasından dolayı da eksik yönlerinin fazla olduğu eleştirisi yapılmaktadır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)'nda da ilk planda olduğu gibi, halkın eğitilmesi ve örgütlenmesi için Toplum Kalkınması Yöntemi benimsenmiştir. Planda, kırsal kesimde yaşayanların kalkınması ve artan gelirden pay almaları için tarımda çalışan nüfusun tarım dışı sektörlerle aktarılması hedeflenmiş, Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu bu plan döneminde kabul edilmiştir. İlk kez bu plan döneminde köykent ve tarımkent gibi kırsal yerleşme önerileri geliştirilmiştir. Ayrıca, Toplum Kalkınması Enstitüsü kurulması ve toprağın toplulaştırılması planlanmış olsa da bunlar daha sonraki süreçlerde gerçekleştirilememiştir. Geleneksel tarımsal uygulamalarda boğulmuş olan tarım kesiminin eğitilmesi için yapılacak işlerin neler olduğu tartışılmıştır. Önceki planlama döneminde istenilen yatırımlar yapılamadığı için dışa bağımlılık artmıştı. Ara ve yatırım malı ithalatı, sabit kur rejimi ve önceki planda temel tüketim mallarının üretimine odaklanılması nedeniyle artmaya devam ediyordu. Gerekli yatırımların yapılamamasının önündeki önemli sebeplerden biri olan enerji ihtiyacı bu dönemde yoğun şekilde gündemde yer almakla beraber gerekli adımlar atılamamıştı. Dışa bağımlı başlanan yatırımlar zamanla diğer sektörleri de dışa bağımlı hale getirmeye devam ediyordu (Çelik, 2005:62).

Devletin her türlü özendirici ve destekleyici önlemleri almasına rağmen sanayi sektörüne ivme kazandırılmamıştı. Kredi, vergi düşüklüğü, muafiyetler, yatırım sahaları gibi cezbedici unsurlara rağmen özel sektör yatırımlarında durağanlık söz konusuydu. Bu koşullara rağmen şu soru akla gelmektedir; neden özel sektör yatırımlarında beklenen patlama olmadı? Çünkü ülke içindeki siyasi huzursuzluk, yerli ve yabancı sermaye sahiplerini “bekle-gör” politikasını izlemek zorunda bırakmıştır (Tüzüncü, 2017: 99-115).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hakkında değerlendirmelerde bulunmadan önce o dönemde yaşanan yoğun siyasi çalkantıyı göz ardı etmemek gerekir. Bu dönemde ülke içindeki siyasi huzursuzluk hat safhadaydı. Hükümet değişiklikleri, üniversitelerdeki huzursuzluklar, halk içindeki siyasi mücadeleler bu dönemde ülke gündemini oldukça meşgul etmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1974-1978), merkez köy yaklaşımına ilk olarak yer veren kalkınma planıdır. Merkez köylere, kırsal yerleşme düzenini değiştirecek ve köylünün yaşam düzeyini yükseltecek bir araç olarak bakılmıştır. “Halk Sektörü” olarak tanımlanan kamu ve özel sektör dışında yeni bir girişim biçimi yaratılmak isteniyordu. Bu sektörde mülkiyet yaygınlaşacak, kamu ve özel mülkiyet yanında halk toplulukları

mülkiyeti oluşacaktı. Ayrıca, planda Toprak ve Tarım Reformu'nun yapılması amaçlanmış ancak bu İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da olduğu gibi gerçekleştirilememiştir (Aksoy, 1984: 231-321).

1973'teki Arap-İsrail savaşı sebebiyle petrol fiyatları 2,5 dolardan 11,6 dolara yükselmişti ve Türkiye'nin dış ticaret açığı üç misli artmıştı. Kıbrıs'ta Türk asıllı Kıbrıs halkına karşı sergilenen faşizan tutumlar sebebiyle Kıbrıs'a harekât düzenlenmişti. Sağ-sol diye adlandırılan ülke içi siyasi kriz tırmanmaya devam ediyordu (Aksoy, 1984: 231-321). Yine bu dönemde, ABD hükümeti, ülkeye illegal yollardan giren uyuşturucu maddelerin, kötüye kullanılması bahane edilerek, haşhaş üretiminin yasaklanması konusunda Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalışıyordu. Birleşmiş Milletler'in de uyuşturucu maddelerin ekiminin, kontrol altında tutulmasını destekleyen politikaları sebebiyle, 1972 yılında haşhaş üretimi Türkiye'de tamamen yasaklanmıştır. Bu yasak sonrası, üreticilerden ve birçok farklı kesimden tepkiler gelmiştir. Bu karara en başından beri destek vermeyen o dönemdeki siyasetçiler, seçimlerde, haşhaş ekim yasağını kaldırmayı, en büyük vaatleri olarak göstermişlerdir. Nihayet 1974 yılında hükümet tarafından 7 ilde (Afyon, Burdur, Kütahya, Isparta, Denizli, Uşak, Konya) haşhaş ekimi serbest bırakılmıştır. Haşhaş ekim yasağının kaldırılması ve Kıbrıs'a harekât düzenlenmesi, ABD ile ilişkilerin bozulmasına sebep olmuş ve 1974-1978 yılları arasında ABD, Türkiye'ye ambargo uygulamıştır (Salep, 2017: 351-367). Bu çalkantı ortamında gerçekleşen yedi hükümet değişikliği, yaşanan yönetim krizini açıklamaya fazlasıyla yetmektedir.

Toprak reformuna ilişkin ikinci yasal düzenleme 1973 yılında yürürlüğe giren 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası'dır. Bir toprak reformu yasasında yer alabilecek konuları ayrıntılı bir biçimde 237 maddede ele alan yasa oldukça geniş kapsamlıdır. Toprak reformuna ilişkin kurallar yanında; toprağın tasarruf ilişkilerinin düzenlenmesi-kiracılık ve ortakçılıkla işletme biçiminin düzenlenmesi-, toprağın parçalanmasının önlenmesi ve toprak toplulaştırması, tarım topraklarının korunması amacıyla kullanımının düzenlenmesi yasanın amaçları içinde yer almıştır. Yasa kurallarının uygulamada nasıl sonuçlar yaratacağı, ortaya çıkacak eksiklik ve aksaklıkların neler olabileceği ve bunların nasıl giderileceği sadece belirli varsayımlara dayanmaktadır. Çünkü üç yıl yürürlükte kaldığı ve Anayasa Mahkemesince 1976 yılında iptal edilmesi nedeniyle 1757 sayılı Yasa da toprak reformunu gerçekleştiremeden hukuk tarihinde yerini almıştır. Bölgesel uygulamayı öngören yasanın, il ve köyler bazında uygulama alanlarını öngörmemesi de başka bir eleştiri konusudur. Böyle bir uygulamanın ülkenin toprak mülkiyetinin dağılımı konusunda köklü bir değişiklik yaratacağı kuşkuludur. Yasanın il olarak uygulandığı tek yer olan Şanlıurfa ilinde yasa kuralları gereğince 1.690.105 dekar toprak özel kişilerden kamulaştırılmış, yasanın yürürlükte kaldığı süre içinde sadece 230.897 dekarı dağıtılmıştır. Bu toprakların yasanın amaçları dışında kullanılamayacağı ancak dağıtılincaya kadar topraksız çiftçilere kiralanabileceği kuralı yasanın iptali ile ortadan kalkmıştır. Uygulayıcı kuruluşun tasarrufuna geçen ve dağıtılamayan topraklar da ilginç bir uygulamayla çoğunlukla eski sahiplerine kiralanmıştır (Aksoy, 1984: 231-321).

GSMH'deki artış %7,9 olarak planlanmasına rağmen ortalama büyüme %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri tarımda doğa koşullarına bağlılığın

aşılammış olmasıdır. Çünkü sanayi sektörü %9,8, hizmet sektörü ise %7,9 büyüme ile ortalama üzerinde seyretmiştir. GSMH içindeki sanayinin payı %22,7 olarak gerçekleşmiş, hedefin yaklaşık 5 puan altında kalmıştır. Tarımın payı hedeflenen seviyede olmasına rağmen, hizmet sektörü payı hedefin 4 puan üzerinde gerçekleşmiştir (Özdemir, 2014: 16).

2.1.3. 1980'den 2000'e tarım ve ekonomi politikaları

Kıbrıs Harekâtı, petrol krizi, siyasi istikrarsızlık, enflasyon gibi nedenlerden dolayı kriz giderek büyümüş ve ekonomi adeta durmuştu. Bu sebeple, 24 Ocak 1980 Kararları ile bu kriz dönemine müdahale edilmeye çalışıldı. 24 Ocak Kararlarının asli amaçları; dış ödeme güçlüklerinin aşılması, enflasyon hızının düşürülmesi ve enflasyon sarmalının kırılması, atıl kapasitelerinin harekete geçirilmesi ve büyüme hızının yükseltilmesi, ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması, yabancı sermayeyi çekilmesi ve ihracat gelirlerini artırılması, mal kıtlığının giderilmesi ve kuyrukların ortadan kaldırılması, geleneksel sanayileşme politikası olan ithal ikameci politikadan ihracata dönük sanayileşme politikasına geçilmesi, ekonominin bunalımdan çıkarılması idi (Öztürk, Nas, İçöz, 2008: 18-19).

Bu amaçlar kapsamında; devalüasyon yapılmış (TL'nin değeri dolar karşısında %49 oranında düşürülmüştür); tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış, gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmış; günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiş ve sabit kur uygulaması terk edilmiştir; devletin ekonomideki payını küçülten önlemler alınmış, döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılmış; döviz alım satımı serbest bırakılmıştır. Ayrıca, özelleştirme çalışmalarına hız verilmiş; dış ticaret ve ödemeler dengesi rejimi liberalize edilmiş; ihracata türlü teşvik ve sübvansiyonlar sağlanmış; tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış; gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmış; ithalat rejiminin liberalizasyonuna gidilmiş; kur politikalarında esnekliğe geçilmiş; Sermaye Piyasaları Kanunu çıkarılarak Sermaye Piyasası Kurulu kurulmuş; faiz oranları liberalize edilmiş; İstanbul Menkul Kıymetler Borsası açılmış; Merkez Bankası bünyesinde Bankalararası Para Piyasası ve Döviz ve Efektif Piyasaları kurulmuş ve yeni bir Bankacılık Kanunu çıkarılmış; Vergi reformuna gidilerek Katma Değer Vergisi uygulamasına başlanmış, KİT'lerin daha etkin kılınması için çeşitli tedbirler getirilmiş ve 1989 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir (Öztürk, Nas, İçöz, 2008: 29-30).

Bu kararlar, kamu kesimi ağırlıklı sanayileşme stratejisini benimseyen ve ekonominin kendine yeterli hale getirilmesini hedef alan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) ile uygulanmıştır. Plan dönemi sonunda enflasyon aşağı çekilmiş, ihracat GSMH'nin %11'i düzeyine yükselmiş, ihracatta sanayi malı payı artmıştı. Ancak işsizlik, gelir dağılımında adalet, sanayi malı piyasasındaki tekelleşme vurgunu gibi konular ekonomi üzerinde tehdit oluştuyordu. Ülkenin bu dönem sonunda dış borç miktarı yaklaşık 20 milyar dolar seviyesine ulaşmıştı. Yüksek enflasyona rağmen bankalar mevduatlara düşük faiz uyguluyorlardı. Bu sebeple ikinci piyasada bankerler tahvil ve mevduat sertifikalarını pozitif faizle halka satıyordu ve halkın tasarruflarını bankalardan daha çok çekmeyi başarmışlardı. Hükümet faizleri serbest bırakınca bankerlerin kimi iflas

etti, kimisi de paralarla birlikte kaçtı. Tasarruf sahipleri bu olaylarda yaklaşık 50 milyar TL kaybetti. Uygulanan yeni politikaların yanında denetimin zayıf olması beraberinde birçok usulsüzlüğü de yanında getirmiştir. Dönem başlarında serbest piyasanın bütün sorunları çözeceğine dair bir ideoloji topluma yerleştirilmeye çalışıldı ve bunda oldukça başarılı olundu. Dünyada hele tarımda aslında serbest piyasa olmadığı, başta ABD olmak üzere yoğun müdahalelerle piyasaya yön verildiği gözden uzak tutuldu. Peynir fiyatlarındaki artışları dizginlemek gerekçesi ile “terbiyevi ithalat” adı altında yoğun peynir ithalatı başladı. Bu ise durumu daha da kötüleşecek olan hayvancılık sektörüne ciddi zarar verdi. 1985’de Dünya Bankası ile tarım sektörü uyum ikraz anlaşması yapıldı. Resmî Gazete’de 13.7.1985 tarihinde yayınlanan anlaşma ile Türkiye’ye 300 Milyon Dolar kredi açılmıştır. Bunun %95’i ithalat için gerisi ise “tarım yönetimini geliştirmek” gerekçesi ile verilmiştir. Amaç, tarımı dünya güçlülerinin çıkarlarına uygun olarak biçimlendirmektir. Bu kapsamda tahıl depolama projesi, tarımsal yayım ve uygulamalı araştırma projesi, tarımsal sanayi projeleri hazırlanmıştır (Özkaya, Uzmay ve Adanacıoğlu, 2003: 14).

1990’ların başlarına gelindiğinde kamunun faiz yükü çok fazla olduğu için yeni politikalar faiz oranlarını düşürme amacı taşıyordu. Piyasaya likidite enjekte edilerek faiz oranları düşürülmeye çalışılmış fakat bu durum döviz talebini arttırmıştı. Hükümet döviz rezervlerini satarak döviz talebini kısıp, piyasadaki parayı borsaya çekmeye çalışmıştır. Borsanın dar bir işlem hacmine sahip olması ve bankaların da devalüasyon olacağı beklentisi ile hareket etmesi sebebiyle, 1994 yılı başında döviz kuru 19 bin TL’den 38 bin TL’ye yükseldi ve Merkez Bankası rezervleri de 7 milyar dolardan 3 milyar dolara geriledi. Tarım desteklemelerinde dünya fiyatları üzerinde seyreden desteklemeler ve destekleme politikalarında verimsizlik sebebiyle tarımsal kuruluşların finansman açıkları artmıştı. Destekleme kapsamında devletin yaptığı alımlar üretim fazlası oluşturmuş ve yüksek stok maliyetine sebep olmuştur (Ardıç, 2004: 154-159).

Buraya kadar özetlenen tüm gelişmeler sonucunda hükümet, 5 Nisan 1994’te dengeleri yeniden dizayn etmek amacıyla karar paketini açıkladı. Enflasyonu hızla düşürmek, Türk lirasında istikrar sağlamak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sürdürebilir bir temele oturtmak, kısa vadeli borçları ödeyebilmek, bu kararların temel ekonomik amaçlarıydı. 5 Nisan Kararları ve bu bağlamda IMF’ye verilen taahhütler çerçevesinde, tarımsal desteklemeler gözden geçirilmiş ve daha rasyonel bir yapıya kavuşturmak adına destekleme modeli yeniden düzenlenmiştir. Alım desteklerinin bir kısmı kaldırılmış ve %50 basit faizli ve bir yıl vadeli ürün ve işletme kredisi uygulaması başlatılmıştır (Ardıç, 2004: 259-289).

Bu dönemde hükümetin kısa vadeli kamu borçlarını ödeyebilmek için %400 faizli borçlanma kağıtlarını piyasa sürmesi ve yapay yolla faiz oranlarını düşürme çabası, daha yüksek faiz oranlarına sebep olmuştu. Etkisiz politikalar sonucu işsizlik artmış, enflasyon yükselmiş, ücretler düşmüş ekonomi daha zor bir döneme girmiştir. Tarım ürünleri açısından kendi kendine yeterliliğini kaybetmiştir. Tarım artık dış ödemeler dengemize olumlu katkıda bulunamamaktadır. Dönem içinde verimliliklerdeki artışlar yetersizdir. Tarımı destekleyen kamu kurumları çökertilmiş, kurulan yerli veya yabancı sermayeli

özel tekeller çiftçinin eline geçen fiyatları geriletirken, girdi fiyatları genelde daha hızlı artmıştır. Kooperatifçilik bu dönemde desteklenmemiştir. Bütün bunlara rağmen tarım üreticileri suçlanmış ve Türkiye’deki ekonomik krizin nedeni olarak gösterilmeye çalışılmıştır (Özkaya, Uzmay ve Adanacıoğlu, 2003: 15).

2.1.4. 2000’den günümüze tarım ve ekonomi politikaları

Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar Türkiye çok sayıda ekonomik kriz yaşamış ve sürekli bu kriz döngüsüne çare arama çabası içinde olmuştur. 1970’li yılların sonunda patlak veren dış borç krizi ile alınan 24 Ocak Kararları ve 5 Nisan 1994 tarihli ekonomik tedbirler, krizlere çare olarak uygulamaya konulmuş fakat başarılı sonuçlar elde edilememiştir.

2000’li yıllara geldiğimizde bu ekonomik sorunlara karşı yönetimin neredeyse hareket alanı kalmamıştı. 2000 yılının Kasım ayında bankacılık alanında yapılan yeni düzenlemeler bankaları zor duruma sokmuş ve piyasada likidite krizi boy göstermişti. Yüksek faiz ve artan döviz talebi nedeniyle Merkez Bankası rezervleri azalmış, kurlarda aşırı bir hareketlilik olmuştu. Dış borç stoğundaki ve ödemeler bilançosu açığındaki artış, ekonomiyi çıkmaza doğru sürüklüyordu. 2001 yılı Şubat ayına gelindiğinde kriz daha derinleşmişti ve bu ortamda Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasındaki anayasa kitapçığının fırlatılması olayı ile piyasalar sarsılmıştı. Bu kriz sonucunda IMF ve Dünya Bankası desteği ile “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” adı ile yapısal reform programı uygulamaya konmuştur. Programın ana hedefleri; enflasyonun ortadan kaldırılması, sürdürülemez haldeki kamu iç borçlarının düzene sokulması, büyüme önündeki problemlerin ortadan kaldırılması olmuştur (Bağcı, 2016: 47-49).

Ülkemizde 2000 yılı sonrası uygulamaya konulan tarım politikalarının esasları 2001-2005 dönemini kapsayan Sekizinci Kalkınma Planı ile 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda yer almaktadır. Bahse konu olan temel politika belgelerinin yanı sıra, 2004 yılında hazırlanan ve 2006-2010 dönemini kapsayan Tarım Strateji Belgesi ile 2006 yılında yürürlüğe giren 5488 sayılı Tarım Kanunu da tarım sektörü politikalarına yön veren diğer iki önemli belge olmuştur. Söz konusu bu politika belgelerinde başlıca verim ve üretim hacminin artırılması, tarımsal gelirlerin yükseltilmesi ve gelir istikrarının sağlanması yer almaktadır. Bu hedeflerin yanı sıra, son dönemde halkın gıda güvencesinin ve güvenliğinin garanti altına alınması ile kırsal kalkınmanın sağlanması ve bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması vurgulanmaktadır. (Çakmak, 2007; Çakmak, Dudu ve Öcal, 2008: 3-11). Bunun yanında tarım politikalarının, Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması’nın yükümlülükleri ve Avrupa Birliği’ne tam üyelik sürecinde Avrupa Birliği Tarım Politikaları çerçevesinde düzenleneceği ifade edilmiştir.

2000 yılı öncesi uygulanan tarım politikaları sorunları çözemediği için bu politikalar sorgulanır hale gelmişti. Bu sebeple Avrupa Birliği ile yapılan müzakere sürecinde tarım ve kırsal kalkınma adına hazırlanacak olan politikaların önemle üzerinde durulmuştur. Birliğin “kendi kendine yeterlilik” ilkesi doğrultusunda; ürün fiyatlarına devlet müdahalesi yerine piyasa koşullarında fiyat oluşumuna yönelik hareket edileceği

belirtilmiş, çiftçi kayıt sistemi, coğrafi bilgi sistemi, tapu kadastro gibi bilgi sistemlerinin kullanılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, Toprak Mahsulleri Ofisi, Çaykur ve Türkiye Şeker Fabrikaları gibi başlıca tarımsal kamu iktisadi teşebbüslerinin etkinliklerini arttırmak üzere yeniden yapılandırılacakları ve Tarım Satış Kooperatifleri ve birliklerinin özleştirilmesi gereği ortaya konulmuştur. Destekleme politikasında değişikliğe gidilmiş, alım fiyatı desteği nedeniyle geçmiş dönemdeki üretim istikrarsızlığının önüne geçebilmek için Çiftçilere Yönelik Doğrudan Gelir Desteği uygulaması yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Planı ile birlikte Avrupa Birliği'ne katılım müzakereleri kapsamında tarım ve gıda işletmelerinin modernizasyonunun sağlanması için mali yardımlardan yararlanılmıştır. Bu sayede tarım-sanayi bütünlüğü sağlanmaya çalışılmış, ihracatta rekabet gücü yüksek, kaliteli ve markalı ürünlerin üretimi teşvik edilmeye çalışılmıştır.

2.2. 1923 Yılından Günümüze Kadar Uygulanan Politikaların Etkinliğinin Değerlendirilmesi

On beş yıllık bu dönüşüm sürecinde tarım sektörünün cari fiyatlarla milli gelirdeki payı %10'dan %7'ye düşerken, sanayi sektörünün payın %28 seviyesinden %24'e gerilemiştir. Hizmet sektörünün milli gelirdeki payı ise 2000 yılında %55,6 seviyesinde iken %57,7 seviyesine yükselmiştir. Sabit fiyatlarla hesaplanan milli gelire bakıldığında; tarım sektörünün payı 2000 yılında %12,2 seviyesinden, 2007 yılında %10 seviyesinin altına düşmüş ve 2016 yılı itibarıyla %9'luk bir paya gerilemiştir. Bu dönemde sanayinin milli gelirdeki payı 2000 yılında %31,9 seviyesinde iken 2017 yılında %33 dolaylarına yükselmiştir. Bu da reel üretim anlamında sanayi sektörünün üretiminin ve milli gelirdeki payının arttığını göstermektedir. Hizmet sektörünün payı ise 2000 yılında %53 seviyesinde iken 2016 yılında %60 dolaylarına yükselmiştir (www.tuik.gov.tr, 2019).

2000 ve sonrası için temel makro ekonomik göstergeler vasıtasıyla, bu döneme ilişkin bir değerlendirmede bulunup net sonuçlar ortaya koyabilmek için çok daha kapsamlı araştırmalar, analizler gerekmektedir. 2002 ve sonrasında uygulamaya konulan politikalar uzun vadeli istikrar programları olarak hazırlandığı için çalışmada, son on yıl değerlerinin ortalamaları üzerinden kısa bir değerlendirme yapacağız.

GSYH 2002 yılı itibarıyla 230 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yoğun kriz dönemi ve istikrarsız siyasi yönetim sonrası yoğun olarak uygulanan değişim programları 2005 ve 2006 yılı sonrası meyvelerini vermeye başlamış ve bu tarihlerden sonra GSYH ortalaması 750 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Buna bağlı olarak 2000 yılı başlarında 3.500-4.000 dolar civarında değişen kişi başına düşen GSYH, son on yılın ortalaması alındığında 10.000 dolar civarındadır (www.tuik.gov.tr, 2019).

Ekonominin temel dinamiklerinden olan büyüme rakamlarına göre bir değerlendirme yapıldığında ise; 2000 yılında %6,8 büyüme yakalayan Türkiye 2001 kriz senesinde %5,7 küçülmüş, 2002'de ise uygulanan politikalar ile %6,2 büyüme yakalamıştır. Bu tarihten sonra yönetime güçlü bir iktidar gelmiştir. Bu hükümetin 2002-2007 arasındaki büyüme performansı oldukça dikkat çekicidir. Bu yıllar arasında ortalama %7,5 büyüme yakalanmıştır. Ancak, 2008'de etkisi görülmeye başlanan küresel kriz ile 2008'de %0,7 büyüme, 2009'da ise %4,8 küçülme yaşayan ekonomi zor günler geçirmeye başlamıştı.

2010 ve 2011 yılında şaşırtıcı şekilde %9,2 ve %8,8 büyüme rakamları yakalanmıştır. Bu dönemde uygulanan kısa vadeli politikalar işe yaramıştır. Fakat, uzun vadeli politikalar ile desteklenmeyen bu süreç, sonraki rakamlara bakıldığında ise pek de iç açıcı değildir. 2012-2016 arası sırasıyla; %2,1, %4,2, %2,9, %4 ve %2,6 büyüme gerçekleşmiştir. Bu dönemde neredeyse hedeflenen rakamlara hiç ulaşamamıştır. 2013 ve sonrasında yaşanan siyasi krizin bu rakamlar üzerinde elbette etkisi vardır. Lakin yıllar itibariyle ani sıçrama ve düşüşler yaşayan büyüme rakamları göstermektedir ki; Türkiye ekonomisi kırılgan yapısını terk edememiştir. On beş yaş üzeri nüfus üzerinden yapılan işsizlik ve istihdam oranlarına bakıldığında; artan nüfus ve işgücü dolayısıyla istihdam sayısı da sürekli artmıştır. Ancak, işsizlik oranında 2001 krizi sonrası hiçbir ilerleme kaydedilememiştir. Bu dönemde sürekli olarak 1-2 puan artış ve inişler yaşanmış, ortalama oran %10 civarında gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr, 2019).

1980 sonrası ekonomiyi en çok baltalayan, kayıt dışılığın belki de en önemli sebebi olan temel makro değişken enflasyon olmuştur. 2001 yılında %90 ile zirve yapan enflasyon oranı bu 20 yıllık süreçte ortalama %65 civarında gerçekleşmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında sıkı para politikasına geçilmiş, “enflasyon hedeflemesi” uygulaması getirilmiştir. Uygulamanın özellikle ilk yıllarında hedeflenen enflasyonun altında kalınarak iyi bir performans sergilenmiştir. 2009 yılında küresel kriz nedeniyle hedeflenenin üzerinde kalınmıştır. Ama 2002-2016 yılları arasında ortalama enflasyon oranı %10,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu konuda uygulanan politikalar önceki dönemlerle kıyaslandığında oldukça başarılı olmuştur. Bu dönemde büyüme ile yakından ilişkisi bulunan ithalat ve ihracat değerleri sürekli artmıştır. Bu iki değişkendeki artışların yorumunu daha iyi şekilde yapabilmek için ‘ihracatın ithalatı karşılama oranına’ bakarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. 2001 yılında bu oran %75,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu yılda bu oranın bu kadar yüksek çıkmasının nedeni yaşanan kriz sebebiyle döviz kurunun artışından kaynaklı ithalatın düşüşü olmuştur. Sonraki yıllarda 2009 krizine kadar ithalat ihracattan daha fazla oranda artış göstermiş ve bu oran %65 civarında gerçekleşmiştir. 2009 krizi ile ithalat %30, ihracat %23 azalmış ve bu oran %72,5’e yükselmiştir. 2010-2014 arası %61-62 civarı olan bu oran, son dört yılda ithalatın ihracattan daha büyük oranda değer kaybetmesi sebebiyle tekrardan %71 seviyelerine yükselmiştir (www.tuik.gov.tr, 2019).

Bu dönemde GSYH ve kişi başı GSYH oldukça yükselmiştir. Ayrıca kişi başı GSYH orta gelir tuzağı olarak ifade edilen aralıkta sıkışmıştır. Ayrıca gelir dağılımında adaletin göstergesi olan Gini katsayısı 0,4 civarında gerçekleşmektedir. ABD’de 0,39, Almanya’da 0,29, İtalya’da 0,31, Japonya’da 0,32 civarlarında gerçekleşen bu katsayı 0 ile 1 arasında değerler almaktadır ve 0’a yaklaştıkça daha adaletli bir dağılımın olduğunu ifade etmektedir (appsso.eurostat.ec.europa.eu, 2019). Büyüme rakamlarına bakıldığında ise zaman zaman iyi sıçramalar yakalanmakla birlikte, kriz dönemlerinde oldukça hissedilen düşüşler yaşanması, ekonomimizin kırılganlığının ne denli yüksek olduğunu göstergesidir. Nüfus, işgücü ve istihdam artarken, işsizlik oranında hiç iyileşme yaşanmamıştır. Ekonominin lokomotif, bu dönemde inşaat sektörü olduğu için ara ara gelişim kaydedilmiş gibi gözükse de objektif bakıldığında işsizlik oranının artış eğiliminde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Enflasyon konusunda ise bu dönemde oldukça başarılı olunmuştur. Üç haneli rakamları görmüş olan enflasyon bu dönemde cumhuriyet tarihinin %6,2 ile en düşük seviyesini görmüştür. Genel anlamda ise %10 dolaylarında seyretmiştir. Bu arada, kronik hale gelen dış ticaret açığına çare bulunamamıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı son dönemde iyi bir seyir izlese de kırılgan bir ekonomi olduğumuz için bunun ne kadar devam edeceği merak konusudur (www.tuik.gov.tr, 2019).

Bu dönemde genel olarak geçmiş dönemlere göre istikrarın sağlandığı alanlar fazladır. Üretimde dışa bağımlılığımız olduğu için yaptığımız reformların sonuçları da iç krizler kadar dış krizlerden de etkilenmektedir. Bu bağlamda dengenin sağlandığı kulvarlarda başarı sağlanırken, dengenin sağlanamadığı kulvarlarda istenen sonuçlar alınamamaktadır. Açıkça görülmektedir ki her alanda olduğu gibi ekonomi konusunda da başarı sağlanan politikalardan motive olunup, başarı sağlanamayanlardan da ders alınarak reformlara hız kazandırılmalı ve ekonominin kırılgan durumu aşılmalıdır.



Bölüm 3:

Tarımsal Girdi Destekleme Programlarının Teorisi ve Literatür Çalışması

Bu bölümde tarımsal girdi desteklemelerinin arkasındaki ekonomik teoriler ve bu kapsamda dünyada uygulanan girdi desteği programlarının incelemesi yapılmıştır. Bu programların ülkeler üzerinde yarattığı ekonomik sonuçların neler olduğu ele alınmıştır. Dünyadaki girdi destekleme programları yoğun olarak Afrika ülkelerinde gerçekleştiğinden, literatür çalışmasında bazı Afrika ülkeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Dünyada güncel olarak kullanılan programlar “Akıllı Girdi Destek Programları” ve “Evrensel Girdi Destek Programları” olarak iki ayrı grupta incelenmektedir. Bu programların tarım sektöründeki yeri, ilgili ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri ve tarımsal pazarı nasıl etkiledikleri üzerinde durulmuştur.

Tarımsal girdiler, çiftçilerin tarımsal aktivitelerini yürütmek için kullandığı, üretimi mümkün kılan fiziksel materyaller olarak kabul edilebilir. Bu yüzden tarımsal girdi destek programları üretimin mümkün kılınması için devlet tarafından üreticilere sunulan temel bir sistem haline gelmiştir. 1960’tan 1980’lere kadar, girdi destek programları birçok ülkede, tarımsal ve kırsal kalkınma için siyasi otoritelerin ana politikaları içerisinde yer almıştır. Bu programların çoğu gübre, mazot ve sertifikalı tohum desteklemeleriyle tarımsal verimliliğe ivme kazandırmayı amaçlamıştır. 1960’lı ve 1970’li yıllarda zayıf olan kırsal ekonomiler için kullanılan girdi destek programları 1980’li ve 1990’lı yıllarda daha etkisiz hale gelmeye başladı. Son yıllarda, Afrika’da uygulanan Akıllı Girdi Destek Programı, gün be gün popüler olmaya başlamıştır. Bu program, desteklemelerin faydasını, piyasalar içinde maksimize etmeyi amaçlamaktadır (Dorward, 2009: 1-13).

Akıllı Girdi Destek programlarının uygulamaları, başta Afrika olmak üzere, hemen hemen tüm yararlanıcıların ekonomileri üzerinde pozitif etki yaratmıştır. Uygulamaların verimliliği, gıda güvenliği konusunda büyük sıkıntılar çeken bazı ülkelere potansiyel bir kurtuluş planı olarak öne çıkmaya başlamıştır. Tarımsal girdi destekleri bazı ekonomik alanlarda bir takım olumsuz etkilere sebep olmasına rağmen, tarımsal üretimin artışına kuşkusuz katkı sağlamıştır (Gordon, 2000: 7).

Tarımsal girdi desteklemelerinin bir diğer amacı, kırsal alanlardaki yoksulluğun giderilmesi ve gıda güvenliğinin artırılmasıdır. Bu desteklemeler ayrıca kırsal kesim oylarının kazanılmasında büyük bir etkiye sahiptir. Hükümetlerin tarımsal destek politikalarının incelenmesi, günümüz tarımında uygulanan sistemlerin gelişmişliği üzerine çok fazla bilgi verdiği için, uluslararası ölçüde siyasi otoritelerin gelişmişliğinin ve refah seviyelerinin belirleyicisi olma özelliği taşımaktadır. Girdi destekleme programlarına en iyi yaklaşım; bu programların sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanlarda bir kalkınma potansiyeli yaratarak ekonomik fayda sağlamasıdır. Girdi destek programları ile verimliliğin artırılması veya istenen düzeyde tutulması için, destek uygulanan bölge ve bölgede yaşayan üreticilerin ihtiyaçları hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmak gerekir. Bu programlar genellikle düşük gelirli üreticilerin bulunduğu gelişmekte olan ülkelere uygulandığından, programların hazırlanması ve uygulanması gelişmiş ülkelere göre daha çok emek ve zaman gerektirmektedir. Bundan dolayı, girdi destek programları ile daha verimli sonuçlar elde edebilmek için genellikle belirli bir

Üretim kitlesi hedef alınır ve bu kitlenin taleplerine ve ihtiyaçlarına yönelik çalışmalar sürdürülür. Ayrıca, girdi destek programları hakkında çok sayıda çelişkili argüman bulunmaktadır. Bu programların piyasa bozulmalarına ve dara kayıplarına yol açarak vergi mükelleflerinin üzerine ekstra yk bindirmesinin söz konusu olduğu görüşü ileri srlmştir. Yüksek gelirli ülke profilleri incelendiğinde, OECD analizlerine göre; girdi desteklerinin parasal değerinin yarısından daha azı üreticiler için gelir oluşturmakta iken kalan kısmın büyük çoğunluğu girdi tedarikçilerinin cebine kalmakta, diğer kısım ise istenen verimliliğin yakalanamamasından dolayı verimlilik kayıpları nedeniyle boşa gitmektedir (Wiggins ve Brooks, 2010).

3.1. Tarımsal Girdi Sübvansiyon Programlarının Değerlendirilmesi

Tarımsal girdi destek programları yukarıda belirttiğimiz gibi literatürde iki ayrı başlık altında karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; Akıllı Girdi Sübvansiyonları ve Evrensel Girdi Sübvansiyonları programlarıdır.

3.1.1. Evrensel girdi destek programları

1960'lı yıllardan 1980'lere kadar olan birçok evrensel girdi destek programı, devlet kontrolü altında, girdi ve çıktı analizleri yapılarak gerçekleştirilmiştir. Evrensel Girdi Destek programları, uygulandıkları bölgedeki tüm üreticilere veya bir kategoriye ait tüm üreticilere hitap ederek, girdilerin sübvansiyonlu fiyatlarını kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Tarımsal desteklemelerin bir amacı da yeni teknolojilere adapte olmuş olan tarımsal kalkınmanın, küçük ölçekli üreticilere daha cazip gelmesini sağlamaktır. Girdi desteklemelerinin, üretici gelirlerinin ve tarımsal verimliliğin artmasına, yoksulluğun azalmasına ve tarımsal kalkınmaya kayda değer faydaları olmuştur. Fakat bu programlar tarımsal kalkınmayı tamamen devlet desteklerine bağımlı hale getirerek, hükümetlerin bütçelerindeki payı gittikçe artmaya başlamış ve devlete ekonomik anlamada giderek artan bir yük oluşturmuştur. Genel olarak bakıldığında tarımsal destek programları modernizasyona uyum sağlamış, çiftçilerin gelirlerinin artmasına yardımcı olmuştur. Fakat politik çerçevedeki uygulamaların eksikliği nedeniyle yoksul ve eğitim seviyesi düşük olan küçük ölçekli üreticiler varlığını devam ettirmiştir. Ayrıca girdi destek programları yüksek uygulama ve yönetim maliyetleri nedeniyle hükümet monopollerinin ve politik manipülasyonların oluşmasına sebep olduğundan uzun vadede verimsizlik eğilimine yatkın bir görünüm yaratmıştır. Bu görünüme karşılık, 1980'lerde ve 1990'larda bazı ülkelerde girdi destek programlarının bu sebeple yürürlükten kaldırılması ve girdi piyasasının liberal hale getirilmesi de istenen etkiyi yapmamış, tarımsal verimliliğin ve girdi kullanımının düşmesine sebebiyet vermiştir (Banful, 2010:1166-1176).

Konu genel olarak ele alındığında, tarımsal girdi desteklerinin iyi bir organizasyon ile uygulanması halinde tarımsal verimlilik üzerindeki pozitif etkisi açık şekilde anlaşılmaktadır. Bu sebeple tarımsal girdi desteklemelerinin ekonomik dezavantajlarına rağmen hükümetler için elzem bir konu olduğu görülmektedir.

Hkmetler tarafından uygulanmasına karar verilen girdi destek uygulamaları, geniş bir araştırma ve değerlendirme gerektirmektedir. Bu uygulamaların ekonomik, sosyal ve

diğer ilgili yönlerinin dikkatli bir incelemesi yapılarak yürürlüğe konması gerekmektedir. Evrensel girdi destek programlarıyla piyasada dengesiz bir ortam yaratmadan maksimum verimliliğe ulaşmak için ileri düzey değerlendirme yapılması gereklidir. Çünkü evrensel girdi destek programları akıllı girdi destek programları gibi spesifik kriterlere sahip değildir (www.fao.org, 2009).

3.1.2. Akıllı girdi destek programları

1960'lardan 1980'lere kadar Kenya, Tanzania, Malavi, Zimbabwe ve Zambiya gibi gelişmekte olan birçok Afrika ülkesi bu evrensel girdi destek programlarını kullanmışlardır (Dorward, 2009: 1). Fakat, yirminci yüzyılın sonlarına doğru evrensel girdi destek programları önemini kaybetmeye başlamıştır. Akıllı Girdi Destek programlarının etkili bir şekilde uygulanmasıyla birçok Afrika ülkesinde gelişim ve değişimler gözlenmeye başlamıştır. Malavi Hükümeti 1998 yılında büyük ölçekteki uygulamaları ile girdi destek programlarının öncüsü olmuştur (Banful, 2010: 1166-1176). Nijerya, Zambiya, Tanzania, Kenya ve Gana gibi diğer Afrika ülkeleri de Malavi örneğini çok süre geçmeden takip etmeye başladılar. 2006 yılında Nijerya'nın başkenti Abuja'da Afrika Birliği yardımıyla düzenlenen Afrika Gübre Zirvesi'nde, "Yeni Afrika Kalkınma Ortaklığı"nın temelleri atıldı. Zirvenin önemli sonuçlarından birisi Abuja Deklarasyonu, bir diğeri ise Afrika Yeşil Devrimi için Gübre başlıklı bir konu olmuştur. Bu kapsamda Afrika Birliği hektarda kullanılan gübre miktarını 2015 yılına kadar 50kg/ha'ya çıkarmayı hedeflemiştir (Yawson, 2010: 191).

Akıllı Girdi Destek programları evrensel girdi destek programlarının eksikliklerini gidermek amacıyla ortaya çıkmış ve bunun için farklı uygulamaların oluşturulmasını amaçlamıştır. Akıllı Girdi Destek programlarının üç adet birbirini tamamlayıcı karakteristiği bulunmaktadır. Bunlar;

- **Spesifik çiftçi hedefi:** Akıllı girdi destek programlarının hedef kitlesi, tarımsal aktivitelerinde girdi kullanmayan ve girdi kullanma imkânı bulunmayan çiftçilerdir. Bu programlar, özellikle yoksul çiftçi ailelerine destek olmayı amaçlamaktadır.
- **Pazar tabanlı çözümler:** Girdi kullanımlarının arttırılmasını amaçlayan program, girdi arzında bulunan özel sektörü geliştirmeyi ve desteklemeyi amaçlayarak, girdilerin erişilebilir olmasını sağlamak istemiştir. Devlet tarafından dağıtımın gerçekleşmesinin yerine bunun özel sektör tarafından yürütülmesinin gerektiğini vurgulayan program, iş sahası yaratma ve tarımsal verimlilikteki artışları sürekli kılmayı amaçlamaktadır.
- **Çıkış stratejisi:** Devlet tarafından başlatılan ve üzerine son kullanma tarihi konularak siyasi çıkar riskini azaltmak ve uzun vadede sürdürülebilirliği sağlamak için oluşturulan bu programlar, pozitif öğrenmenin sonuçlarını tarımsal sektörde hem devlet hem de özel sektör tabanlı geliştirmeyi amaçlamaktadır (Minde, 2008: 5-7).

Günümüzde bu üç kriteri kapsayacak şekilde programlar oluşturmak ve uygulamak zor olsa da konulan hedeflerin büyümeyle olan pozitif etkisi günden güne artmaktadır.

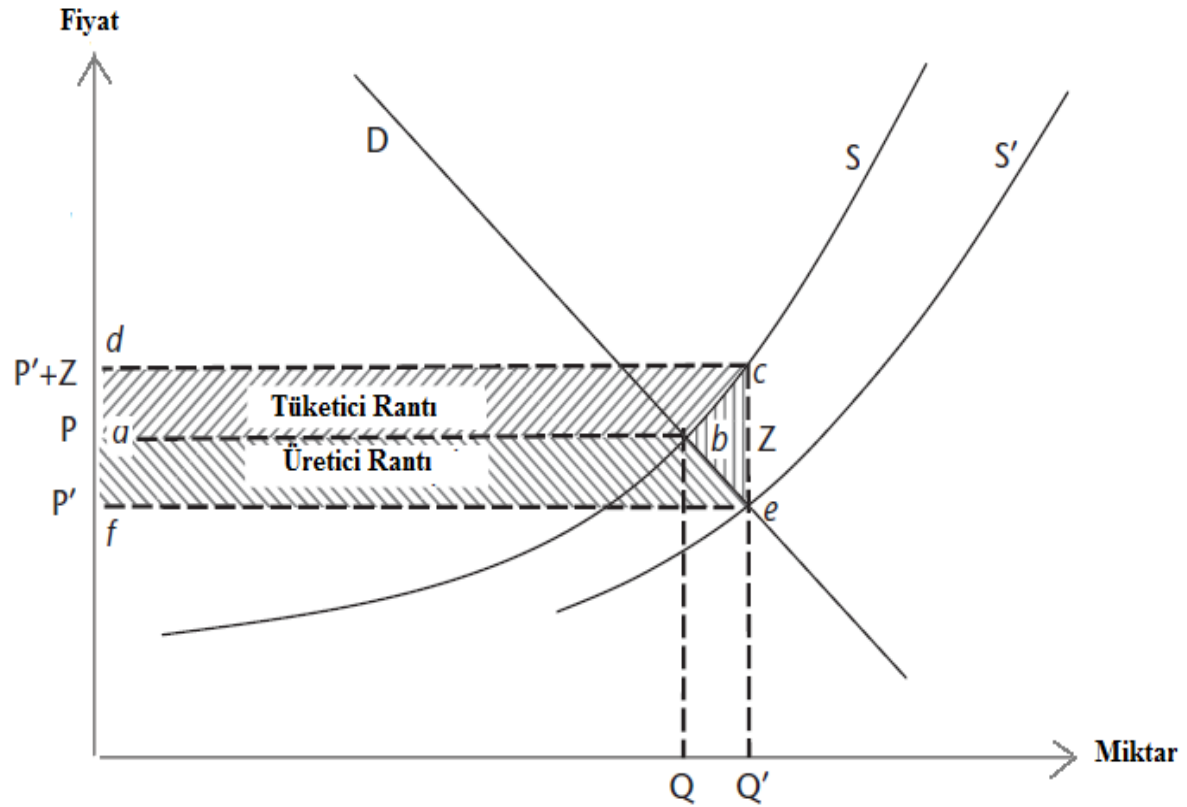
3.2. Tarımsal Girdi Desteklerinin Ekonomik Karakteristikleri

Tarımsal girdi destekleri geçmişte kırsal kalkınma politikalarının ana aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu programların önemli ekonomik karakteristikleri literatürde karşımıza farklı şekillerde çıkmaktadır. Bunlar; dara kayıpları, tarımsal girdilerin arz-talep esnekliği ve destekleme politikalarına bağlı olarak değişen piyasa modelleridir.

Girdi destekleme programları genel olarak gübre ve sertifikalı tohum desteği olarak iki ayrı yönde karakterize edilmiştir. Gübre maliyetleri, sürekli artan gübre kullanımına bağlı olarak hükümetlerin bütçesinde daha fazla yer tutmaya başlamıştır. Gübre desteğinin artışı faydalanıcıların yaptığı politik baskılar üzerine artış göstermiştir.

Şekil 4'te, bazı temel varsayımlar doğrultusunda çiftçilerin maliyet ve fayda eğrilerindeki değişimler göz önüne alınarak, fiyat destekleri analiz edilmiştir (Dorward ve Chirva, 2013: 17).

Şekil 4. Girdi Desteklerinin Ürünün Arzına, Ürün Fiyatına ve Paydaş Refahına Etkisi



Eğer hiçbir piyasa başarısızlığı yoksa, çıktı birimi başına verilen Z kadarlık bir fiyat desteği, üreticinin ürününü $P+Z$ fiyatından satması anlamına gelmektedir. Bu destek sebebiyle cebine fazla para gireceği kokusunu alan üreticiler arzı arttıracaklardır. Arz eğrisi sağa doğru kayacak (S den S'), miktar $Q-Q'$ kadar artacak ve fiyat $P - P'$ kadar azalacaktır. Grafikteki $abcd$ gölgeli alanı tüketici rantını ve $abef$ gölgeli alanı, üretici rantını ifade etmektedir. Piyasadaki bu hareketlenme ile ödenen destek miktarı $dcef$ alanı kadar olmuştur. Ödenen destek miktarına yönetim maliyeti de eklendiğinde toplam destek miktarı bulunmaktadır. Total ödenen destek miktarının, toplamda artan üretici ve tüketici

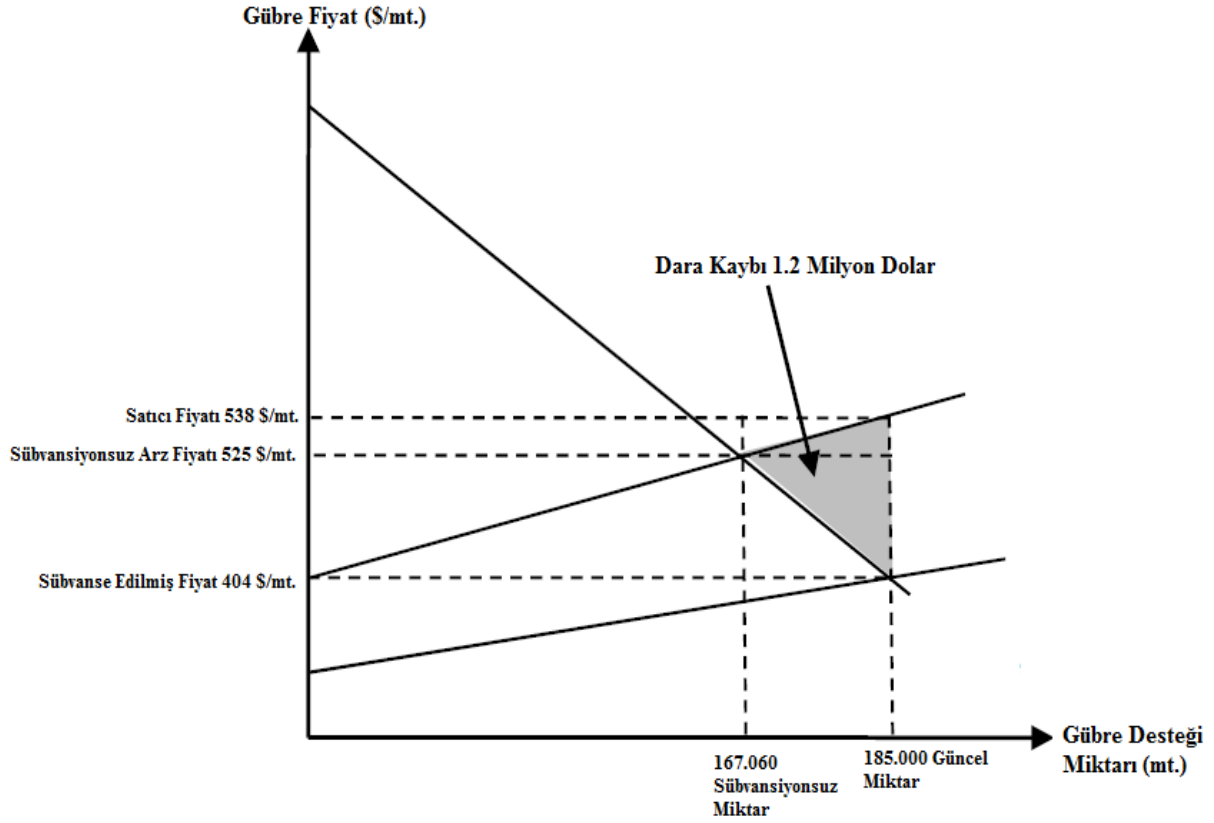
refahı toplamından *bce* gölgeli alanı kadar fazla olduğu görülmektedir. Arada kalan *bce* gölgeli alanı *dara* kaybı olarak adlandırılır. Bu koşullar altında, yönetim maliyetinin denkleme katılmadığı durumda bile yapılan desteklemeler devletler için net ekonomik kayıplara yol açar, bu durum vergi mükelleflerinin gelirlerinin üretici ve tüketicilere transfer olması olarak açıklanabilir (Dorward, Chirva, 2013: 18; Doward, 2009: 2).

3.2.1. Malavi'deki destek programı örneği

Malavi Hükümeti 2005-2006 yıllarında tarımsal üretimde yaşadığı problemlerden dolayı ciddi gıda güvenliği sorunları yaşamış ve girdi desteklerinin kullanımına karar vermiştir. Destekleme programı ülkedeki çiftçilerin %50'sini kapsayacak şekilde tasarlanıp uygulamaya konulmuştur. Program kapsamında çiftçilere gübre kuponları verilmiş ve bunların tütün ve mısır üretiminde kullanılması istenmiştir. Ayrıca programa hibrit mısır tohumu kullanımı da eklenmiştir. Programın amacı tarımsal üretimi arttırarak üretici gelirlerinde artış sağlamak ve modern tarımsal girdilerin kullanımını küçük ölçekli çiftçiler için yaygın hale getirmektir. Programın verimliliği birçok ekonomik alanda incelenmiş ve düzenli olarak toplanan verilerle programın amacına hizmet edip etmediği araştırılmıştır. Malavi Hükümetinin 2005-2006 yıllarında uyguladığı bu program bütçesinin 5,1 milyar Malavi Kvaçası (MK) olmasına rağmen 7,2 milyar MK'ye mal olmuştur (yaklaşık 35 milyon Türk Lirası). Programın bütçesinin yaklaşık 10 milyon Türk Lirası kadar aşılmasının sebebi, programın yüksek yönetim maliyeti ve yararlanıcıların profilleri olarak gösterilmiştir (Takeshima ve Lim Lee, 2012: 1).

Girdi destek programlarının verimliliği hakkında birçok önemli argüman bulunmaktadır. Gübre ve tohum destek programının Malavi ekonomisine olumsuz etkisi kayda değer bir konu olup aşağıdaki grafikte detayla olarak incelenmiştir.

Şekil 5. Dara Kaybı Örneği



Kaynak: Takeshima ve Lim Lee 2012

Grafik, dara kayıplarının basit bir illüstrasyonu olup gösterilen değerler yapılan araştırmalar sonucu saptanmıştır. Grafik 2006-2007 yıllarında gübre desteği sonucu toplumun ekonomik kaybını anlatan basitleştirilmiş varsayımları göstermektedir. Grafik sadece hükümetin %25 orandan desteklediği gübre dağıtımını ele almaktadır. Programın toplam gübre desteği 185 bin metrik ton olarak hesaplanmıştır. Gübre arz esnekliği 4 olarak sabit ve kur 1 dolar=130MK olarak varsayılmıştır. Devlet tarafından gübre desteği yapılmadığını ve devletin gübreyi özel bir şirket gibi dağıttığını varsaydığımızda, piyasadaki gübre ihtiyacı 167 bin 60 metrik ton ve fiyatı 525 dolar/metrik ton olarak hesaplanmaktadır. Bu gereksinimin bedeli 538 \$/mt olup, toplam maliyet 24,9 milyon dolar olarak hesaplanır. Orantılı olarak hesaplandığında toplam desteğin 21,4 milyon dolarlık kısmı üreticilere, 2,3 milyon dolarlık kısmı ise gübre ihtiyacını karşılayan özel şirketlere gitmektedir. Çünkü yüksek gübre talebi gübre fiyatlarının artmasına neden olmaktadır. Son olarak, kalan 1,2 milyon dolarlık kısım, dara kaybı ve ekonomik kayıp olarak topluma mal olur. Çünkü bu kısımdan ne üreticiler, ne de gübre satıcıları pay alabilmektedir. 24,9 milyon dolarlık bütçenin, 23,7 milyon doları, çiftçiler ve gübre satıcıları arasında dağıtılmış olup kalan kısım ülkenin ekonomik kaybı olarak kayıtlara geçmektedir (Takeshima ve Lim Lee, 2012: 2).

3.3. Tarımsal Girdi Desteklerinin Rolü ve Amacı

Tarımsal girdi destek programlarının incelenmesi, hükümetlerin güncel tarımsal ve kırsal kalkınma politikalarının anlaşılması ve hedeflerinin nasıl çizildiği hakkında önemli

bilgiler verdiği için büyük bir öneme sahiptir. Hükümet politikalarının verimliliği ve etkililiği hakkında bilgiler veren bu programlar, ayrıca birçok dünya ülkesinin üzerinde ciddiyet ile durduğu gıda güvenliği hakkında nasıl bir perspektife sahip olunduğunun altında yatan etmenleri ortaya çıkarmaktadır.

Bu programların verimi ve etkisi birçok farklı alanda incelenebilir ve değerlendirilebilir. Fakat incelenmesi gereken en önemli ölçüt, girdi destek programlarının ülke ekonomisindeki büyümeye olan etkisidir. Bu bölümde girdi destek programlarının büyümeye, toprak verimliliğine, girdi ekonomikliğine ve karlılığına olan etkileri dünyanın farklı yerlerinden örneklerle beraber incelenmektedir.

3.3.1. Girdi desteklerinin büyümeye etkisi

Tarımsal desteklerin ülke ekonomisindeki yerinin anlaşılması için farklı ekonomik ve sosyal parametreler göz önünde bulundurulmaktadır. Tarımsal destek programlarının ana noktalarından ikisi, programların üretim maliyetlerine ve üreticilerin gelir düzeylerine nasıl etki ettiği. Ayrıca, destekleme politikalarının üreticilerin karar verme mekanizmaları üzerinde oluşturduğu dikkate değer etki de göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bu etkenler tüketici refahı ile doğrudan ilgili olduğundan, konu üzerindeki araştırmaların çokluğu ve bunların değerlendirilmesi hükümetler için büyük önem taşımaktadır. Bu programlar, başlangıç maliyetlerini -yani girdilerin maliyetlerini- düşürerek, üreticilerin gelirlerini arttırmaktadır. Girdi destek programları uygulandığı alan üzerinde, dinamik bir ekonomik aktiviteler topluluğu oluşturmaktadır. Bu topluluk uygulanan alanda yerel ürünlere ve işçiliğe olan talebi arttırarak ekonomik büyümenin önünü açmaktadır. Tarımsal desteklemeler, potansiyel ülke ekonomisinin dayanma gücünü ve üretim hızını arttırarak tarımsal alandaki büyümesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, uzun vadede uygulanabilirliği olmasından dolayı yapısal reformların önünü açarak ürün alıcılarına, işçi maaşlarına ve ürün fiyatlarına pozitif etkiler sağlamaktadır. Tarımsal girdi desteklerinin büyümeye olan diğer etkilerinden biri de ülke içerisindeki girdi ve çıktı ticaretinin artmasına yardımcı olmaktır. Büyük hacimli aktiviteler, desteklemeler ile birlikte daha düşük işlem maliyeti ve daha yüksek koordinasyon yakalamaktadır. Ayrıca desteklemeler riskleri azaltarak kurumlar arası iletişime, altyapı hizmetlerine ve taşımacılık sektörüne ivme kazandırmaktadır (Dorward, 2009: 22-23).

3.3.2. Girdi desteklerinin toprak verimliliğine etkisi

Girdi destek programlarının uygulanması, kırsal alanların kalkınabilmesi için yapısal değişikliklere ortam hazırlayarak, büyüme politikalarına yeni bir yol çizmiştir. Toprağın verimli kalması için yapılan toprak analizleri, uygulanan nöbetleşe ekim yöntemleri ile hem toprağı uzun vadede canlı tutup, hem de ekonomik karlılığın artmasına yol açmıştır. Crawford ve ekibinin 2006 yılında Dünya Bankası için hazırladığı tartışma metninde bu olay şu şekilde özetlenmiştir:

Toprak verimliliği problemi, yiyecek talebinin giderek artması ve nadasa bırakılan alanların giderek düşmesi ile önemli bir hale gelmiştir. Ayrıca, hızla yayılan orman açma olayları, arazi bozulmaları ve topraktaki azot, fosfat ve potasyum seviyelerinde gözlenen düşüşler, tarımsal üretimin düşmesine sebep olmuştur. Gübre desteklemeleri sayesinde

artan gübre kullanımı, toprağın doğal halinin korunmasına yardımcı olarak, tarımsal üretimin stabil hale gelmesi ve giderek artan yiyecek talebinin karşılanmasına yardımcı olmuştur. Gübre destekleri, endirekt olarak, toprağın içersindeki eksik minerallerin toprağa geri kazandırılmasını sağlayarak talep edilen üretimi ayakta tutmaktadır. Gübre kullanımı sayesinde verimli olmayan topraklar tarıma uygun hale getirilerek ekonomiye büyük katkı sağlar. Gübre kullanımı üretimin artmasına ve tarımın geçim kaynağı olarak aktif hale gelmesine yardımcı olduğu gibi erozyonu azaltarak ekosistemin oluşmasına ve böylece biyolojik çeşitliliğin artmasına yardımcı olmaktadır. Karbondioksit salınımı üzerine de olumlu etkiler yaratarak, son yıllarda önemli bir konu haline gelen küresel ısınma problemine karşı da çözümün bir parçası olma niteliği taşımaktadır. Ayrıca kırsal alanlardaki ekonomik aktivitenin artmasından dolayı kırsaldan kente göçlerin ve yoksulluğun azalmasını sağlamaktadır (Crawford, Jayne, Kelly, 2006: 3-6).

3.3.3. Desteklemelerin girdi ekonomisine etkisi

Kırsal alanda yaşayan üreticilerin genel problemi, modern girdilere olan ulaşım imkanlarının az olmasıdır. Üreticiler ile girdiler arasındaki fiziksel sınırlamaların kaldırılması, bu sorunun tek çözümü değildir. Örneğin, altyapı eksiklikleri, taşımacılık problemleri ve eksik alet ve ekipman kullanımı genel sorunların yanında önem teşkil eden özel problemlerdendir. Tüm bunların yanındaki en önemli eksiklik ise bilgi eksikliği olarak literatürde gözükmemektedir. Yoksul çiftçilerin modern girdi kullanımına bütçeleri yetmemesinden dolayı devlet destekleri ile girdiye ulaşma problemi çözülmeye çalışılmıştır. Fakat, uygulama eğitimi eksikliğinden dolayı etkin ve istenen sonuçlar her zaman alınamamıştır. Yoksul üreticiler ile modern girdilerin buluşmasının ardından yapılması gereken ilk uygulama; bu girdilerin nasıl kullanılması gerektiğinin çiftçilere aktarılmasıdır. Modern girdilerin finanse edilmesi teoride üç farklı şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar; birikim, diğer gelirler ve kredi kullanılmasıdır. Küçük üreticilerinin birikimlerinin fazla olmaması ve üretim dışı gelirlerin bütçelerinde büyük bir yer kaplamaması nedeniyle, kredi kullanımı çiftçilerin üretim faaliyetlerine ana destek aracı olarak gelişme göstermiştir. Girdi desteklemeleri, tüm pozitif etkilerine rağmen, desteklemelerin karlılığı konusunda her zaman tartışma yaratmıştır. Örneğin, gübre kullanımı, yüksek derecede gübre ve ürün fiyatlarından etkilenmektedir. Son 40 yılda gübre fiyatlarındaki iniş çıkışlar tahıl fiyatlarındaki dalgalanmalarda önemli bir etkiye sahip olmuştur. Fakat günümüzdeki çalışmalar incelendiğinde desteklenmeyen gübre kullanımının, desteklenen gübre kullanımına göre daha az ve/veya fazla verim sağladığını açığa çıkaran bir parametre bulunmamaktadır (Feder, 1985: 1361-1372).

3.4. Afrika'daki Güncel Girdi Destekleme Örnekleri

3.4.1. Zambiya örneği

Günümüzde Zambiya hükümeti tarafından başlatılan iki adet destekleme programı bulunmaktadır. Bunlar; Gıda Güvenliği Paketi ve Gübre Destek Programı'dır. Girdi destek programları Sahra Çölü güneyinde bulunan Afrika ülkelerinin (SSA) hükümet politikalarında geniş yer kaplamaktadır. 2011 yılında 10 SSA ülkesi girdi destek programlarına yaklaşık 1 milyar dolar harcamış ve bu değer tüm nüfusun yaklaşık %29'luk tarımsal harcama bütçesine eşdeğer olarak hesaplanmıştır. Zambiya'daki

program 2002 yılında başlatılmış ve programın yararlanıcıları günümüze kadar 120 binden 500 bine ulaşmıştır. Desteklenen gübre miktarı 48 bin tondan 180 bin tona ulaşarak kayda değer bir artış göstermiştir. Sertifikalı tohum desteği ise 2 bin tondan 9 bin ton dolaylarına ulaşmış ve desteklemeler girdi maliyetlerinin %50 sini kapsamakta iken %75’lik bir kısmını karşılamaya başlamıştır (Jayne ve Rashid, 2013: 547-562).

Zambiya hükümeti tarafından, 2002 yılında büyük ölçekli gübre ve kredi destek programı başlatılmıştır. Kredi ve destek hacimlerinin artışı Tablo 5’te görülmektedir. Zambiya Hükümeti’nin programı karşılayabilmesi için gereken bütçe desteği; yabancı ülkelerin desteği, vergilerin arttırılması ve son yıllarda artan ve Zambiya’nın ihracatında önemli bir yeri olan bakırdaki fiyat artışları ile sağlanmıştır.

Tablo 5. Gübre Destek Programı Yararlanıcıları ve Dağıtılan Miktarlar

		Tarım Bakanlığı Verileri		Hane Halkı Anket Verileri	
	Gübre Sübvansiyon Oranı (Parantez içindekiler melez mısır tohumu sübvansiyon oranı)	Gübre Kredisiz Programı Doğrultusunda İlçelere Gübre Dağıtımı (Ton)	Yararlanıcı Sayısı	Küçük Üreticiler Tarafından Alınan Gübre (parantez içindeki B’ye göre yüzdesi)	Küçük Üretici Olarak Yararlanan Sayısı (parantez içindeki C’ye göre yüzdesi)
Yıllar	A	B	C	D	E
1997/1998	Borç	15.495	---	---	---
1998/1999	Borç	50.001	---	---	---
1999/2000	Borç	34.999	---	21.038 (%60)	64.493 (---)
2000/2001	Borç	23.227	---	11.266 (%49)	30.103 (---)
2001/2002	Borç	28.985	---	8.365 (%29)	26.763 (---)
2002/2003	%50 (%50)	48.000	120.000	31.722 (%66)	102.113 (%85)
2003/2004	%50 (%50)	60.000	150.000	33.372 (%56)	101.139 (%67)
2004/2005	%50 (%50)	46.000	115.000	16.792 (%37)	64.854 (%56)
2005/2006	%50 (%50)	50.000	125.000	23.595 (%47)	74.040 (%59)
2006/2007	%60 (%60)	84.000	210.000	58.404 (%70)	164.229 (%78)
2007/2008	%60 (%60)	50.000	125.000	43.596 (%87)	140.612 (%112)
2008/2009	%75 (%50)	80.000	200.000	55.114 (%69)	192.860 (%96)
2009/2010	%75 (%50)	100.000	500.000	69.103 (%69)	292.685 (%59)
2010/2011	%76 (%50)	178.000	891.500	116.116 (%65)	430.141 (%48)
2011/2012	%79 (%53)	182.454	914.670	108.275 (%59)	422.393 (%46)
2012/2013	---	183.634	900.000	---	---

Kaynak: Mason and Jayne, 2013

Gübre Kredi Destek Programı, üretici kooperatifleri ve birlikleri tarafından başlatılmış ve bunun diğer özel ve kamu sektörlerine yol gösterici bir başlangıç olarak devam etmesi öngörülmüştür. Bu programın başlatılmasının temel amaçlarından bazıları, ülke çapında

gıda güvenliği alanında yaşanan sorunların giderilmesi, küçük ölçekli üreticilerin verimlerinin artırılması ve dolayısıyla üretici ve tüketici refahının yüksek seviyelere çekilmesidir.

Programdan fayda sağlayacak olan üreticilerin seçim kriterleri hakkında uzun süreli yapılan çalışmalardan sonra faydalanıcıların kimlikleri şu standartlar çerçevesinde belirlenmiştir; 0,5 hektarlık mısır üretebilen üreticiler, girdi maliyetinin %20-50'lik kısmını ödeyebilecek durumda olan üreticiler (10 kg hibrit tohum için 15 dolar ve 200 kg gübre için 38 dolar). Bu kriterler üretici birlik ve kooperatif üyelerinin sağladığı desteği almaya hak kazanmış sayılan üretici gruplarını kapsamakta olup, bu grupların içerisinde genel Gıda Güvenliği Paket yardımını almamış olmaları ön koşul olarak öne sürülmüştür. Program Zambiya'da umut verici sonuçlar doğurmuş ve tarımsal verimliliğin artmasını sağlamıştır. Perakende mısır fiyatları %3 azalmış ve küçük ölçekli üreticilerin %30'u programdan fayda sağlamıştır. Siyasi yönden bakıldığında, girdi destek programı direkt olarak yönetici hükümetin oylarını arttırmaya da yoksulluğun ve gıda güvenliğinin artırılması ile ülke ekonomisine ve toplum refahına önemli katkılarda bulunmayı başarmıştır (Jayne ve Rashid, 2013: 547-562).

3.4.2. Nijerya örneği

Nijerya 1970'li yıllarda girdi destek programlarını başlatan ve 1940'lı yıllarda gübre kullanımını teşvik eden Afrika'daki ilk ülkelerden birisidir (Mustapha, 2003: 44). Uygulanan girdi destek programlarının amacı, tarımsal verimliliği artırıp küçük ölçekli üreticilerin modern girdilere erişimini sağlayarak gıda güvenliğini kontrol altına almaktır.

Nijerya'ya ait tarımsal verimlilik ve gelirlerdeki artış ve azalış üzerine çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Banful ve Olayide'nin 2010 yılında açıkladığı raporda üreticilerin destekleri geç teslim aldıkları ve desteği yapılan birimin kullanılamaz durumda olması sebebiyle beklenen performans artışını sağlayamadıklarını öne sürmüşlerdir.

Program 2004 yılında Uluslararası Gübre Kalkınma Merkezi tarafından incelenmiş ve üreticilerin desteklemelerden daha iyi yararlanmasının yolunun, resmi evraklar aracılığı ile özel şirketler tarafından yürütülmesi gerektiği kanısına varılmıştır (Gregory, 2006: 17-20).

Gübre destek programı iki aşamada gerçekleşmiş olup 194 bin ve 171 bin üretici bu programdan fayda sağlamıştır. Toplam gübre satışı 29 bin 800 ve 16 bin 397 metrik ton olarak kayıtlara geçmiştir. Nijerya'daki yıllara göre gübre kullanımı incelendiğinde, programın çiftçilere gübre ulaştırmada başarılı olduğu görülebilir. Fakat programın ana hedeflerine ulaşip ulaşmadığı hakkında hala tartışmalar bulunmaktadır. Yapılan anket çalışmalarında, üreticilerin geç teslimat ve düşük gübre kalitesinden şikâyet ettikleri bildirilmiştir (Kiger ve Adodo, 2010: 31-32).

3.4.3. Tanzanya örneği

Tanzanya ekonomisi tarıma dayalı bir ekonomi olup, tarımsal sektör, istihdamın yaklaşık %30'luk kısmını ve gayri safi milli hasılasının %25'ini kapsamaktadır. Bu yüzden tarımsal destekleme sisteminin ülke için önemi büyüktür. Tanzanya hükümetinin girdi destek programının adı, Ulusal Tarımsal Girdi Makbuz Tasarısı olarak adlandırılmıştır.

Program, temel olarak pirinç ve mısır üreticilerini hedef almıştır. 2008 ve 2013 yılları arasında 300 milyon dolardan fazla yatırım yapılmıştır. Yaklaşık 2,5 milyon küçük ölçekli üretici, programdan her bir dönüme ekilen mısır, pirinç tohumu ve kimyasal gübre için %50 destek payı almıştır (<http://data.worldbank.org/country/tanzania>, 2014).

Programın arkasından ülkedeki mısır ve pirinç üretimi muazzam derecede artmış ve bir önceki yıla göre 2,5 milyon ton fazla mısır ve pirinç üretilmiştir. Ulusal Tarımsal Girdi Fiş Programı ülkedeki üretimi arttırmış, tarımsal faaliyetlerin daha geniş alana yayılmasını sağlamış ve gıda güvenliği üzerine büyük iyileştirmelerde bulunarak programı amaçlarından saptırmadan hedeflerine götürmüştür. Net verimliliğin hesaplanması için kapsamlı incelemelerde bulunulması gereken ülkede, programdan yararlanıcılar ile yararlanmayan üreticiler arasındaki karşılaştırmanın yapılması gerekmektedir (Aloyce, Gabagambi, Hella, 2014: 94-104).

3.4.4. Gana örneği

2020 Gana Vizyonu altında, 2008 yılında Tarım ve Gıda Bakanlığı tarafından başlatılan tarımsal girdi destek programı, ülkenin tarımsal kalkınmasında ivme kazanmasının temellerini atmıştır. Temel amaç, ülkedeki tarımın modernize edilmesi, iş alanlarının genişletilmesi, gıda güvenliğinin sağlanması ve yoksulluğun azaltılması olarak belirlenmiştir. Gana, 2008 yılında yaşanan global kriz ile yüksek gıda ve gübre fiyatlarıyla karşı karşıya kaldığı için ulusal bir gübre destek programı kurma planı oluşturmuştur. Programın amacı sürekli dalgalanma gösteren gıda ve gübre fiyatlarından iç pazarın minimum şekilde etkilenmesi olarak belirlenmiştir. Toplamda 30 bin ton gübre ülkeye üç ana ithalatçı tarafından getirilerek, program çerçevesinde üreticilerin kullanımına sunulmuştur. Üreticilere yapılacak olan destek oranı, bir önceki yılın gübre fiyatları baz alınarak belirlenmiş ve destek miktarı %50 dolaylarında hesaplanmıştır. Bu da yaklaşık olarak 15 milyon dolara tekabül etmektedir (<http://faostat3.fao.org/home/E> 2014).

Hükümet tarafından 1 milyonun üzerinde gübre makbuzu hazırlanması ve bunların 600 bininin satışının yapılması planlanmıştır. Gübre makbuzlarının dağıtım sorumluluğu ana dağıtıcılar ve Tarım Bakanlığı çalışanları tarafından yüklenilmiş ve üreticilere ulaştırılması planlanmıştır. Yapısal problemler nedeniyle, teslimat sürelerinde gecikmeler yaşanması sebebiyle bazı üreticilerin programdan faydalanma oranları düşük seviyede gerçekleşmiş ve bu, programın etkinliğini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri olmuştur. Program çerçevesinde, devlet ile özel sektörün kordinasyonu ile yapılacak olan desteklemelerin, üreticilere dağıtım planı birçok engel ile karşılaşmıştır. Zayıf altyapı ve dağıtım sistemleri, programın planlandığı gibi uygulanamamasının en önemli sebeplerinden biri olmuş ve programdan beklenen performans gerçekleşmemiştir (Krausova ve Banful 2010: 6-13).

3.4.5. Mali ve Senegal örneği

Mali ve Senegal, devlet tarafından uygulanan gübre destek programlarında, birbirine benzer yollar izlemişlerdir. Kelly (2011) ve Druilhe ve Barreiro-Hurler (2013) yazdıkları

makalelerinde, programın ana hedefini incelenmişler ve programdaki resmi incelemenin ve izlemenin eksik olduğu belirtmişlerdir.

Programlar, 2008 yılında yaşanan ve iki ülkede de yüksek gıda ve gübre fiyatlarına neden olan küresel kriz sonrasında başlatılmıştır. Programların ana hedefleri; pirinç, mısır ve buğday üretim alanlarını genişletmek, üretimde verimliliği arttırmak ve gıda güvenliği problemlerine çözüm bulmak olarak kayıtlara geçmiştir. Program spesifik ürün gruplarının üretilmesinde kullanılan sertifikalı tohum dağıtarak ve gübre için üreticilere %25-50 oranında destek vererek amacına ulaşmaya çalışmıştır (Kelly, 2011: 121-129).

Tablo 6. Senegal’de Destek Öncesi ve Sonrası Üretim (1000 ton)

	Ürünler	Desteğin İlk Periyodu (1000 ton)	Desteğin Son Periyodu (1000 ton)	Değişim (%)
Senegal	Mısır	1.403	1.642	%17
	Darı	624	775	%24
	Pirinç, Çeltik	2.417	3.654	%51
	Süpürgelik Darı	779	959	%23
Gübre Desteği Olmayan Ülkeler	Mısır	1.260	1.343	%7
	Darı	763	750	%-2
	Pirinç, Çeltik	2.081	2.077	%0
	Süpürgelik Darı	793	901	%14

Kaynak: FAO İstatistikleri, 2014

Tabloda görüldüğü üzere, Senegal’de, desteğin ilk periyodu ve son periyodu arasında, üretim miktarları %17 ile %51 arasında artış göstermiştir. Gübre desteği almayan ülkelerde, üretim miktarları, mısırdaki ve süpürgelik darı az miktarda artmış, pirinçte değişmemiş ve darıda azalmıştır (Druilhe ve Barreiro-Hurler, 2013: 21-25).

3.5. Girdi Desteklemelerinin Özeti

Geniş bir literatür çalışması sonucunda varılan genel sonuç, tarımsal girdi desteklerinin birçok Afrika ülkesi tarafından, tarımsal ve kırsal kalkınmanın temel araçlarından biri olarak kullanılıyor olmasıdır. Yukarıda yer alan birçok örnekte görüldüğü üzere, tarımsal girdi destek programları, genel olarak tarımsal verimliliğin artmasını, gıda güvenliğinin sağlanmasını, tarımın geniş alanlara yayılarak istihdam yaratmasını ve üretimin artmasını amaç edinerek, hem üreticinin ve tüketicinin refahını arttırmayı, hem de ülke ekonomisine katkıda bulunmayı hedef almıştır. Olumlu ve olumsuz etkilerine rağmen girdi destek programları, hükümetlerin tarım politikalarında önemli bir yere sahip olmakla birlikte etkilerinin tam anlamıyla ortaya çıkarılabilmesi için daha detaylı incelemelerin yapılması gerekmektedir.

Bölüm 4:

Avrupa Birliği'nde Tarıma Yön Veren Ortak Tarım Politikası (OTP)

Tarım, insan hayatının devamı için vazgeçilmez temel gereksinim olan beslenme ile doğrudan bağlantılı olmasının yanı sıra bu işle uğraşan insanları ve toplulukları da kapsayan, ekonomi ve toplum için temel unsurdur. AB'de tarımla uğraşanlar aynı zamanda kırsal yaşamın sürdürülmesi, ürünlerin işlenmesi, çevrenin korunması, hayvan refahının korunması gibi katkılar da sağlarlar. AB'de yaklaşık 14 milyon çiftçi ve 4 milyon gıda üretiminde çalışan işçi bulunmaktadır. Tarım ve gıda sektörü birlikte tüm AB'de istihdamın %7'sini, AB GSYİH'sının %6'sını oluşturmaktadır. AB'nin 1962'de uygulamaya koyduğu Ortak Tarım Politikası ile tarımsal verimliliğin artırılarak, tüketicilere istikrarlı ve uygun fiyatlarla gıda temin edilmesi ve çiftçilere de adil yaşam standartları sağlanması amaçlanmıştır. OTP'ye zemin hazırlayan faktörlerin başında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan gıda yetersizliği tehlikesi ve buna karşı gıda arzının güvence altına alınıp dışa bağımlılığın azaltılması, o dönemde çalışan nüfusun büyük bir kısmını oluşturan çiftçilerin gelir düzeylerinin korunması ve artırılması, üye ülkeler tarafından uygulanmakta olan ulusal tarım politikaları ve piyasa mekanizmaları arasındaki derin farklılıkların giderilmesi gerekliliği gelmektedir. Bunun yanında, sanayi mallarının Topluluk içinde oluşturulan gümrük birliği kapsamında serbest dolaşımından ötürü avantajlı konuma geçen Almanya ile nüfusunun yaklaşık % 25'i tarım sektöründe istihdam edilen Fransa arasındaki dengesizliğin giderilmesi isteği de OTP'nin gündeme gelmesinde rol oynamış bir diğer etkidir. AB'nin ilk ortak politikası ve AB bütçesinin en büyük bölümünü oluşturan OTP' nin başlıca amaçları şunlardır (www.ikv.org.tr, 2013):

- 1) Tarım sektöründeki verimliliği arttırmak ve tarımdaki üretim tekniklerini geliştirmek.
- 2) Tarım sektöründeki bireylerin gelirini ve refah düzeyini arttırmak.
- 3) İstikrarsız bir piyasanın üretim ve üretici üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilmek için piyasaları daha istikrarlı bir hale getirmek.
- 4) Tüketicilere ürünleri uygun fiyatlarla ulaştırabilmek için ürün arzını kontrol altına almak.

Tüm AB üye ülkeleri Avrupa tarım pazarının bir parçası olarak OTP'yi uygulamaktadır. Bu politikanın toplu bir şekilde uygulanması, bütçesel kaynakların daha iyi kullanılmasını sağlayarak milli politikalara da katkıda bulunmaktadır. OTP, AB'nin "Tek Pazar" anlayışına ortak kurallar koymakta, pazarın değişkenliğine dikkat çekmekte, Avrupa tarımında yapılan reformların uygulanmasını sağlamakta ve ortak bir ticari politika yaratarak AB'nin diğer ülkelerle tek bir ticari ortak olarak hareket etmesini sağlamaktadır. AB aynı zamanda, tarımla uğraşanlara teşkilatlanma ve iş birliği yapma gibi imkânlar sağlayarak üreticilerin pazardaki ağırlıklarını artırma, rekabeti tetikleme gibi konularda da etkili olmaktadır.

Ortak Tarım Politikası'nın üç temel boyutu vardır: Pazar desteği, gelir desteği ve kırsal kalkınma. Tarım, hava ve iklimle diğer sektörlerden daha çok bağlıdır. Aynı zamanda

talebin karşılanmasındaki küçük gecikmeler, fiyat ve tüketimde büyük etkiler gösterebilmektedir. Bu sebeple, ilk boyut olan pazar desteği, tarımda istikrarın ve güvenliğin sağlanması için büyük önem taşır. İkinci boyut olan gelir desteği ise tarımla uğraşan kesime doğrudan gelir yaratmakla birlikte, çevresel kamu mallarının sağlanmasını güvence altına alır. Kırsal alanlarda karşılaşılan zorlukların azaltılması ve bölgesel kalkınmanın sağlanması için kırsal kalkınma boyutu da oldukça önemlidir. Üç boyut birbirleriyle bağlantılı olmakla birlikte, ancak birlikte uygulandığında genel bir sürdürülebilirlik sağlanabilir. İlk iki boyutun bütçesi AB bütçesinden sağlanmakta olup, üçüncü boyutun bütçesi üye ülkeler tarafından finanse edilmektedir. AB vatandaşları, tarım politikalarından yararlanan en önemli halkayı oluşturur. Tarım politikaları sayesinde marketlerde tüketicilere çeşitli fiyatlarda çeşitli ürünler sunulmaktadır. Çoğu AB ülkesinde, ortalama bir aile aylık gelirinin yaklaşık yüzde 15'ini yiyecek tüketimine ayırır. Aynı zamanda, gıda güvenliği politikası kapsamındaki ürünlerin etiketlenmesi ve takip edilebilirliğinin kolaylaştırmasıyla ilgili kurallar sayesinde, tüketicilerin bilgilendirilmesi de sağlanmaktadır (www.ikv.org.tr, 2013).

Yasal çerçevesi Roma Antlaşması tarafından sağlanmış olan OTP, üç temel ilke üzerine inşa edilmiştir. Bunlar;

- 1) Tek Pazar İlkesi: Üye Devletlerde tarım ürünlerinin serbest dolaşımını engelleyen tüm kısıtlamaların kaldırılarak bir Tek Pazar oluşturulmasını öngörmekte, bunu için ortak fiyat ve rekabet kurallarını, Üye Devletlerde istikrarlı bir döviz kurunu ve dış pazarlara karşı sınırlarda ortak bir koruma anlayışını gerektirmektedir.
- 2) Topluluk Tercihi İlkesi: AB içinde üretilen ürünlere öncelik tanınması amaçlanmaktadır. Bu ilke doğrultusunda AB'de üretilen tarım ürünleri, üçüncü ülkelerden yapılan ithalata karşı korunurken, ihracat söz konusu olduğunda bu ürünlere sübvansiyon verilmektedir.
- 3) Ortak Mali Sorumluluk İlkesi: OTP kapsamındaki tüm harcamaların Üye Devletler tarafından ortaklaşa üstlenilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda Topluluk bütçesi içerisinde "Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu" oluşturulmuştur (Bayraç, Yenilmez, 2005: 24-25).

4.1. Ortak Tarım Politikasında Reformlar

Politikanın devreye girmesiyle birlikte üretimde ve üreticilerin yaşam standartlarında artış sağlanmıştır. Bununla beraber, fiyatlarda ve vergilerdeki artış sebebiyle tüketici refahında düşüş yaşanmıştır. Yine bu dönemde, petrol krizleri sebebiyle yaşanan ihracat hacimlerindeki daralmalar, üretimde arz fazlalarına sebep olmuştur. Bu gibi sorunlar nedeniyle politika üzerinde reform yapılması ihtiyacı doğmuştur.

1988 Reformu:

Arz fazlasını kontrol edebilmek için bazı önlemler alınmıştır. Bunlar; belirli bir üretim seviyesi üzerindeki üretimlerde desteklerin azaltılması, ekim yapılmayan arazilere yardım sağlanması ve arz fazlası vermeyen ürünlerin üretiminin teşvik edilmesidir. Ayrıca, tarım harcamalarını azaltmak için bütçe dengeleyici politikalar geliştirilmiştir (Cengiz, 2010: 101-102).

1992 MacSharry Reformları:

Bu dönemin önemli politikacılarından olan Tarım ve Kırsal Kalkınmadan Sorumlu Komisyoner Ray MacSharry, bu reformlara ismini veren kişi olarak bilinmektedir. 1992 Reformları ile arz fazlalarını azaltmak ve daha dengeli bir piyasa oluşturmak için desteklemeler azaltılmıştır. Azaltılan destekler sebebiyle üreticilerden gelebilecek tepkiler düşünülerek, doğrudan gelir destekleri verilmeye başlanmıştır. Ayrıca, ağaçlandırma faaliyetlerini geliştirmek ve çevresel faktörleri tarımla bütünleştirmek için yeni destekleme araçları geliştirilmiştir (Cengiz, 2010: 103-108).

Gündem 2000 Reformları:

Gündem 2000 reformları ile daha sürdürülebilir bir tarım sektörü oluşturmak amaçlanmıştır. Bu sebeple, bütçe kısıtlanmış, rekabetçi piyasanın gelişmesi için önlemler alınmış, kırsal kalkınma desteklenmiş ve ürün kalitesini arttırmaya yönelik tedbirler alınmıştır.

OTP'nin günümüzdeki iki sütunlu yapısının temeli, Gündem 2000 reform paketiyle atılmıştır. OTP'nin "Üretim Destekleri" ve "Kırsal Kalkınma" olarak isimlendirilen iki sütunlu yapısı ilk olarak bu reform paketiyle gündeme gelmiştir. Ayrıca, doğrudan gelir destekleri artırılmış ve birlikte yer alan ülkelerin kırsal kalkınma programlarında, tarımla bütünleşik bir çevre planına yer verme gerekliliğini destekleyen tedbirler alınmıştır (Cengiz, 2010: 109-121).

2003 Reformları:

2003 reformları ile OTP'deki değişim ve gelişimler devam etmiştir. Bu reform paketiyle birlikte amaçlanan değişimler şunlardır:

- Küresel piyasalarda daha güçlü rekabetçi ve daha güçlü olmak.
- Tarımla bütünleşmiş bir çevrenin üretim üzerindeki etkilerini arttırmak.
- Kırsal bölgelerdeki kalkınmayı hızlandırmak.
- OTP'nin gelişmekte olan ülkelerdeki tarım üreticileri üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak.

Bahsettiğimiz bu amaçlar doğrultusunda, desteklerin üretim üzerindeki doğrudan etkisini ortadan kaldırılmak için "Tek Ödeme Planı" olarak adlandırılan destek politikası oluşturulmuştur. Ayrıca tarımla bütünleşik çevre felsefesi doğrultusunda, desteklerden faydalanabilmek için mevzuata eklenen gerekliliklerin yerine getirilmesi şart koşulmuştur. Bunun dışında, bölgesel farklılıkların azaltılması için OTP'nin ikinci sütununu oluşturan kısma, kırsal kalkınmaya doğrudan desteklerden fon aktarımı yapılması karara bağlanmıştır (Cengiz, 2010: 122-138).

2008 Reformu:

Üretici odaklı destekleme politikası bu reform paketiyle de devam ettirilmiştir. Bu bağlamda, OTP'nin daha etkin bir şekilde işlemesi için üye ülkelerin üretim odaklı vermeye devam ettikleri tüm desteklerin, Tek Ödeme Planı'na dahil edilmesi üzerine adımlar atılmıştır. Ayrıca, doğrudan gelir desteği kaleminden kırsal kalkınma harcamalarına fon aktarımı ivme kazanmıştır. AB'ye yeni katılan ülkelerin desteklerden

tam anlamıyla faydalanabilmeleri için bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Bunun dışında, 1988 reformları ile uygulamaya konan ekim yapılan arazilerin boş bırakılması sistemine son verilmiş, 1984 yılından beri uygulanan süt kotalarının arttırılmıştır (Cengiz, 2010: 138-141).

4.2. 2013 Sonrası Yeni Ortak Tarım Politikası

2010 yılında Avrupa Komisyonu ‘‘2020’ye Doğru OTP’’ adıyla bir rapor oluşturmuştur. Bu rapor doğrultusunda, 2011 yılında, daha etkin, sürdürülebilir ve rekabetçi bir tarım sektörü için yasa tasarısı yayınlandı. Tasarıda yer alan başlıca unsurlar şunlardır:

- Gelir desteklerinin daha adil dağıtılması
- Kriz dönemlerinde üretici üzerindeki olumsuz etkileri azaltmak için daha uygun tedbirlerin alınması
- Yeşil ödeme ile uzun dönemde verimliliğin ve istikrarın arttırılması (üretim ve ticarete etkisi minimum düzeyde olan ödeme)
- Ar-Ge çalışmalarının ve yatırımlarının arttırılması
- Tarımla bütünleşik çevre girişimlerini arttırılması
- Genç çiftçilerin girişimlerine kolaylık sağlanması
- Kırsal kalkınmanın ve girişimciliğin desteklenmesi

Bu yöntemler ışığında daha etkin, sürdürülebilir ve rekabetçi bir tarım sektörünün oluşturulması üzerine odaklanılmıştır (T.C. AB Bakanlığı, 2012: 6-11).

4.2.1. Yeni ortak tarım politikasının amaçları

Değişen ve küreselleşen yeni dünya düzenine ayak uydurabilmek ve sektörde öncü olabilmek hedefi ile Avrupa Komisyonu daha kapsamlı, modern ve gelişmiş amaçlar belirlemiştir. Bu amaçlar şu şekildedir (Çalışkan, 2011: 149-151):

- Üreticilerin gelirlerindeki değişkenliğin azaltılması, tarım sektöründeki rekabetçiliğin arttırılması, sektörün katma değerinin iyileştirilmesi, üretim koşulları zor olan bölgelerdeki imkanların genişletilerek göçün önlenmesi istenmektedir.
- Üretimde sürdürülebilir uygulamaların geliştirilmesi, doğal kaynakların güvenceye alınması, yeni teknolojilerin sektöre adapte edilmesi, yeni ürünlerin ve üretim süreçlerinin geliştirilmesi, değişen iklim şartlarına tarım sektörünün yol haritasının belirlenmesi ve iklim değişimlerine karşı duyarlılık oluşturacak faaliyetlerin desteklenmesidir.
- Kırsalda yaşayanların yaşam şartlarının iyileştirilmesi, geleneksel ürünlerin desteklenmesinin yanında şartlara uygun başka ürünlerin üretiminin de desteklenmesi, kırsaldaki doğal kaynakların optimal kullanımı konusunda üreticinin bilinçlendirilmesi ve doğal kaynakların kullanımının teşvik edilmesi, yöresel pazarları geliştirerek yerel ekonominin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.

4.2.2. Yeni ortak tarım politikasının araçları

Avrupa Komisyonu ‘‘2020’ye Doğru OTP’’ hedefleri çerçevesinde OTP’nin iki sütunlu yapısını korumak için birtakım tedbirler önermektedir.

Birinci sütunda, çiftçilere verilen doğrudan gelir desteklerine ve piyasa destekleme tedbirlerine devam edileceği, doğrudan gelir desteğinin ve piyasa tedbirlerinin, “Tek Pazar İlkesi” doğrultusunda tamamen AB bütçesinden karşılanacağı ifade edilmiştir. İkinci sütunda ise kırsal alanda tarım ve ormancılık sektörünün rekabet gücünün artırılmasına, ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesine ve yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik tedbirlere devam edileceği anlatılmıştır. Bu önlemlerin uygulanmasında bölgesel dezavantajların etkilerini azaltmak için bazı esneklerin uygulanabileceği de ifade edilmiştir (Çalışkan, 2011: 151-152).

Tablo 7. OTP’nin Yapısı

SÜTUN 1		SÜTUN 2
Doğrudan Destekler *Tarım bütçesinin %70’ini kapsamaktadır. Üretimden bağımsız ödemeler Diğer doğrudan ödemeler	Piyasa Önlemleri *Tarım bütçesinin %5’ini kapsamaktadır. Müdahale önlemleri Pazarlama ve üretim Dış ticaret	Kırsal Kalkınma *Tarım bütçesinin %25’ini kapsamaktadır. Ulusal kalkınma programları

Kaynak: <https://www.tarim.gov.tr/ABDGM/Belgeler/ABDGM-BROSURLER/OTP%20BRO%C5%9E%C3%9CR.pdf>

Tabloda OTP’nin iki sütunlu yapısı gösterilmektedir. OTP bütçesinin kullanılan araçlara göre dağılımı yüzde olarak tabloda yer almaktadır.

Tablo 8. OTP’nin 2017 Yılı Bütçesi

AB’nin Topam Bütçesi	141,2 Milyar Avro
Toplam Tarım Bütçesi	57,6 Milyar Avro
*Doğrudan Ödemeler	40,9 Milyar Avro
*Kırsal Kalkınma	13,8 Milyar Avro
*Piyasa Önlemleri	2,4 Milyar Avro
*Diğer Harcamalar	0,4 Milyar Avro

Kaynak: <https://www.tarim.gov.tr/ABDGM/Belgeler/ABDGM-BROSURLER/OTP%20BRO%C5%9E%C3%9CR.pdf>

Tablo 8, AB’nin OTP bütçesi ayrıntılı şekilde gösterilmiştir. Görüldüğü üzere AB toplam bütçesinin %40’nı tarıma ayırmaktadır. Doğrudan ödemeler ise tarım bütçesinden en büyük payı alan kalemdir.

4.2.2.1. Doğrudan ödemeler

Doğrudan gelir desteklerinin adil dağıtılması:

Avrupa Komisyonu 2014 yılında önermiş olduğu ‘‘Tek Ödeme Planı’’ ile her bölgede hektar başına eşit ödeme sistemine geçiş amaçlanmaktadır. Bu ödeme sistemi ile hem çiftçiler hem üye ülkeler hem de bölgeler arasındaki destekleme farklarının azaltacağı düşünülmektedir. AB genelinde çiftçilere yönelik hektar başına doğrudan destekleme ödemeleri üye ülkeler arasında farklılık göstermektedir. 2013 yılı için hektar başına verilen desteğin AB ortalaması 269,1 Avro olarak gerçekleşmiştir (Şener, 2015: 24).

Yeşil doğrudan ödemeler:

Yeşil doğrudan ödemeler ile AB bütçesinden ayrılan destek tutarının %30’unun iklim ve çevre ile uyumlu tarım ürünleri üreten üreticilere zorunlu ödeme yapılacağı ifade edilmektedir. Üreticilerin bu desteği alabilmesi için yerine getirilmesi gereken 3 şart vardır. Bunlar (Şener, 2015: 25);

- Ekilen Ürün Çeşitliliği; Çiftçiler eş zamanlı olarak en az 3 ürün yetiştirmeli ve yetiştirdikleri 2 ürünün ekilebilir arazinin %5’inden az olmaması kaydıyla, 3. ürünün ise ekilebilir alanın %70’ini geçmemesi koşuluyla ekimin planlanması gerekmektedir.
- Mevcut Otlak Alanlarının Muhafaza Edilmesi; Bireysel tarım işletmelerinin 2014 yılı otlak alanları kalıcı olarak muhafaza edilmelidir.
- Ekolojik Amaçlı Alanlarının Ayrılması; Çiftlik arazisinin en az %7’si (otlak harici) ekolojik amaçlara yönelik olarak ayrılacaktır (Çitle çevrili alan, ağaçlık alan, manzaralı alan, vb.).

Aktif çiftçilere yönelik desteklemeler:

İstikrarlı şekilde üretim yapan üreticilere, doğrudan gelir desteği ödemelerinin düzenli olarak yapılması önerilmektedir. Bu şekilde OTP kaynaklarının daha etkin kullanılması hedeflenmiştir (Şener, 2015: 25).

Büyük çiftçilere yönelik doğrudan ödeme tavanı:

Desteklemelerin yaklaşık %80’i büyük çaplı üreticilere verilmektedir. OTP kapsamında yapılacak reform düzenlemeleri ile desteklemelere büyük çiftliklere yönelik ölçek ekonomilerini de dikkate alan bir doğrudan ödeme tavanı getirilmesi beklenmektedir.

Küçük ölçekli çiftçiler için kolaylaştırılmış ödeme planı:

Küçük çiftçilerin ve üye ülkelerin destek ödemeleri esnasında karşılaştığı bürokratik maliyetlerin azaltılması için basit bir ödeme sisteminin şart olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple AB bütçesinden destekleme için ayrılan tutarın %10’una kadar olan kısmının küçük çiftçilere verilmesi önerilmektedir (Şener, 2015: 25).

Sonuç odaklı kırsal kalkınma politikası:

Üye ülkelerin kırsal kalkınma politikalarının, Avrupa Komisyonu ile aralarında imzalanacak olan sözleşmelerle uygulaması tavsiye edilmektedir. Böylece her üye ülkenin kırsal kalkınma stratejisinin bölgesel ve demografik şartlarına göre belirleneceği

ifade edilmektedir. Böylece daha sağlıklı bir kalkınma planı hedeflenmektedir (Şener, 2015: 26).

Pazar desteklemeleri ve kriz yönetim mekanizmaları:

Günümüzde Avrupa tarım sektörü özellikle tarımsal gelir üzerinde etkisi olan öngörülemeyen etkilerin sebebiyet verdiği tepki mekanizmaları veya uluslararası ticaret anlaşmaları ile istenen uyum ve geçiş koşullarının sağlanamaması gibi çeşitli birtakım zorluklarla karşı karşıyadır. Olası bir kriz ile karşılaşılması durumunda tarım sektöründe kalıcı zararların oluşmaması için üreticilere yönelik acil durum mekanizması oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır (Şener, 2015: 26).

Çiftçilerin küreselleşme nedeniyle değişen pazar koşullarına adapte olabilmeleri için Avrupa Küreselleşme Fonu içerisinde yer alan müdahale araçlarının genişletilmesi önerilmiştir.

4.2.2.2. Piyasa önlemleri

OTP reformunda birinci sütunda yer alan piyasa önlemlerindeki değişiklikler şu şekildedir:

- Herhangi bir sebeple sistemin aksamaması için müdahale sürecinin uzatılması
- Üreticilerin acil durum desteklerinden faydalanabilmesi için gerekli olan zorunlu koşulların esnetilmesi
- Kriz dönemlerinde kullanılacak araçların genişletilmesi ve geliştirilmesi
- Üreticilerin stok maliyetlerinin düşürülmesi için stok imkanlarının genişletilmesi

Piyasa önlemlerinin, karşılaşılan kriz dönemlerinde, piyasadaki sıkıntıları gidermede güvence olarak kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Kalite konusunda çiftçileri bilinçlendirmek için imkanların genişletilmesi gerektiği vurgulanmıştır. (Şener, 2015: 27).

4.2.2.3. Kırsal kalkınma

Kırsal kalkınma politikalarının hangi konularda işlev göreceği aşağıdaki maddelerde belirtilmiştir (Şener, 2015: 28-30):

- Sektördeki kaynakları daha etkin kullanma
- Değişen koşullara uyum sağlamak için yenilikçi yapılanma
- Doğal kaynakların etkin ve sürdürülebilir kullanımı için bilinçlendirme
- Dengeli bölgesel kalkınmayı sağlamak için kırsal bölgede yaşayanların olumsuz koşullarının önüne geçilmesi

4.2.3. Yeni ortak tarım politikalarının finans mekanizması

Önceleri Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'ndan finanse edilen OTP, 2005 yılında itibaren Avrupa Tarımsal Garanti Fonu ve Kırsal Kalkınma İçin Avrupa Tarımsal Fonu olarak isimlendirilen iki ayrı fondan finanse edilmeye başlanmıştır.

Avrupa Tarımsal Garanti Fonu (European Agricultural Guarantee Fund) (EAGF): Üreticilere verilen gelir desteği ve piyasa istikrarını sağlamak için verilen piyasa desteği

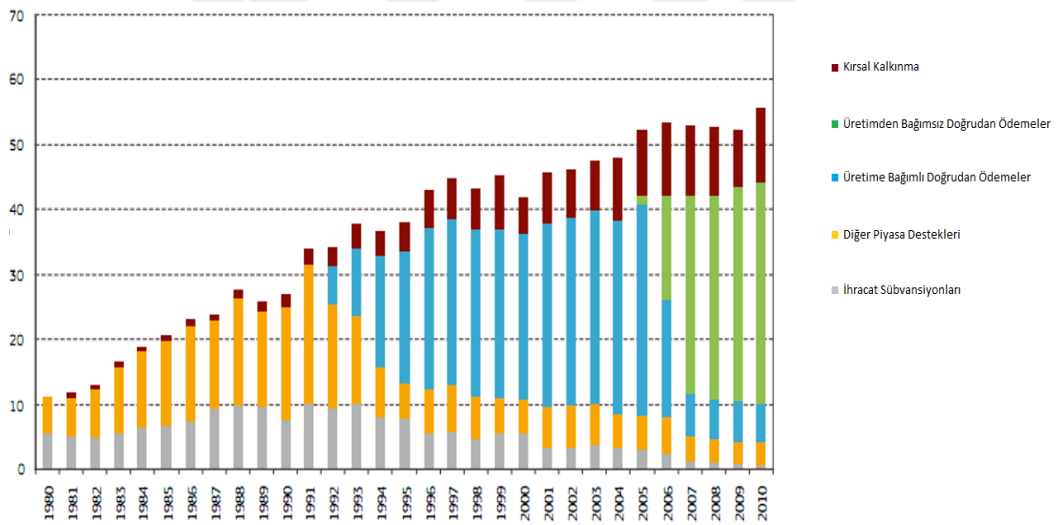
bu fondan karşılanmaktadır. OTP bütçesinin %70'i gelir desteği biçiminde, %5'i piyasa desteği biçiminde harcanmaktadır. Gelir desteği, diğer sektörlerle daha az gelir elde eden üreticilere verilirken; piyasa desteği, üretim ve fiyat istikrarının sağlanması için verilmektedir. (Elçi, 2007: 46-47).

Kırsal Kalkınma İçin Avrupa Tarımsal Fonu (European Agricultural Fund for Rural Development) (EAFRD): OTP'nin ikinci sütununda yer alan kırsal kalkınma için yapılan harcamalar, bu fondan karşılanmaktadır. Bu fon, OTP bütçesinin %25'ini kapsamaktadır.

AB komisyonu kişilere doğrudan ödeme yapmamaktadır. Komisyon üye devletlere aktarır, üye devletler de vatandaşlarına hakettiği desteği vermektedir (Elçi, 2007: 48-50).

2015-2020 döneminde doğrudan ödemeler için yıllık yaklaşık 42 milyar Avro ve toplamda 252 milyar Avro, kırsal kalkınma için 2014-2020 döneminde ise yıllık 13,5 milyar Avro ve toplamda 95,5 milyar Avro harcama planlanmaktadır. OTP'nin maliyeti (doğrudan ödemeler + kırsal kalkınma) yıllık 53 milyar Avro dolayında olup bu rakam daha önce bahsedildiği gibi AB bütçesinin yaklaşık %40'ına tekabül etmektedir. Bu oran geçmiş yıllarda %75 civarında iken yapılan reformlarla önemli ölçüde düşürülmüştür (Özkan ve Karaköy, 2018: 152-154).

Şekil 6. 1980 ve 2010 Yılları Arası OTP Harcamaları



Kaynak: (Özkan, Karaköy, 2018)

Grafik'te görüldüğü üzere yıllar itibariyle OTP harcamaları oldukça iyi bir yükseliş trendi içindedir. Kırsal kalkınma destekleri 90'lı yılların ortalarında artış göstermeye başlamıştır. 90'lı yılların başında üretime bağımlı doğrudan ödemeler yapılmaya başlanmış, 2005 yılına kadar artmış ve 2006'da üretimden bağımsız ödemelerin devreye girmesiyle ciddi miktarda azalmıştır. Üretimden bağımsız ödemelerin kullanılma sebebi ise küçük çiftçilerin tutundurulma çabası ile alakalıdır.

Tablo 9. OTP Kapsamında Ülkeler Bazında Doğrudan Ödemeler (1000 Avro)

Ülkeler Bazında Doğrudan Ödemeler 2015-2020	2015	2016	2017	2018	2019	2020	TOPLAM
Belcika	544 047	536 076	528 124	520 170	512 718	505 266	3 146 401
Bulgaristan	642 103	721 251	792 449	793 226	794 759	796 292	4 540 080
Çekya	875 305	874 484	873 671	872 830	872 819	872 809	5 241 918
Danimarka	926 075	916 580	907 108	897 625	889 004	880 384	5 416 776
Almanya	5 178 178	5 144 264	5 110 446	5 076 522	5 047 458	5 018 395	30 575 263
Estonya	110 018	121 870	133 701	145 504	157 435	169 366	837 894
İrlanda	1 216 547	1 215 003	1 213 470	1 211 899	1 211 482	1 211 066	7 279 467
Yunanistan	2 047 187	2 039 122	2 015 116	1 991 083	1 969 129	1 947 177	12 008 814
İspanya	4 833 647	4 842 658	4 851 682	4 866 665	4 880 049	4 893 433	29 168 134
Fransa	7 586 341	7 553 677	7 521 123	7 488 380	7 462 790	7 437 200	45 049 511
Hırvatistan	113 908	130 550	149 200	186 500	223 800	261 100	1 065 058
İtalya	3 953 394	3 902 039	3 850 805	3 799 540	3 751 937	3 704 337	22 962 052
Kuzey Kıbrıs	51 344	50 784	50 225	49 666	49 155	48 643	299 817
Letonya	168 886	195 649	222 363	249 020	275 887	302 754	1 414 559
Litvanya	393 226	417 890	442 510	467 070	492 049	517 028	2 729 773
Lüksemburg	33 662	33 603	33 545	33 486	33 459	33 431	201 186
Macaristan	1 272 786	1 271 593	1 270 410	1 269 187	1 269 172	1 269 158	7 622 306
Malta	5 240	5 127	5 015	4 904	4 797	4 689	29 772
Hollanda	793 319	780 815	768 340	755 862	744 116	732 370	4 574 822
Avusturya	693 716	693 065	692 421	691 754	691 746	691 738	4 154 440
Polonya	2 970 020	2 987 267	3 004 501	3 021 602	3 041 560	3 061 518	18 086 468
Portekiz	557 667	565 816	573 954	582 057	590 706	599 355	3 469 555
Romanya	1 428 531	1 629 889	1 813 795	1 842 446	1 872 821	1 903 195	10 490 677
Slovenya	138 980	137 987	136 997	136 003	135 141	134 278	819 386
Slovakya	377 419	380 680	383 938	387 177	390 781	394 385	2 314 380
Finlandiya	523 247	523 333	523 422	523 493	524 062	524 631	3 142 188
İsveç	696 487	696 890	697 295	697 678	698 723	699 768	4 186 841
Birleşik Krallık	3 548 576	3 555 915	3 563 262	3 570 477	3 581 080	3 591 683	21 410 993
28 AB Ülkesi Toplamı	41 679 856	41 923 877	42 128 888	42 131 826	42 168 635	42 205 449	252 238 531

Kaynak: <http://faostat3.fao.org/home/E>, 2014

Tablo 9’da görüldüğü üzere özellikle AB’nin küçük ortağı olan ülkelere yapılan doğrudan ödemelerin yıllar itibarıyla arttığı/artacağı görülmektedir. Ödemelerin yaklaşık %80’inin büyük ortak ülkelere yapıldığı da yine tabloya bakıldığında anlaşılmaktadır.

Tablo 10. 2014-2020 Yılları Arası Kırsal Kalkınma Ödemeleri

Kırsal Kalkınma Destekleri (2014-2020)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	TOPLAM
Belçika	78 342 401	78 499 837	78 660 375	78 824 076	78 991 202	79 158 713	79 314 155	551 790 759
Bulgaristan	335 499 038	335 057 822	334 607 538	334 147 994	333 680 052	333 187 306	332 604 216	2 338 783 966
Çekya	314 349 445	312 969 048	311 560 782	310 124 078	308 659 490	307 149 050	305 522 103	2 170 333 996
Danimarka	90 287 658	90 168 920	90 047 742	89 924 072	89 798 142	89 665 537	89 508 619	629 400 690
Almanya	1 178 778 847	1 177 251 936	1 175 693 642	1 174 103 302	1 172 483 899	1 170 778 658	1 168 760 766	8 217 851 050
Estonya	103 626 144	103 651 030	103 676 345	103 702 093	103 728 583	103 751 180	103 751 183	725 886 558
İrlanda	313 148 955	313 059 463	312 967 965	312 874 411	312 779 690	312 669 355	312 485 314	2 189 985 153
Yunanistan	601 051 830	600 533 693	600 004 906	599 465 245	598 915 722	598 337 071	597 652 326	4 195 960 793
İspanya	1 187 488 617	1 186 425 595	1 185 344 141	1 184 244 005	1 183 112 678	1 182 137 718	1 182 076 067	8 290 828 821
Fransa	1 404 875 907	1 408 287 165	1 411 769 545	1 415 324 592	1 418 941 328	1 422 813 729	1 427 718 983	9 909 731 249
Hırvatistan	332 167 500	332 167 500	332 167 500	332 167 500	332 167 500	332 167 500	332 167 500	2 325 172 500
İtalya	1 480 213 402	1 483 373 476	1 486 595 990	1 489 882 162	1 493 236 530	1 496 609 799	1 499 799 408	10 429 710 767
Kuzey Kıbrıs	18 895 839	18 893 552	18 891 207	18 888 801	18 886 389	18 883 108	18 875 481	132 214 377
Letonya	138 327 376	138 361 424	138 396 059	138 431 289	138 467 528	138 498 589	138 499 517	968 981 782
Litvanya	230 392 975	230 412 316	230 431 887	230 451 686	230 472 391	230 483 599	230 443 386	1 613 088 240
Lüksemburg	14 226 474	14 272 231	14 318 896	14 366 484	14 415 051	14 464 074	14 511 390	100 574 600
Macaristan	495 668 727	495 016 871	494 351 618	493 672 684	492 981 342	492 253 356	491 391 895	3 455 336 493
Malta	13 880 143	13 965 035	14 051 619	14 139 927	14 230 023	14 321 504	14 412 647	99 000 898
Hollanda	87 118 078	87 003 509	86 886 585	86 767 256	86 645 747	86 517 797	86 366 388	607 305 360
Arjantin	557 806 503	559 329 914	560 883 465	562 467 745	564 084 777	565 713 368	567 266 225	3 937 551 997
Polonya	1 569 517 638	1 567 453 560	1 565 347 059	1 563 197 238	1 561 008 130	1 558 702 987	1 555 975 202	10 941 201 814
Portekiz	577 031 070	577 895 019	578 775 888	579 674 001	580 591 241	581 504 133	582 317 022	4 057 788 374
Romanya	1 149 848 554	1 148 336 385	1 146 793 135	1 145 218 149	1 143 614 381	1 141 925 604	1 139 927 194	8 015 663 402
Slovenya	118 678 072	119 006 876	119 342 187	119 684 133	120 033 142	120 384 760	120 720 633	837 849 803
Slovakya	271 154 575	270 797 979	270 434 053	270 062 644	269 684 447	269 286 203	268 814 943	1 890 234 844
Finlandiya	335 440 884	336 933 734	338 456 263	340 009 057	341 593 485	343 198 337	344 776 578	2 380 408 338
İsviçre	248 858 535	249 014 757	249 173 940	249 336 135	249 502 108	249 660 989	249 768 786	1 745 315 250
Birleşik Krallık	371 473 873	370 520 030	369 548 156	368 557 938	367 544 511	366 577 113	365 935 870	2 580 157 491
28 AB Ülkeleri Toplamı	13 618 149 060	13 618 658 677	13 619 178 488	13 619 708 697	13 620 249 509	13 620 801 137	13 621 363 797	95 338 109 365

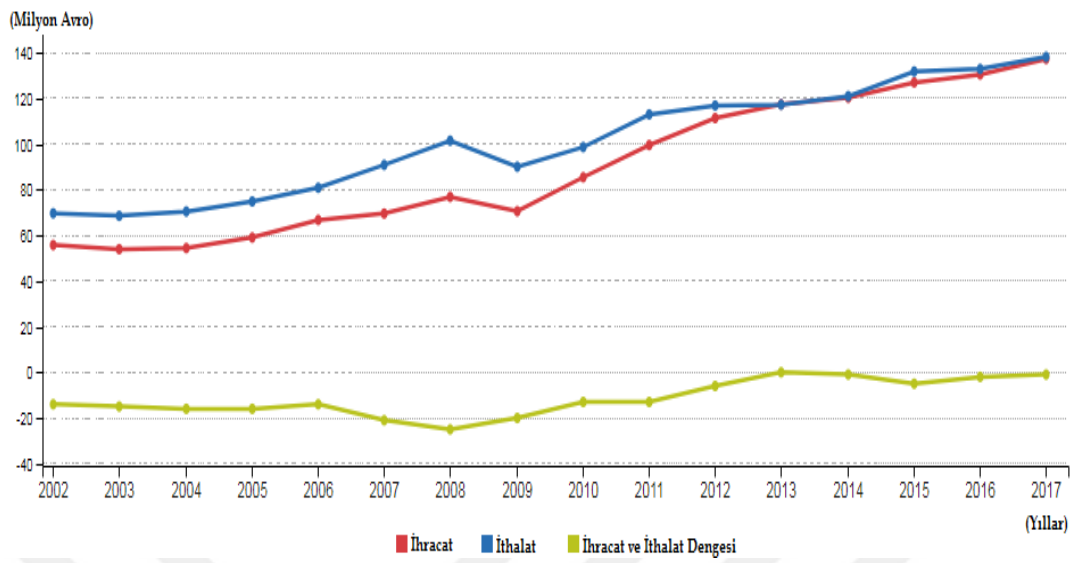
Kaynak: <http://faostat3.fao.org/home/E>, 2014

Tablo 10'da görüldüğü üzere kırsal kalkınma ödemeleri yıllar itibariyle, toplamda 13 milyar dolar civarında, dengeli bir şekilde dağıtılmıştır. Ülkeler bazında da destekler yıllar itibariyle ufak oynamaların dışında sabit bir seyir izlemektedir denebilir.

4.3. Avrupa Birliği'nin Yıllara Göre Tarımsal İthalat ve İhracatı

28 Üyeli AB, 12 milyon çiftçiye sahip olup 4 milyon kişi de gıda sektöründe çalışmaktadır. Tarım ve gıda sektörleri istihdamın %7'sini ve AB GSYİH'sının %6'sını kapsamaktadır. Çiftliklerin büyük bir kısmı görece olarak küçüktür. Ortalama bir AB çiftçisi 12 hektar araziye sahiptir (yaklaşık 20 futbol sahası büyüklüğünde) ve çiftliklerin %70'i büyüklük olarak 5 hektardan küçüktür. Amerika'daki çiftçi sayısı 2 milyon ortalama arazi büyüklüğü ise 180 hektardır (www.ikv.org.tr, 2013).

Şekil 7. AB-28 Tarım Ürünlerinin İhracatı, İthalatı ve Ticaret Dengesi (2002-2017)



Kaynak: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Extra-EU_trade_in_agricultural_goods

Grafikte görüldüğü üzere 2013 yılına kadar AB, tarımsal dış ticaret dengesinde negatif bir seyir izlemiştir. 2013 yılında reformların da etkisiyle tarımsal dış ticarete denge geçmişe göre daha iyi bir duruma gelmiştir. OTP uygulamalarında otoritenin isteği, uygulamaların kısa bir sürede etkisini göstermesi ve istenilen sonuca da kısa sürede ulaşılmasıdır. Yukarıdaki grafiğin de bir nevi bunun göstergesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

OTP kapsamında buraya kadar yaptığımız açıklamalarda anlaşıldığı üzere, AB tarımsal üretimini bu politikalar sayesinde istediği şekilde yönlendirebilmektedir. Zaman zaman aksamalar istenmeyen durumlar yaşansa da genel olarak hedeflenen rakamlara ulaşılmıştır. Tarımsal üretimlerde ortak bir hareket mekanizması kurmak ve bu doğrultuda istikrarlı hareket etmek başarılı sonuçlar getirmektedir.

Bölüm 5:

Tarımsal Desteklemeler

Tarım sektöründe üretim sürecinin uzun olması, yatırımların az olması, ürün arz ve talep esneklerinin düşük olması, fiyatların istikrarsız olması ve pazarlama olanaklarının zor olması nedeniyle, gelişmiş ülkeler dahil birçok ülkede tarım sektörü devlet tarafından desteklenmektedir. Tarımsal destekler ile; üreticiyi üretmeye teşvik edecek gelir olanağı sağlanması, ülke ihtiyacı doğrultusunda optimum üretimin sağlanması ve tarımın ekonomiye olan katkısının artırılması amaçlanmaktadır.

Türkiye’de ilk olarak 1932 yılında buğday üzerinden fiyat destekleme sistemi uygulanmış, 1980’li yıllara kadar desteklenen ürün sayısı yaklaşık 30 ürüne yükselmiştir. 1994’te hububat, şeker pancarı ve tütün ile sınırlandırılan fiyat desteklemesi, 2000 yılında buğday ve şeker pancarına uygulanmış ve 2002 yılında tamamen kaldırılmıştır. Bu kriz döneminde IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşma gereği “Doğrudan Gelir Desteği” (DGD) ile bazı ürünlerde destekleme uygulamalarının devam ettirilmesine karar verilmiştir.

5.1. Tarım Reformu Projesi (ARIP)

Dünya Bankası desteği ile 2001 yılında uygulanmaya başlayan bu proje ile tarımsal destek politikalarında köklü değişiklikler yapılması gündeme gelmiştir. Bu proje ile; tarım işletmelerini özelleştirip ürünlerin işlenme ve pazarlamasında hükümet desteğini azaltmak, doğrudan gelir desteği ve fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması amaçlanmıştır.

Doğrudan Gelir Desteği, tarım üreticilerinin gelir düzeyine etki edecek şekilde kamu kaynaklarından üreticilere yapılan transferler olarak tanımlanmaktadır. Bu destek ile üreticilere üretimden bağımsız gelir ödemesi yapılarak, piyasa işleyişine müdahale edilmemesi, destekleme politikasının refah kaybına neden olmaması amaçlanmıştır. 2000 yılında uygulamaya konan tarım reformu projesi ile, yıllardır azalma eğiliminde olan destekler %40-%50 oranında gerilemeye devam etmiştir. Örneğin, 1999 yılında 4,2 milyar dolar düzeyinde olan kamusal tarım desteği, 2002 yılında 1,2 milyar dolar düzeyine gerilemiş, destek kompozisyonu tümüyle değiştirilmiştir (Şahinöz vd, 2005:17).

1999 yılı sonunda başlayan dönemde uygulanan tarım reformunun Türkiye tarımı üzerinde doğurduğu sonuçlar, Dünya Bankası tarafından incelenmiş ve yayımlanmıştır. Raporun ana hatlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Yalçınkaya vd., s.111-112):

- 1999-2002 aralığında, tarımsal sübvansiyonlar 6 milyar dolar azalarak 1,1 milyar dolara inmiştir. Başka bir deyişle, tarımsal sübvansiyonların GSMH’ya oranı %3,2’den %0,5’e inmiştir.
- Aynı dönemde, tarımsal GSMH 27 milyar dolardan 22 milyar dolara düşmüştür.
- Çiftçiler üzerindeki net etki, yaklaşık 4 milyar dolar tutarında yıllık zarar olmuştur.
- 2002-2003 reform döneminde gerek suni gübre gerekse tarımsal kimyasal madde kullanımı %25-%30 oranında azalmıştır.

- Tarım kredisi faiz oranları negatiften pozitifte dönmüştür.
- Kredi alan çiftçiler, borçlarını başlıca üç nedene bağlı olarak ödememişlerdir: tarımsal gelirdeki azalmalar, yüksek reel faiz oranları ve bazı çiftçilerin borçların kısmen affedilmesi yolundaki beklentileri.
- 1999-2001 arasında, Türkiye’de üretilen başlıca tarım ürünlerinin brüt değeri, reel olarak %16 azalmıştır.
- Bütün ürün çeşitlerinde Türk ihracat ve ithalatı 1997-2002 döneminde artış göstermesine karşın tarım ve gıda ürünlerinin toplam ihracat ve ithalatındaki payı düşmüştür. 2001 yılında yaşanan önemli orandaki devalüasyon, üretim artışı ile birlikte ihracatın artmasına yardımcı olmuş ve işlenmemiş tarım ürünü ithalatındaki azalmaya yol açan en önemli faktör olmuştur.
- 1999-2001 arasında hektar başına üretimin dolar eşdeğeri %28 azalmıştır (864 dolar/hektardan 621 dolar/hektara). Bütün önemli tarım ürünü gruplarında genel düşüş kaydedilmiştir. Bu düşüş %13 ile bakliyatla en az oranda, %38 ile tütün şeker pancarı ve pamuğu da içeren bir kategori olan öteki tarla ürünlerinde en yüksek oranda gerçekleşmiştir. Hektar başına meyve değeri %29 azalırken, hububat ve sebze değeri sırası ile %22 ve %23 düşmüştür. Bu dönemde hektar başına katma değer dolar bazında yaklaşık %40 düşüş kaydetmiştir.
- Reform döneminde toplam ekili alan, Akdeniz Bölgesi dışında bütün bölgelerde yaklaşık %2 azalmıştır. Bu azalmanın üçte ikisi, ekili alanın (başlıca tahıl) ve nadasa bırakılan tarlaların 300 bin hektardan fazla (ekili alanın yaklaşık %3,5’u oranında azalma) azaldığı Orta Anadolu Bölgesi’nden kaynaklanmıştır.
- 1999 ve 2001 arasında tarım ürünleri fiyatları, tahmini olarak %40 düşmüştür.
- Türkiye, OECD ülkeleri arasında en düşük destekleme oranlarına sahip olan ülkeler arasında bulunmakla birlikte, GSMH’nin yüzdesi olarak bu destek, OECD ülkelerindeki en yüksek destek oranlarından biridir.
- Doğrudan Gelir Desteği programı, çiftçilerin maruz kaldığı net gelir kaybının yaklaşık %35-45’ini karşılamıştır. Bu durum, tarım nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü içeren DGD Programından fiilen yararlanabilenleri etkilemektedir (Yalçınkaya vd., 2006: 111-112).

Doğrudan Gelir Desteği, amaçlananın dışında bir hal almış ve sosyal yardım niteliğinde bir kamu desteği haline dönüşmüştür. İşletme büyüklüğüne göre İç Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki çiftçiler daha fazla destek almış sektörde dengesizlikler meydana gelmiştir. Küçük arazi sahibi yoksul çiftçiler, destek kapsamında yapılan bürokratik harcamaların alınacak destekten fazla olması sebebiyle desteği alamamışlardır. Büyük arazi sahipleri ise arazilerini parçalayıp yakınları üzerine devrederek daha fazla destek görmüşlerdir. Bu destek sistemi sadece Çiftçi Kayıt Sistemi denilen üreticiyi izleme sisteminin gelişmesine katkı sağlamıştır. Çünkü destekten faydalanmak isteyenler bu sisteme kayıt olmak zorundaydılar.

2003 ve 2004 yıllarında hektar başına 16 TL, 2005 ve 2006 yılında dekar başına 10 TL ve 2007 yılında ise dekar başına 7 TL olmak üzere ödeme yapılmıştır. Bu destek sistemi için

ayrılan yüzde 78'lik bütçe payı aşamalı olarak azaltılarak 2008 yılında yüzde 45'e indirilmiş ve 2009 yılında ise, bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

5.2. Tarım Strateji Belgesi ve Tarım Kanunu

2006-2010 yıllarını kapsayan ve tüm sosyal, çevresel ve ekonomik gelişmeler ışığında sürdürülebilir, rekabet gücü yüksek ve örgütlü bir tarım sektörü oluşturmayı amaçlayan Tarım Strateji Belgesi'nin başlıca amaçları; kaliteye dayalı üretim anlayışı, gıda güvenliği, üreticilerin gelir düzeyinin ve rekabet gücünün yükseltilmesi, tarım ve sanayi arasındaki entegrasyonun geliştirilmesi, pazarlama altyapılarının iyileştirilmesi, üretici odaklı kırsal kalkınma projelerinin oluşturulması ve üreticiye hizmet edecek Tarımsal Üretici Birlikleri'nin kurulmasıdır.

Bu belgenin öngördüğü hedeflere ulaşmak ve hukuki anlamda uygulamaların başlatılabilmesi için 2006 yılında 5488 sayılı Tarım Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun amacı; tarım sektörünün ve kırsal alanın, kalkınma plan ve stratejileri doğrultusunda geliştirilmesi ve desteklenmesi için gerekli politikaların tespit edilmesi ve düzenlemelerin yapılması olarak belirlenmiştir. Buna ek olarak, ulusal tarım politikalarının temel amaçları ise, tarımsal üretimin iç ve dış talebe uygun bir şekilde geliştirilmesi, doğal ve biyolojik kaynakların korunması ve geliştirilmesi, verimliliğin artırılması, gıda güvencesi ve güvenliğinin güçlendirilmesi, üretici örgütlerinin geliştirilmesi, tarımsal piyasaların güçlendirilmesi, kırsal kalkınmanın sağlanması suretiyle tarım sektöründeki refah düzeyinin yükseltilmesi şeklinde ifade edilmiştir (Tarım Kanunu, 2006). Bu kanun ile verilecek asgari destek miktarı GSMH'nin %1'i olarak belirlenmiştir. Ayrıca verilecek destekler önceden bilindiği için üreticiler ekim döneminde alacağı desteği bilme imkanına sahip olacak ve üretim planlamasını sağlıklı şekilde yapabilecektir. Tarım Kanunu'nda belirtilen destekler şunlardır; Doğrudan Gelir Desteği, Telafi Edici Ödemeler, Hayvancılık Destekleri, Fark Ödemesi, Tarım Sigortası Ödemeleri, Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Destekleri, Kırsal Kalkınma Destekleri ve Diğer Destek Ödemeleri.

5.2.1. Doğrudan gelir desteği

2008 yılında bu uygulama kaldırılmıştır. Üreticilere, tarımsal üretim amacıyla işledikleri araziler için Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu'nun teklifi üzerine, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen birim ödeme miktarı üzerinden, doğrudan ödeme yapılır. Ödeme miktarları, üreticilerin tarım politikaları amaçları ve çevre koruma koşullarına uyumunu kolaylaştırmak üzere farklı düzeylerde belirlenebilir (Tarım Kanunu, 2006).

5.2.2. Fark ödemesi

Çiftçilere üretim maliyetleri ile iç ve dış fiyatlar dikkate alınarak fark ödemesi desteği verilir. Fark ödemesi desteği öncelikle arz açığı olan ürünleri kapsar. Her yıl, fark ödemesi kapsamına alınacak ürünler ile ödeme miktarları Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu tarafından belirlenir. Fark ödemesinden yararlanacak çiftçilerden üretim faaliyeti ve ürünlerin satışına ilişkin belgeler istenebilir (Tarım Kanunu, 2006).

5.2.3. Telafi edici ödemeler

Üreticilerin arz fazlası olan ürünlerin üretiminden vazgeçerek alternatif ürünlere yönelmeleri teşvik edilir. Üreticilere, arazilerinde alternatif ürünleri yetiştirmelerinden dolayı karşılaşılabilecekleri gelir kayıplarını önlemek üzere telafi edici ödeme yapılır. Her bir üretici için yapılacak ödeme miktarı, üreticinin alternatif ürünlerin üretimine ayırdığı arazi miktarı ile birim ödeme miktarının çarpımı suretiyle hesaplanır. Üreticilerin bir araya gelerek, alternatif ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması için yapacakları yatırımların finansmanı için ek ödemeler yapılabilir. Telafi edici ödemelerin ürün kapsamı, ürünler bazında birim ödeme miktarları, ödeme süreleri ve ek ödeme miktarları her yıl Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu'nun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir (Tarım Kanunu, 2006).

5.2.4. Hayvancılık destekleri

Hayvancılık faaliyetlerinde ırk ıslahı, kaba yem üretiminin artırılması, verimliliğin artırılması, işletmelerin ihtisaslaşması, işletmelerde hijyen şartlarının sağlanması, hayvan sağlığı ve refahı, hayvan kimlik sisteminin teşviki, hayvansal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması ile bunlarla ilgili kontrol, takip ve standartların iyileştirilmesi ve su ürünlerinin desteklenmesi amacıyla destekleme tedbirleri alınır. Hayvancılık desteklemelerinde, bölge ve iller bazında farklı destekler uygulamaya ve ödeme miktarlarını belirlemeye, Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu'nun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu yetkilidir (Tarım Kanunu, 2006).

5.2.5. Tarım sigortası ödemeleri

Üreticilerin, üretim materyallerini ve ürünlerini sigorta ettirmelerini teşvik etmek üzere, sigorta prim bedellerinin bir kısmı Devlet tarafından karşılanır. Tarım sigortasından yararlanacak ürünler ile teminat altına alınacak riskler Tarım ve Orman Bakanlığı'nın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir (Tarım Kanunu, 2006).

5.2.6. Kırsal kalkınma destekleri

Kırsal gelirlerin artırılması ve çeşitlendirilmesi, kırsal altyapı, toplulaştırma, tarla içi geliştirme hizmetleri ve sosyal yapının güçlendirilmesi ile doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesi amacıyla, kırsal toplum kesimlerinin birlikte veya ferdî olarak yürütecekleri yatırım projelerinin maliyetinin bir kısmı, masraf paylaşma esasına göre, Devlet tarafından karşılanır. Kırsal kalkınma destekleri uygulaması Bakanlık tarafından yapılır. Kırsal yatırımların desteklenmesinde, köy ve diğer kırsal alanda yaşayan topluma istihdam sağlayıcı tarımsal ve tarım dışı ekonomik yatırımlara öncelik tanınır. Kırsal kalkınma destekleri çerçevesinde desteklenecek projeli yatırımlarda; hedef kitle ve yerel paydaşların katılımı, tabandan yukarı yaklaşım, sürdürülebilirlik, uygun teknolojilerin kullanılması ve modern işletmecilik sistemlerinin yaygınlaştırılması ilkelerine uyulması esastır. Desteklenecek yatırım projelerinin konuları, desteklemelerin proje türleri bazında hangi oranlarda yapılacağı ve uygulamaya dönük diğer hususlar, Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu'nun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir (Tarım Kanunu, 2006).

5.2.7. Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı destekleri (ÇATAK)

Erozyon ve olumsuz çevresel etkilere maruz kalan tarım arazilerinde, işlemeli tarım yapan üreticilerin, arazilerini doğal bitki örtüleri, çayır, mera, organik tarım ve ağaçlandırma için kullanmalarını teşvik etmek üzere, kendilerine belirli bir süreyi kapsayacak şekilde, çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri sağlanır. Ödemeler, Bakanlık ile üreticiler arasında akdedilecek sözleşmelere dayalı olarak ve birim arazi üzerinden yapılır. Her bir üretici için yapılacak çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri ödemesi, üreticilerin bu program için tahsis edecekleri arazi miktarı ile birim ödeme miktarının çarpımı ile hesaplanır. Üreticilerin, bu araziler üzerinde ayrıca çevre koruma tedbirleri almaları da istenir. Çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri ödemelerinin hangi arazilerde uygulanacağı, sözleşmelerin kapsamı, ödemelerin süresi ve ödeme miktarları Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu'nun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir (Tarım Kanunu, 2006).

5.2.8. Diğer destekleme ödemeleri

Araştırma, geliştirme ve tarımsal yayım desteği, pazarlama teşvikleri, özel depolama yardımı, kalite desteği, piyasa düzenlemeleri desteği, organik üretim desteği, imha desteği, ürün işleme desteği, gerektiğinde bazı girdi destekleri ile tarım havzaları destekleri ve benzer konularda destekleme araçları kullanılabilir. Bu destekleme araçları her yıl Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu'nun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir (Tarım Kanunu, 2006).

Tablo 11. Tarımsal Destekleme Bütçesinin 2003-2015 Yılları Arası Dağılımı ve GSYH'ya Oranı (Cari Fiyatlar ile Milyon TL)

TARIMSAL DESTEK ÖDEMELERİ	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Alan Bazlı Tarımsal Destek Ödemeleri (ÇATAK, Telafi Edici Ödemeler, Doğrudan Gelir Desteği)	2530	2480	2409	2759	2607	2124	1247	2056	2238	2358	2435	2699	2978
Fark Ödemesi Destekleme Hizmetleri	395	334	897	1292	1797	1848	2007	2056	2523	2236	2607	2685	2879
Hayvancılık Destek Ödemeleri	126	209	345	660	741	1095	908	1158	1670	1868	2756	2665	3004
Kırsal Kalkınma Amaçlı Tarımsal Destekleme	0	0	0	0	80	109	247	304	302	409	478	613	1100
Tarım Sigortası Destekleme Hizmetleri	0	0	0	2	40	47	61	80	240	264	299	357	524
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler	0	61	57	33	23	39	175	30	73	45	109	129	162

Tablo 11'in devamıdır.

TOPLAM	3051	3084	3708	4746	5288	5262	4645	5648	7046	7180	8620	9148	10647
GAP Eylem Planı Kırsal Kalkınma ve Hayvancılık Destekleri	0	0	0	0	0	25	75	126	114	120	90	60	63
GENEL TOPLAM	3051	3084	3708	4746	5288	5287	4720	5774	7160	7300	8710	9208	10710
GSYH'ya Oranı	0,0065	0,0053	0,0055	0,006	0,006	0,0053	0,0047	0,0049	0,0051	0,0046	0,0048	0,0045	0,0045

*Doğrudan Gelir Desteği Uygulaması 2008'de kaldırıldığı için 2009'dan itibaren hesaplamalarda yer almamıştır.

Kaynak: <http://tarim.kalkinma.gov.tr/tarim/> ve http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1108

Tabloya bakıldığında, yıllar itibariyle tarımsal desteklerin arttığı görülmektedir. 2009 yılında patlak veren küresel kriz sebebiyle ve tarımsal destekleme bütçesinin yaklaşık %80'ini kapsayan Doğrudan Gelir Desteği'nin kaldırılıp, bu destek bütçesinin bir kısmının farklı destek şekilleriyle dağıtılması nedeniyle, 2009 yılında destekleme miktarı azalış göstermiştir. 2009 yılından sonra 2010 yılından itibaren tekrar artmaya devam etmiştir.

Tarımsal desteklerin, GSYH içindeki oranına bakıldığında ise yıllar itibariyle azaldığı görülmektedir. Tutar olarak artan tarımsal desteklerin, GSYH içindeki payının azalışı, reelde tarıma ayrılan destek ödemelerinin azaldığını göstermektedir.

5.3. 2011 Yılı Tarımsal Desteklemeye İlişkin Düzenleme

Destek ödemelerinin 1 yıl gecikmeli yapılması ve üretim miktarıyla alınan destek arasında bir ilişkinin olmaması birtakım tepkilere neden olmuştur. Bu sebeple destekleme uygulamalarında düzenleme yapılması gerekliliği doğmuştur. 2011 yılında bakanlar kurulu tarafından Tarımsal Desteklemelere İlişkin Karar yayınlanmıştır. Bu karar doğrultusunda havza bazlı destek programı kapsamında ürüne destek verileceği vurgulanmış ve tarım havzalarında desteklemenin kilogram başına ödeme şeklinde uygulanacağı belirtilmiştir.

Yeni dönemde amaçlanan, tarım desteklemelerinin iki ana başlık altında ele alınmasıdır. Bunlar, “Temel Destek” ve “Havza Desteği”dir. “Temel Destek” olarak adlandırılan destekleme yapısı, daha önce “Alan Bazlı Destekleme Ödemeleri”ne giren mazot, gübre, fındık vb. ürünlere verilen desteğin yerini alırken, “Havza Desteği” nin, fark ödemesi destekleme hizmetinin yerine kullanılması öngörülmektedir. “Havza Desteği” ile havzada yoğun olarak yetiştirilen ürün için ‘Temel Ürün Desteği’ ve havzada ekiliş alanı az da olsa ekolojiye uyumlu olarak yetişen ürünler için de ‘Özel Ürün Desteği’ verilmesi planlanmaktadır (GTHB, 2007; GTHB, 2010). Öte yandan, havzanın ürün desenine bakarak en fazla yetiştirilen ürüne destek vermek o bölgedeki gelişime çok fazla katkı sağlamayabilir. Bir bölgede yaygın ürün yerine yetiştirilmesi daha verimli olacak yeni ürünün desteklenmesinin daha etkili olacağı düşünülmektedir (TÜSİAD, 2008: 14). Bu bağlamda, havza üzerinden öne sürülen yeni destekleme politikasının alternatif ürün

politikasıyla desteklenmesi yerinde olacaktır. Diğer yandan, tarımda verilen teşviklerin havza bazında farklılaşması, aynı zamanda bir kırsal gelişme politikası olduğu söylenebilir.

Aşağıdaki tabloda 2012-2017 yılları arası Türkiye’deki başlıca tarla bitkilerine ait olan ekim alanlarına ve üretim miktarlarına ilişkin değerler gösterilmektedir.

Tablo 12. Başlıca Tarla Bitkileri ve Ekim Alanları

ÜRÜNLER	Ekim Alanı (Bin Hektar)						Üretim (bin Ton)					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Buğday	7529	7773	7919	7867	7672	7669	20100	22050	19000	22600	20600	21500
Arpa	2749	2721	2787	2784	2740	2424	7100	7900	6300	8000	6700	7100
Çavdar	143	138	115	112	115	101	370	365	300	330	300	320
Yulaf	89	93	94	103	99	113	210	235	210	250	225	250
Ayçiçeği	605	610	657	685	720	780	1370	1523	1638	1681	1671	1964
Dane Mısır	623	660	659	688	680	639	4600	5900	5950	6400	6400	5900
Kütlü Pamuk	488	451	468	434	416	502	2320	2250	2350	2050	2100	2450
Mercimek	137	281	250	224	252	293	438	417	345	360	365	430
Nohut	416	424	389	359	360	395	518	506	450	460	455	470
Şeker Pancarı	281	291	289	274	322	339	15000	16489	16743	16023	19465	20828

Kaynak: <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>

Tablo 12’ye bakıldığında; son 5 yıl içinde, yulaf, ayçiçeği, mercimek ve şeker pancarının ekim alanlarında çok fazla olmamakla birlikte artış göze çarpmaktadır. Ekim alanlarının genişletilmesi çok kolay bir durum olmadığı için asıl beklenti tarımsal verimliliği artırma isteğidir. Ekim alanı ve üretim miktarına göre ürün verimliliğine bakıldığında, örneğin ayçiçeğinde; ekim alanı 2012’den 2017’ye yaklaşık %30 artış gösterirken, üretim yaklaşık %43 artış göstermiştir. Yine bu yıllar arasında, dane mısırdaki ekim alanı yaklaşık %2,5 artış gösterirken, üretimde yaklaşık %28 artış yaşamış; şeker pancarında ekim alanı yaklaşık %20 artış gösterirken, üretim %38 artış gerçekleşmiştir. Bu örneklerde üretim veriminin arttığı açıkça görülmektedir. Ancak bu yıllar arasında verimi düşen ürünler de görülmektedir. Örneğin; mercimeğin ekim alanı %114 artarken, üretim miktarı %2 azalmış, yulafın ekim alanı %27 artarken, üretim miktarı %19 ile ekim alanındaki artıştan daha düşük oranda artış yaşamıştır. Verimi etkileyen birçok faktör olduğu için bu yapılan değerlendirmenin kesin bir yargı olduğunu söylemek doğru olmamakla birlikte, ekim alanı artarken üretimde düşüş yaşanmasında, belki de en önemli nedenin verimsizlik olduğu söylenebilir.

Bölüm 6:

Pane Veri Analizi

Panel veri; bireyler, ülkeler, firmalar, hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin, belli bir zaman döneminde bir araya getirilmesidir. Eğer zaman içinde aynı kesit birimi izleniyorsa bu tür karma verilere panel veri (panel data) adı verilir (Gujarati, 1999: 25).

Ekonometrik analizlerin yapılmasında kullanılan 3 çeşit veri türü vardır. Bunlar; zaman serileri, kesit veriler ve zaman serileri ve kesit verilerin birleşiminden oluşan havuzlanmış-panel verilerdir. (Gujarati, 2004: 24). Bu veri türleri, ekonometrik analizlerde, birleştirilerek veya ayrı olarak kullanılabilir. (Pazarlıoğlu ve Kiren Gürler, 2007: 27).

Panel veri regresyon modeli aşağıdaki denklem 1'deki gibi gösterilebilir. (Baltagi, 2011);

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + u_{it} \quad (1)$$

Burada i , yatay kesit birimleri; t , zaman kesitini göstermektedir. Y_{it} , i . birimin t zaman dilimindeki değeri olmak üzere bağımlı değişkeni ifade etmektedir. X_{1it} ve X_{2it} i . birimin t zaman dilimindeki değeri olmak üzere bağımsız değişkenleri göstermektedir. u_{it} hata terimlerini, β_0 sabit terimi ve β_1 ile β_2 eğim parametrelerini göstermektedir. (Baltagi, 2011);

$$u_{it} = \mu_{it} + \gamma_{it} \quad (2)$$

Yukarıdaki denklem 2'de, μ_{it} kesit'in belli bileşenlerini ve γ_{it} ise geri kalan (remainder) etkileri göstermektedir. Yani burada zamana bağlı olmayan ancak kesitten kesite farklılık gösteren μ_{it} bireysel etki olarak isimlendirilirken, γ_{it} 'nin hem zamana hem de kesite göre değişim gösterdiği varsayılmaktadır. Buna göre μ_{it} gözlemlenemeyen kesit etkisini göstermektedir, γ_{it} ise stokastik hata terimini sembolize eder. Mesela μ_{it} bir kazanç eşitliğindeki bireysel yetenekleri veya bir üretim fonksiyonundaki yönetsel becerileri ya da bir ülkenin belli bir etkisini temsil edebilir. Bu etkiler zamanla değişmemektedirler. (Baltagi, 2011).

Panel veriler ile çalışmak son dönemlerde oldukça popüler hale gelmiştir. Çünkü panel veriler ile yapılan ekonometrik bir analizde, model kapsamındaki diğer değişkenlerle ilişkili olabilen ve gözlenemeyen bireysel özel etkiler de kontrol edilebilmektedir (Hausman ve Taylor, 1981). Panel verilerle çalışmanın başlıca sebepleri şu şekilde ifade edilebilir. (Sun ve Parikh, 2001: 190):

- Panel veri analizlerinde, gözlem sayısı yetersizliği görülmez. Panel hem zaman hem de kesit boyutunu içerdiği için gözlem sayısı artmaktadır.
- Daha fazla değişkenliğe ve bilgiye katkıda bulunur.

- Mevcut veriler için yeterli bir zaman dönemi sağlayarak, iki farklı kapsam içinde (yatay kesit ve zaman serisi) işlem görecektir verilerin oluşumuna izin verir.

- Son olarak da sabit ve tesadüfî etkili modeller ile ekonometrik belirlenmeyi zenginleştirir.

6.1. Veri ve Metodoloji

Marmara Bölgesi'nin tarım deposu olarak bilinen Balıkesir'de, tarımsal destekler il ekonomisinde önemli bir kalemdir. Bu sebeple, desteklerin üretim üzerine olan etkilerinin, sektörün geleceğine yön veren önemli etkenlerden biri olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, 2009 ve 2015 yılları arasında, Balıkesir İli'nde, tarımsal girdi destekleri şeklinde verilen mazot, gübre ve toprak analiz destek tutarları ile buğday üretim miktarı arasında ilişki olup olmadığı analiz edilecektir. 2009 ve 2015 yılları arasında, dar bir zaman diliminin analiz edileceği modeldeki yatay kesitler, Balıkesir'in on yedi ilçesidir (Ayvalık, Balya, Bandırma, Bigadiç, Burhaniye, Dursunbey, Edremit, Erdek, Gömeç, Gönen, Havran, Kepsut, Manyas, Savaştepe, Susurluk, Sındırgı, İvrindi).

Güney Marmara illeri olarak bilinen Çanakkale, Bursa, Balıkesir ve Bilecik illerinde üretilen toplam buğday miktarının yaklaşık %40'ı Balıkesir ilinde üretildiği için ve buğday, yatay kesit olarak kullanacağımız on yedi ilçenin tamamında yetiştirilebilen ürünlerden biri olduğu için analizde bağımlı değişken olarak kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. (tuik.gov.tr, 2019).

Analizde kullanılacak olan buğday üretim miktarı verileri, Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından; destekleme tutarı verileri ise Balıkesir İl Tarım Orman Müdürlüğü bünyesinden alınmıştır.

.

Tablo 13. Tarımsal Destekler ve Etkileri Üzerine Literatür Taraması

YAZAR	ÇALIŞMA ADI / YÖNTEM	SONUÇ
Civan, (2010)	Türkiye’de Tarımsal Destek Politikaları / Panel Veri Analizi	Tarımsal desteklerin, üretimi olumlu etkilediği belirtilmiştir.
Takeshima and Lee, (2012)	Agricultural Inputs Subsidy and Their Developmental Impact: Conventional Wisdom / Anket Çalışması ve Panel Veri Analizi	2006-2007 yılları arası Malavi’deki gübre destek programının, üretimi ve ekonomiyi olumsuz etkilediği belirtilmiştir.
Rad ve Aslan, (2018)	2002-2017 Yılları Arasında Türkiye’de Tarım Politikaları ve Uygulamaları / Zaman Serileri Analizi	Alan bazlı fark ödemesi ve alan bazlı destekleme ödemeleri, bazı ürünlerin üretimini olumlu etkilediği, bazılarını ise etkilemediği belirtilmiştir
Jayne and Rashid, (2013)	Input subsidy programs in sub-Saharan Africa: A synthesis of recent evidence / Anket Çalışması ve Panel Veri Analizi	1997-2013 yılları arasında, Zambiya’da gübre destek programının, üretimi olumlu etkilediği belirtilmiştir.
Teoman, (2012)	Fark Ödeme Sistemi Buğdayda Uygulanabilirlik / Cobb Douglas Üretim Fonksiyonu ile Analiz	Destekleme sistemindeki eksikliklerin giderilmesi şartıyla, fark ödeme sisteminin, buğday üretimi üzerinde olumlu etkiye sahip olacağı belirtilmiştir.
Kiger and Adodo, (2010)	Getting fertiliser into farmers’ hands / Anket Çalışması ve Grafik Analizi	Nijerya’daki gübrenin düşük kalite ve geç teslimat sorunları çözüldürse, gübre desteğinin üretim üzerinde olumlu etki yaratabileceği belirtilmiştir.
Erdal, (2008)	Türkiye’de Tarımsal Desteklemeler Kapsamında Prim Sistemi Uygulamalarının Etkileri / Panel Veri Analizi	2002-2007 yılları arasında prim ödemelerinin, mısır ve kanola üretimini olumlu etkilediği, ayçiçeği ve soya üretimi üzerinde etkisiz olduğu belirtilmiştir.
Aloyce, Gabagambi, Hella, (2014)	National Agricultural Input Voucher Scheme Impact on Productivity and Food Security of Smallholder Farmers in Tanzania / Grafik ve Tablo Analizi	2008-2013 yılları arasında, Tanzanya’daki gübre destek programının, mısır ve pirinç üretimi üzerinde olumlu etki yarattığı belirtilmiştir.

Yukarıdaki Tablo 13'te, tarımsal desteklerin etkilerini inceleyen, çalışmada da yararlanılan, bazı eserler gösterilmiştir.

Çalışmada kullanılan ekonometrik modelin denklemi şu şekildedir:

$$B\ddot{U}M_{it} = \beta_0 + \beta_1 MGD T_{it} + \beta_2 TAD T_{it} + u_{it} \quad (24)$$

Bu modelde:

$B\ddot{U}M_{it}$: t. yılda i. ülkenin buğday üretim miktarını (bağımlı değişken)

$MGD T_{it}$: t. yılda i. ülkenin mazot+gübre destek tutarını (bağımsız değişken)

$TAD T_{it}$: t. yılda i. ülkenin toprak analizi destek tutarını (bağımsız değişken)

β_0 : tüm birimler için sabit olan regresyon katsayısını

u_{it} : t. yılda i. ülkenin tesadüfi hatasını göstermektedir.

Çalışmada, değişkenler arası ilişkileri analiz edebilmek için panel veri analiz yöntemleri kullanılmıştır. İlk olarak serilerin durağanlığını tespit etmek için Levin, Lin&Chu, Augmented Dickey-Fuller, Philips-Perron ve Hadri panel birim kök testleri kullanılacaktır. Birim kök testleri yapıldıktan sonra değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını test etmek için Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi ve Kao Panel Eşbütünleşme Testi uygulanacaktır. Daha sonra eşbütünleşme katsayılarını tahmin etmek için Tam Düzenlenmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemi kullanılmıştır. Son olarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisini test edebilmek için Granger Nedensellik Testi uygulanacaktır.

Testleri yapmak için Eviews ve Stata paket programları kullanılacaktır.

6.2. Panel Veri Regresyon Modelleri

Panel veri ile analizinde model tahmini yapılırken üç yaklaşımdan söz edilir. Bunlar; Klasik Model, Sabit Etkiler Modeli ve Rassal Etkiler Modelidir. Ayrıca, model tahmini yapılırken sabit, eğim katsayıları ve hata terimi ile ilgili varsayımlardan yola çıkılarak ortaya çıkabilecek beş farklı modelden söz edilmektedir (Hsiao, 2014: 15):

1. Sabit ve eğim katsayılarının zamana ve birimlere göre değişmediği modeller: Zamana ve birimlere göre ortaya çıkan değişimler hata terimine yansıtılmaktadır. Bu modeller “klasik model” olarak adlandırılmaktadır.

2. Eğim katsayılarının sabit, sabit katsayının birimlere göre değiştiği ancak zamana göre değişmediği modeller: Bu modeller “birim etkili modeller” olarak adlandırılmaktadır.

3. Eğim katsayılarının sabit, sabit katsayının hem birimlere hem de zamana göre değiştiği modeller: Bu modeller “birim ve zaman etkili modeller” olarak adlandırılmaktadır.

4. Eğim ve sabit katsayılarının birimlere göre değiştiği modeller.

5. Eğim ve sabit katsayılarının hem birimlere hem de zamana göre değiştiği modeller.

6.2.1. Klasik model

Bu modelde sabit ve eğim katsayılarının değişmediği varsayılmaktadır. Model aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum \beta^k_{k=1} \beta_{ki} X_{kit} + u_{it} \quad (3)$$

Modelde parametre tahmini “havuzlanmış en küçük kareler” tahmincisi ile yapılmaktadır (Tatoğlu Yerdelen, 2012: 47).

6.2.2. Sabit etkiler modeli

Bu modelde eğim katsayıları sabit, sabit katsayıları değişkendir. Model aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$Y_{it} = \alpha_i + X_{it} \beta + e_{it} \quad (4)$$

$$i=1,2,\dots,N; t=1,2,\dots,T$$

Modelde Y_{it} bağımlı değişkeni, α_i sabit terimin birim etkisini, X_{it} bağımsız değişkenleri vektörünü, β eğim katsayılarını ve e_{it} hata terimini temsil etmektedir (Bayraktutan ve Demirtaş, 2011: s. 6).

Sabit etkiler modelinde, zamana ve birimlere göre farklılaşma söz konusudur. Sadece zamana ya da sadece birimlere göre farklılaşma mevcut ise buna “tek yönlü sabit etkiler modeli” denmektedir. Farklılaşma hem zamana hem de birimlere göre ise buna “çift yönlü sabit etkiler modeli” denmektedir. (Güriş, 2015).

6.2.3. Tesadüfi etkiler modeli

Sabit etkiler modelindeki fazla değişken kullanımının neden olduğu serbestlik derecesi kaybı, tesadüfî etkiler modelinde, birim farklılıklarının modele hata teriminin bileşeni olarak dahil edilmesiyle engellenmiş olacaktır. (Baltagi, 2008). Model aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$Y_{it} = \alpha + X_{it} \beta + e_{it} \quad (5)$$

$$e_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (6)$$

$$i=1,2,\dots,N; t=1,2,\dots,T$$

Modelde Y_{it} bağımlı değişkeni, α sabit terimi, X_{it} bağımsız değişkenleri vektörünü, β eğim katsayılarını temsil etmektedir. e_{it} , μ_i ve v_{it} ’nin toplamından oluşmaktadır. μ_i birimlerde oluşan fakat gözlenemeyen tesadüfî hataları göstermektedir. v_{it} ise kalan hataları içermektedir (Özer ve Biçerli, 2003).

Sadece birimlere göre farklılaşma söz konusu ise model “tek yönlü tesadüfî etkiler modeli”, hem birimlere hem de zamana göre farklılaşma söz konusu ise model “çift yönlü tesadüfî etkiler modeli” olarak isimlendirilmektedir. (Güriş, 2015).

6.2.4. Panel veri regresyon modeli tercihi

Panel veri analizinde hangi modelin tercih edileceği, hata terimi e_i ile bağımsız değişkenler arasındaki kolerasyonun mevcut olup olmaması ile alakalıdır. Kolerasyon

mevcutsa sabit etkiler modelini, mevcut değilse tesadüfî etkiler modeli tercih etmek uygun olacaktır. (Gujarati, 2004).

Model tercihi yapmak için literatürde çeşitli testle mevcuttur. Sabit etkiler ve tesadüfî etkiler arasında bir tercih yapmak için kullanılan testler; Hausman testi, F testi, t testi ve Wald testidir. (Tatoğlu Yerdelen, 2012: 71).

6.3. Ekonometrik Analizde Kullanılacak Testler

6.3.1. Panel birim kök testleri

Panel verilerde, birimlere ilaveten zamana ait bilgiler de analize dahil edilebildiği için serilerin zaman içerisinde yaşadıkları değişimin incelenmesiyle, panel veriyi oluşturan sürecin durağan olup olmadığı hakkında bilgi edinilebilmektedir. (Güriş, 2015).

Durağan olmayan serilerde, sahte regresyon denilen yanıltıcı bir sorunla karşılaşmakta ve kullanılan testler sapmalı sonuçlar vermektedir. (Tatoğlu Yerdelen, 2012: 85). Bu sebeple bazı testler yapılarak, analizde kullanılacak olan serilerin durağan olup olmadığı incelenmektedir.

Analizde kullanılacak olan birim kök testleri şunlardır;

- Genişletilmiş Dickey Fuller ve Philips-Perron Birim Kök Testleri
- Levin, Lin ve Chu Birim Kök Testi
- Hadri Birim Kök Testi

6.3.1.1. Genişletilmiş Dickey Fuller ve Philips-Perron birim kök testleri

Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ve Philips-Perron (PP) birim kök testi, analizde serilerin durağanlığını incelemek için kullanılacak olan testlerdendir. ADF birim kök testi David Dickey ve Wayne Fuller tarafından geliştirilmiştir. Bu testte, hata terimleri arasında otokorelasyon sorununun önlenmesi için bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri modelin sağ tarafına eklenmektedir (Dickey ve Fuller, 1981: 1057). Sabit terimli ve hem sabit terimli hem de trendli modeller aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \alpha + \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta_t + \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Yukarıda yer alan (1) ve (2) nolu denklemde α sabit terimi; t doğrusal zaman trendini; Δ fark işlemcisini; k optimal gecikme uzunluğunu; Y durağanlık testinin uygulandığı değişkeni ve ε_t hata terimini ifade etmektedir. Regresyon denkleminde serinin durağanlığı test edilirken dikkate alınacak katsayı θ 'dır. ADF birim kök testinde H_0 : Seri birim kök içermektedir, durağan değildir ve H_1 : Seri birim kök içermemektedir, durağandır şeklindedir (Dickey ve Fuller, 1981: 1058)

Peter Charles Bonest Phillips ve Pierre Perron, yaptıkları çalışmada Dickey Fuller testlerinin, varsayımlar sağlanmadığında yetersiz kaldığını sürerek, testlere hata terimlerini düzeltmeyi öngören eklemeler yapmış ve yetersizlikleri gidermeyi amaçlamışlardır. PP birim kök testi hata düzeltme mekanizması kullandığı için değişen

varyans ve otokorelasyon sorunlarını ortadan kaldırmaktadır (Philips and Perron, 1988: 339).

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 (t-T/2) + \varepsilon_t \quad (10)$$

(3) ve (4) numaralı denklemler sırası ile PP testi için geliştirilen, sabitli, sabitli ve trendli regresyon denklemlerini göstermektedir. Denklemlerde α_0 sabit terimi, t trendi, T gözlem sayısını, ε_t hata terimini, Y_t testin uygulandığı değişkeni göstermektedir. H_0 : Seri birim kök içermektedir, durağan değildir ve H_1 : Seri birim kök içermemektedir, durağandır şeklindedir (Philips and Perron, 1988: 340).

6.3.1.2. Levin, Lin ve Chu (LLC) birim kök testi

Levin, Lin ve Chu yaptıkları bu çalışmada, birim kök hipotezlerinin, denge seviyesinden yüksek oranda, devamlı bir sapma göstermekte olan alternatif hipotezin karşısında, kısıtlı bir etkiye sahip olduğunu değerlendirmişlerdir. Özellikle de küçük örneklemelere sahip olan uygulamalarda bu durumun daha şiddetli gerçekleştiğini gözlemiş, değerlendirilen her yatay kesit için hali hazırda uygulanmakta olan birim kök testlerine kıyasla daha etkili bir birim kök testi önermişlerdir (Baltagi, 2005: 246).

Levin, Lin ve Chu, panelde yer alan tüm birimlerin, birinci dereceden kısmi otokorelasyona sahip olduğunu varsaymaktadır. y_{it} serisi için üç farklı model öngörülmektedir (Levin, Lin ve Chu, 2002: 92):

$$\text{Model 1: } \Delta y_{it} = \rho y_{it-1} + u_{it} \quad (11)$$

$$\text{Model 2: } \Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \rho y_{it-1} + u_{it} \quad (12)$$

$$\text{Model 3: } \Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1it} + \rho y_{it-1} + u_{it} \quad (13)$$

Bu testte u_{it} yani hata sürecinin bireyler arasında bağımsız olarak dağılım gösterdiği ve aşağıdaki eşitlikte görüldüğü şekilde modellendiği varsayılmaktadır.

$$u_{it} = \sum_{j=1}^{\infty} \theta_j u_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad (14)$$

Panel birim kök test süreci ilk modelde, boş hipotez $H_0: \rho = 0$ durumundayken, alternatif hipotez $H_1: \rho < 0$ incelenmektedir. Model 2’de görülen y_{it} serileri, zaman trendi içermeyen bireysel-tanımlı bir ortalamaya sahiptir. Bu varsayım altında, bütün i ’ler için boş hipotezin $H_0: \rho = 0$ ve $\alpha_{0i} = 0$ alternatif hipotezin ise $H_1: \rho < 0$ ve $\alpha_{0i} \in R$ olarak kabul edildiği bir süreci kapsar. Model 3’te ise y_{it} serileri zaman trendi ve bireysel-tanımlı ortalamaya sahiptir. Son olarak varsayım altında, panelde yer alan bütün i ’ler için boş hipotezin $H_0: \rho = 0$ ve $\alpha_{1i} = 0$ alternatif hipotezin ise $H_1: \rho < 0$ ve $\alpha_{1i} \in R$, olarak kabul edildiği bir süreci inceler (Levin, Lin ve Chu, 2002: 93).

6.3.1.3. Hadri birim kök testi

Hadri testi, durağan olmayan alternatif hipoteze karşı durağan olan sıfır hipotezini test etmektedir. Bu özelliği ile diğer birim kök testlerinden ayrılmaktadır (Güriş, 2015: 90).

Hadri sabit etkili veya hem sabit etkili hem trendli olmak üzere iki farklı modeli kullanmaktadır (Baltagi, 2005: 261):

$$y_{it} = r_{it} + \varepsilon_{it} \quad t = 1, \dots, T \quad i = 1, \dots, N \quad (\text{sabit etkili}) \quad (15)$$

$$y_{it} = r_{it} + \beta_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{hem sabit etkili hem trendli}) \quad (16)$$

Modellerde yer alan r_{it} , rassal yürüyüşe sahip otoregresif bir sürece sahiptir ve $r_{it} = r_{i,t-1} + u_{it}$ şeklinde açılmaktadır. $\varepsilon_{it} \sim \text{IIN}(0, \sigma^2\varepsilon)$ ve $u_{it} \sim \text{IIN}(0, \sigma^2u)$ denklikleri sağlandığından tüm i ve t 'ler boyunca karşılıklı olarak bağımsız normal dağılıma sahiptirler (Baltagi, 2005).

Temel hipotez ($H_0 : \sigma^2u = 0$) altında y_{it} sabit etkili modelde bir düzey etrafında, hem sabit etkili hem trendli modelde trend durağandır. Sabit etkili model aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$y_{it} = r_{i0} + \sum_{t=1}^T u_{it} + \varepsilon_{it} \quad \text{veya} \quad y_{it} = r_{i0} + e_{it} \quad (17)$$

Hata terimi için kısaltma yapılmıştır ($e_{it} = \sum_{t=1}^T u_{it} + \varepsilon_{it}$). Başlangıç değeri r_{i0} bilinmeyen heterojen sabittir.

$\sigma^2u = 0$ ise yani temel hipotez doğruysa, $\varepsilon_{it} = e_{it}$ eşitliği vardır ve e_{it} durağandır.

$\sigma^2u \neq 0$ ise e_{it} durağan değildir (Tatoğlu, 2012: 111).

6.3.2. Panel eşbütünleşme testleri

Ekonometrik analizlerde kullanılan serilerin birim kök içerdiği durumlarda, serilerin bileşimleri durağan olabilmektedir. Bu sebeple seriler arasında uzun dönemde ilişki olabilmektedir (Tatoğlu Yerdelen, 2012: 122). Eşbütünleşme, seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını araştıran bir analizdir. Birim kökler araştırıldıktan sonra eşbütünleşme analizi yapılmaktadır (Asteriou ve Hall, 2007: 372). Çalışmada sabit terim etkisi altında ‘‘Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi’’ ve ‘‘Kao Panel Eşbütünleşme Testi’’ kullanılmıştır.

6.3.2.1. Pedroni panel eşbütünleşme testi

Pedroni panel eşbütünleşme testinde, H_0 hipotezi, seriler arasında ‘‘eşbütünleşme yoktur’’ anlamı taşımaktadır. Bu test heterojenliğe izin veren bir testtir (Pedroni, 1999: 665).

Pedroni eşbütünleşme analizinde, grup içi ve gruplar arası olmak üzere iki farklı kategoride 7 farklı test bulunmaktadır. Grup içinde, panel-v istatistiği, panel-p istatistiği(ρ), Philips-Perron tipi t istatistiği(PP) ve Dickey-Fuller tipi t istatistiği(ADF) olmak üzere dört test bulunmaktadır. Bu dört testten ilk üçü parametrik olmayan testlerdir. Gruplar arasında, Philips-Perron tipi p istatistiği(ρ), Philips-Perron tipi t istatistiği(PP) ve Dickey-Fuller tipi t istatistiği(ADF) olmak üzere üç test bulunmaktadır (Güvenek ve Alptekin, 2010: 181).

Trend ve ortalamanın olduğu Pedroni testi aşağıdaki denklemlerleştirilebilir:

$$Y_{it} = a_i + \delta_i t + \beta_{1i} X_{1i,t} + \dots + \beta_{ki} X_{ki,t} + \hat{e}_{it} \quad (18)$$

Yukarıdaki modelde $\hat{e}_{it}$ artıkları göstermektedir. $\hat{e}_{it} = \rho_i \hat{e}_{it-1} + v_{it}$ şeklinde tahmin edilmektedir (Güriş, 2015).

6.3.2.2. Kao panel eşbütünleşme testi

Analizde kullandığımız diğer bir eşbütünleşme testinin sahibi Kao, bu testi oluştururken Dickey-Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testlerini kullanmıştır. Sıfır hipotezi ($H_0: \rho=1$) “eşbütünleşme yoktur” ifadesini temsil etmektedir (Kao, 1999). Model aşağıdaki şekilde gösterilebilir (Ateriou ve Hall, 2007: 373):

$$Y_{it} = a_i + \beta X_{it} + u_{it} \quad (19)$$

Bağlı artığı ifade eden u_{it} , $u_{it} = \rho u_{it-1} + v_{it}$ şeklinde açıklanabilir.

6.3.3. Panel FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square / Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi) ile eşbütünleşme katsayıları tahmini

Eşbütünleşme testleri uygulandıktan sonra, değişkenlerin katsayılarını tahmin etmek ve sayısal anlamda, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni nasıl etkilediğini görebilmek adına, Pedroni tarafından geliştirilen FMOLS yöntemi kullanılacaktır (Pedroni, 2000: 93).

FMOLS yöntemi bireysel kesitler arasındaki heterojenliğe izin veren; sabit terimin, hata teriminin ve bağımsız değişkenlerin farkları arasındaki kolerasyonun varlığını da hesaba katan bir yöntemdir. Pedroni, bu yöntemin özellikle küçük örneklemeler üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu belirtmiştir (Kök ve Şimşek, 2006: 7). FMOLS aşağıdaki denklemden yararlanarak hesaplama yapmaktadır:

$$y_{it} = \alpha_{it} + \beta x_{it} + \varepsilon_{it} \quad (20)$$

$$x_{it} = x_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (21)$$

y: bağımlı değişkeni, x: bağımsız değişkeni, β : Eşbütünleşme vektörünü, ε : Hata terimini ifade etmektedir (Narayan ve Wong, 2009: 2271).

6.3.4. Granger nedensellik testi

İki değişken arasındaki sebep sonuç ilişkisini öğrenebilmek için nedensellik analizi yapılmaktadır (Yiğitbaşı, 2015: 287). Değişkenler arasında nedensellik tespitinin yapılabilmesi için en sık kullanılan yöntem, Granger tarafından geliştirilen nedensellik analizidir (Aykırı, 2008: 111). Granger nedensellik testi bir tahmin yöntemi değildir sadece nedensellik çıkarımı yapılmaktadır (Granger, 1988: 554). Granger nedensellik testi denklemleri aşağıdaki gibi gösterilebilmektedir:

$$X_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + u_t \quad (22)$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \theta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \nu_i X_{t-i} + u_t \quad (23)$$

$H_0: \beta_i=0$ yani Y’den X’e doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

$H_1: \beta_1 \neq 0$ yani X’den Y’ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

İlk denklemde β_i katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı ise Y, X'in bir nedenidir ve Y'den X'e doğru tek yönlü bir ilişki mevcuttur denebilir. İkinci denklemde, v_i katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı ise X, Y'nin bir nedenidir ve X'ten Y'ye doğru tek yönlü bir ilişki mevcuttur denebilir. β_i ve v_i katsayıları birlikte sıfırdan farklı ise iki değişkenin de birbirini etkilediği ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir. Eğer iki katsayı da sıfıra eşit ise değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığına karar verilir (Turhan, 2007: 78). Seriler arasında bir nedensellik ilişkisi yoksa analiz, istatistiki açıdan anlamlı olsa bile, iktisadi açıdan bir anlam ifade etmez (Gujaratti, 2004: 1059).

6.4. Birim Kök Testlerin Analizleri

Çalışmanın amacı, Balıkesir İli'ndeki tarımsal girdi desteklerinin (mazot, gübre ve toprak analizi destekleri), tarımsal üretim (buğday üretimi) üzerindeki etkisini, panel eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile analiz etmektir. Öncelikle, bağımsız değişken olarak kullanacağımız tarımsal destek veri setinin ve bağımlı değişken olarak kullanacağımız tarımsal üretim veri setinin, sahte regresyon sorunuyla karşılaşmamak için, durağan olup olmadığı birim kök testleriyle test edilmelidir.

6.4.1. Değişkenlerin düzey değerlerinin sabitli birim kök testleri

Tablo 14. Değişkenlerin Düzey Değerlerinin Sabitli Birim Kök Testleri

Değişkenler	Levin, Lin&Chu (LLC)	Augmented Dickey-Fuller (ADF)	Philips-Perron (PP)
Buğday Üretim Miktarı (Sabitli)	-4.78894*** (0.0000)	38.2318 (0.2832)	43.7526 (0.1221)
Mazot+Gübre Destek Miktarı (Sabitli)	1.98502 (0.9764)	12.6394 (0.9997)	11.8656 (0.9998)
Toprak Analizi Destek Miktarı (Sabitli)	-1.83761** (0.0331)	30.8753 (0.6216)	42.8882 (0.1411)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *** test istatistiğinin %1 düzeyinde anlamlı, ** test istatistiğinin %5 düzeyinde anlamlı, * test istatistiğinin %10 anlamlı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

Yukarıdaki tabloda olasılık değerlerine bakıldığında, sabit terim etkisi altında, buğday üretim miktarı serisinin sadece LLC testinde durağan olduğu görülmektedir. Diğer testlerde ise H_0 hipotezi kabul edilmiştir ve seri $I(0)$ 'a göre birim kök içermektedir. Mazot ve gübre destek miktarı serisinin, bütün testlerde durağan olmadığı görülmektedir ve H_0 hipotezi bütün testlerde kabul edilmiştir. Toprak analiz destek miktarı serisi ise sadece LLC testinde durağan olduğu görülmektedir. Diğer testlerde ise H_0 kabul edilmiştir. Ekonometrik analizde kullanılacak olan serilerin düzeyde yani $I(0)$ 'da durağan olmadığı ve serilerin birim kök problemi içerdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle serilerin birincil farkları alınarak testler yinelenmelidir.

6.4.2. Değişkenlerin birincil fark değerlerinin sabitli birim kök testleri

Tablo 15. Değişkenlerin Birincil Fark Değerlerinin Sabitli Birim Kök Testleri

Değişkenler	Levin, Lin&Chu (LLC)	Augmented Dickey-Fuller (ADF)	Philips-Perron (PP)
Buğday Üretim Miktarı (Sabitli)	-20.8771*** (0.0000)	89.9777*** (0.0000)	116.597*** (0.0000)
Mazot+Gübre Destek Miktarı (Sabitli)	-30.6080*** (0.0000)	131.249*** (0.0000)	167.285*** (0.0000)
Toprak Analizi Destek Miktarı (Sabitli)	-15.2344*** (0.0000)	94.8042*** (0.0000)	132.942*** (0.0000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *** test istatistiğinin %1 düzeyinde anlamlı, ** test istatistiğinin %5 düzeyinde anlamlı, * test istatistiğinin %10 anlamlı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, sabit terim etkisi altında, serilerin tümü birincil farkları alındığında I (1)'de durağan hale gelmektedir. Olasılık değerleri tüm seriler için 0.0000 olarak gerçekleşmiştir. Yani tüm seriler %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmişlerdir.

6.4.3. Değişkenlerin düzey değerlerinin sabitli ve trendli birim kök testleri

Tablo 16. Değişkenlerin Düzey Değerlerinin Sabitli ve Trendli Birim Kök Testleri

Değişkenler	Levin, Lin&Chu (LLC)	Augmented Dickey-Fuller (ADF)	Philips-Perron (PP)
Buğday Üretim Miktarı (Sabitli ve Trendli)	-14.5757*** (0.0000)	49.1936** (0.0444)	81.0987*** (0.0000)
Mazot+Gübre Destek Miktarı (Sabitli ve Trendli)	-22.3782*** (0.0000)	83.2926*** (0.0000)	138.068*** (0.0000)
Toprak Analizi Destek Miktarı (Sabitli ve Trendli)	-13.6572*** (0.0000)	56.8075*** (0.0084)	109.592*** (0.0000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *** test istatistiğinin %1 düzeyinde anlamlı, ** test istatistiğinin %5 düzeyinde anlamlı, * test istatistiğinin %10 anlamlı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

Yukarıdaki tabloya göre, sabit terim ve trend etkisi altında buğday üretim miktarı serisinin düzey değerlerde, LLC ve PP testlerine göre %1 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. ADF testine göre ise %5 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Sabit terim ve trend etkisi altında mazot ve gübre destek miktarı serisine uygulanan, tüm testlerde H_0 hipotezi reddedilmiştir. Serinin %1 anlamlılık seviyesinde tüm testlerde durağan olduğu görülmektedir.

Yine sabit terim ve trend etkisi altında toprak analiz destek miktarı serisinin, düzey değerlerde yani I (0)'da LLC, ADF ve PP testlerinde %1 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Tüm testlerde H_0 hipotezi reddedilmiştir.

6.4.4. Değişkenlerin birincil fark değerlerinin sabitli ve trendli birim kök testleri

Sabit terim ve trend etkisi altında, düzey değerlerde, serilerin tüm testlerde durağan olduğu yukarıdaki bölümde görülmektedir. Tüm testlerde, %1 anlamlılık seviyesinde, durağanlık söz konusuyken sadece buğday üretim miktarı serisinin ADF testinde %5 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Rao ve Kumar (2009) ile Singh (2013) serilerin düzey değerlerine uygulanan panel birim kök testlerinin birbirinden farklı sonuçlar verdiği durumda birinci farkı alınmış serilerin durağan çıkmasının serilerin $I(1)$ olduğunun kabul edilmesi için yeterli olduğunu belirtmiştir (Rao ve Kumar, 2009: 1012-1017). Bu sebeple sabit terim ve trend etkisi altında da serilerin fark değerlerine durağanlık testi uygulanacaktır.

Tablo 17. Değişkenlerin Birincil Fark Değerlerinin Sabitli ve Trendli Birim Kök Testleri

Değişkenler	Levin, Lin&Chu (LLC)	Augmented Dickey-Fuller (ADF)	Philips-Perron (PP)
Buğday Üretim Miktarı (Sabitli ve Trendli)	-21.3648*** (0.0000)	58.2546*** (0.0059)	98.4469*** (0.0000)
Mazot+Gübre Destek Miktarı (Sabitli ve Trendli)	-51.3210*** (0.0000)	84.3487*** (0.0000)	136.839*** (0.0000)
Toprak Analizi Destek Miktarı (Sabitli ve Trendli)	-7.52281*** (0.0000)	57.5066*** (0.0071)	111.733*** (0.0000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *** test istatistiğinin %1 düzeyinde anlamlı, ** test istatistiğinin %5 düzeyinde anlamlı, * test istatistiğinin %10 anlamlı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, serilerin birincil farkları alındığında yani $I(1)$ 'de, tüm testlerde %1 anlamlılık seviyesinde H_0 hipotezinin reddedildiği ve serilerin durağan olduğu görülmektedir.

6.4.5. Hadri birim kök testi

Hadri birim kök testini diğer testlerde ayıran özelliğin, H_0 hipotezinin kabudlünün, durağan olma anlamına gelmesinin olduğunu testlerin açıklamalarında anlatmıştık. Diğer testlerde %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinden küçük olan olasılık değerleri için " H_0 hipotezi reddedilir ve seri durağandır" yorumu yapılırken, Hadri testinde, anlamlılık seviyelerinden büyük olan olasılık değerleri için " H_0 kabul edilir ve seri durağandır" yorumu yapılmaktadır. Literatürde Hadri testi "durağan olma" testi olarak adlandırılırken, diğer testler "durağan olmama" testleri olarak adlandırılmaktadır.

Tablo 18. Hadri Birim Kök Testi

Değişkenler	Hadri	
	Düzyey Değerler	Fark Değerleri
Buğday Üretim Miktarı	4.4604 (0.0000)	-2.1179** (0.9829)
Mazot+Gübre Destek Miktarı	6.7930 (0.0000)	-2.9113** (0.9982)
Toprak Analizi Destek Miktarı	7.6306 (0.0000)	-2.1934** (0.9859)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *** test istatistiğinin %1 düzeyinde anlamlı, ** test istatistiğinin %5 düzeyinde anlamlı, * test istatistiğinin %10 anlamlı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

Yukarıdaki tabloda olasılık değerlerine bakıldığında, düzey değerlerde yani $I(0)$ 'da, tüm seriler için H_0 hipotezinin reddedildiği ve serilerin durağan olmadığı görülmektedir. Serilerin birincil farkları alındığında yani $I(1)$ 'de %5 anlamlılık seviyesinde H_0 hipotezinin kabul edildiği ve serilerin durağan hale geldiği görülmektedir.

6.5. Panel Eşbütünleşme Testleri

Birim kök testler uygulandıktan sonra bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişki varlığını analiz edebilmek için eşbütünleşme testleri yapılacaktır.

6.5.1. Pedroni panel eşbütünleşme testi

Tarımsal destekler ve buğday üretim miktarı arasındaki uzun dönemli ilişki hakkında inceleme yapabilmek için $I(1)$ düzeyinde durağan hale getirilen serilere ilk olarak Pedroni panel eşbütünleşme testi uygulanacaktır.

Tablo 19. Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi

		Test istatistiği	Olasılık değeri	Ağırlıklandırılmış test istatistiği	Olasılık değeri
Grup içi	Panel-v istatistiği	-1.902022	0.9714	-2.118835	0.9829
	Panel-p istatistiği(rho)	1.580692	0.9430	1.781590	0.9626
	Philips-Perron tipi t istatistiği (PP)	-5.906854***	0.0000	-3.743740	0.0001***
	Dickey-Fuller tipi t istatistiği (ADF)	-4.485696***	0.0000	-3.059243	0.0011***
Gruplar arası	(Grup)Philips-Perron tipi p istatistiği (rho)	4.022567	1.0000		
	(Grup)Philips-Perron tipi t istatistiği (PP)	-5.249409***	0.0000		
	(Grup)Dickey-Fuller tipi t istatistiği (ADF)	-1.886088**	0.0296		

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *** test istatistiğinin %1 düzeyinde anlamlı, ** test istatistiğinin %5 düzeyinde anlamlı, * test istatistiğinin %10 anlamlı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Gecikme uzunluğu SIC bilgi kriterine göre otomatik seçilmiştir.

Tablo 19'a göre, t-istatistiğinin olasılık değerlerine bakıldığında, Panel-v istatistiği, Panel-p istatistiği(rho) ve (Grup)Philips-Perron tipi p istatistiği (rho) dışında kalan diğer tüm testlerde istatistiki bir şekilde anlamlı olarak boş hipotez "eşbütünleşme yoktur" reddedilmiştir. Philips-Perron tipi t istatistiği (PP) ve Dickey-Fuller tipi t istatistiği (ADF) %1 anlamlılık seviyesinde H_0 hipotezini reddetmiştir. (Grup)Dickey-Fuller tipi t istatistiği (ADF) ise %5 anlamlılık seviyesinde H_0 reddetmiştir. Pedroni, özellikle küçük örneklem için Dickey-Fuller tipi t istatistiği (ADF) ve (Grup)Dickey-Fuller tipi t istatistiği (ADF) testlerinin daha anlamlı sonuçlar vereceğini göstermiştir (Pedroni, 1999). Bu uygulamada da, bu testlerin anlamlı çıkması, panel verilerinde eş bütünleşmenin anlamlı bir göstergesidir (Hepaktan ve Çınar, 2012).

Kullanacağımız diğer bir test olan Kao Panel Eşbütünleşme Testi, sabit terim etkisi altında sonuç veren bir test olduğu için Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi'nde de sabit terim etkisi altında bulunan sonuçlar verilmiştir.

6.5.2. Kao panel eşbütünleşme testi

Tarımsal destekler ve buğday üretim miktarı arasındaki uzun dönemli ilişki hakkında inceleme yapabilmek için I(1) düzeyinde durağan hale getirilen serilere uygulanacak olan diğer test "Kao Panel Eşbütünleşme Testi" dir.

Tablo 20. Kao Panel Eşbütünleşme Testi

	t-istatistiği	Olasılık değeri
ADF	-7.534338***	0.0000

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *** test istatistiğinin %1 düzeyinde anlamlı, ** test istatistiğinin %5 düzeyinde anlamlı, * test istatistiğinin %10 anlamlı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Gecikme uzunluğu SIC bilgi kriterine göre otomatik seçilmiştir.

Yukarıdaki tabloya göre, t-istatistiğinin olasılık değeri %1 anlamlılık seviyesinde, H_0 (eşbütünleşme yoktur) hipotezini reddetmiştir. Dolayısıyla alternatif hipotez olan "eşbütünleşme vardır" hipotezi kabul edilmiştir.

6.6. Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini ve Değerlendirilmesi

Eşbütünleşme testleri uygulandıktan sonra değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin sayısal olarak da açıklanabilmesi ve için katsayı tahmin testleri uygulanacaktır.

6.6.1. Tesadüfî etkiler ve sabit etkiler modelleri

Tablo 21. Tesadüfî Etkiler Modeli

Buğday Üretim Miktarı	Katsayı	t-istatistik değeri	Olasılık değeri
Mazot+Gübre Destek Tutarı	.0009259	0.55	0.586
Toprak Analiz Destek Tutarı	.1016802	1.58	0.113
Tablo Anlamlılık Değeri (Prob>Chi ²)	0.0817		

Tablo 22. Sabit Etkiler Modeli

Buğday Üretim Miktarı	Katsayı	t-istatistik değeri	Olasılık değeri
Mazot+Gübre Destek Tutarı	.0014862	0.80	0.426
Toprak Analiz Destek Tutarı	.0943186	1.34	0.183
Tablo Anlamlılık Değeri (Prob>Chi ²)	0.1010		

Yukarıda kurulan her iki testte de öncelikle yorumlanması gereken değer, tabloların anlamlılık değerleridir. Sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinde, kurulan modellerin anlamlı sonuçlar verebilmesi için Prob>Chi² değeri 0.05'ten küçük olmalıdır. Her iki tabloda da bu değerler görüldüğü üzere 0.05'ten oldukça büyüktür. Ayrıca olasılık değerleri üzerinden de bir değerlendirme yapacak olursak, katsayının anlamlılığını gösteren olasılık değerleri her iki testte de 0.05'ten büyük olduğu için katsayılar, analiz için anlamlı sonuçlar vermemektedir.

Pedroni, tesadüfi etkiler ve sabit etkiler modellerinin yanlış sonuçlar üretebileceğini ifade etmektedir. Bunun nedeninin ise otokorelasyon ve içsellik sorunları olduğunu söylemektedir. Bu sorunlara karşı Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) ve Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) yöntemlerini geliştirmiştir. Pedroni, özellikle küçük örneklerde FMOLS'nin daha güçlü sonuçlar verdiğini belirtmiştir (Pedroni, 2000).

6.6.2. FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares / Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi) ile katsayı tahmini

Pedroni, küçük örnekler için FMOLS yönteminin daha güçlü sonuçlar verdiğini belirttiği için analizde bu yöntem kullanılacaktır.

Tablo 23. FMOLS Yöntemi ile Katsayı Tahmini

Buğday Üretim Miktarı (Bağımlı Değişken)	Katsayı	t-istatistik değeri	Olasılık değeri
Mazot+Gübre Destek Tutarı (Bağımsız Değişken)	.0009577	0.88	0.378
Toprak Analizi Destek Tutarı (Bağımlı Değişken)	.0951589	2.32	0.021

Yukarıdaki tabloya göre, toprak analizi destek tutarına ilişkin olasılık değeri 0.05'ten küçüktür. Yani katsayı anlamlıdır. Lakin mazot+gübre destek tutarına ilişkin olasılık değeri 0.05'ten büyük gerçekleşmiştir. Bunun nedenini verilerdeki eksik gözlemler olarak gösterilebilir. Katsayılara bakıldığında, bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni kısa dönemde de pozitif yönde etkilemiştir. Analiz için daha anlamlı sonuç olan toprak analiz destek tutarındaki %1'lik artış, uzun dönemde buğday üretim miktarı üzerinde %0.095'lik bir artış meydana getirebilecektir.

6.7. Granger nedensellik testi

Tablo 24. Granger Nedensellik Testi

H ₀ hipotezi : Granger nedeni değildir.	F-istatistik değeri	Olasılık değeri
Mazot+Gübre destek tutarı, buğday üretim miktarının Granger nedeni değildir.	4.57347**	0.0140
Buğday üretim miktarı, Mazot+Gübre destek tutarının Granger nedeni değildir.	0.03619	0.9645
Toprak analizi destek tutarı, buğday üretim miktarının Granger nedeni değildir.	2.82094*	0.0671
Buğday üretim miktarı, Toprak analizi destek tutarının Granger nedeni değildir.	0.13200	0.8766

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *** test istatistiğinin %1 düzeyinde anlamlı, ** test istatistiğinin %5 düzeyinde anlamlı, * test istatistiğinin %10 anlamlı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

Tabloya göre, ‘mazot+gübre destek tutarı, buğday üretim miktarının Granger nedeni değildir’ hipotezi, %5 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Yani ‘mazot+gübre destek tutarı, buğday üretim miktarının Granger nedeni’ hipotezi kabul edilmiştir. Yine ‘toprak analizi destek tutarı, buğday üretim miktarının Granger nedeni değildir’ hipotezi %10 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Yani ‘toprak analizi destek tutarı, buğday üretim miktarının Granger nedeni’ hipotezi kabul edilmiştir.

Buğday üretim miktarına ait, hem mazot+gübre destek tutarının hem de toprak analizi destek tutarının Granger nedeni değildir hipotezi kabul edilmiştir. Yani buğday üretim miktarının, her iki değişkenin de Granger nedeni olmadığı görülmektedir. Bu sebeple mazot+gübre destek tutarından ve toprak analizi destek tutarından, buğday üretim miktarına doğru tek yönlü nedensellik tespit edildiğini söyleyebiliriz.

Sonuç ve Değerlendirme

Tarım, insanların en temel fizyolojik ihtiyacı olan beslenme gereksinimini karşılayan, oldukça önemli bir ekonomik faaliyettir. İnsanlığın, yerleşik yaşamaya başladığı ilk zamanlardan günümüze kadar tarımsal faaliyetler, sürekli bir gelişim ve değişim içinde olmuştur. Modern çağda, tarımda makineleşmeyle beraber, devletlerin bu sektöre olan destekleri önemli hale gelmiştir. Çünkü tarımsal teknolojiyi üretmek ya da ithal etmek için devletlerin izlediği olumlu politikalar, tarım sektöründeki bireylerin elini güçlendirmektedir. Dolayısıyla devletlerin üretim üzerine sağladığı her türlü desteğin ve kolaylığın, üretim istikrarına pozitif yönde etki edeceği düşünülmektedir.

İthalat bütçelerinin büyük bir kısmını enerji ve teknolojiye ayıran gelişmekte olan ülkelerde, tarım sektörünün ilerleyen yıllarda daha önemli hale geleceği düşünülmektedir. Zaman zaman tarımda verimliliği yakalayan ama bu konuda istikrarlı şekilde ilerleyemeyen bu ülkelerde, tarımsal desteklerin öneminin de sektörle paralel olarak artacağı düşünülmektedir.

Türkiye, verimli topraklara ve su kaynaklarına sahip bir ülkedir. Bu imkanların doğru kullanılabilmesi ve optimal seviyeye yakın verim alınabilmesi için üreticilerin hem eğitilmesi hem de maddi olarak desteklenmesi gerekmektedir. Türkiye, özellikle AB ile müzakerelere başladığından beri, AB'nin "Ortak Tarım Politikası" na göre tarımsal destek politikalarına yön vermeye başlamıştır. İstikrar, verimlilik ve iktisadilik temeline dayanan bu destekleme politikalarının, istenen sonuçlara ulaşip ulaşmadığı, hem politika belirleyiciler hem de tarım sektöründeki bireyler için merak konusu olmuştur.

Türkiye'nin en kalabalık coğrafi bölgesi olan Marmara Bölgesi'nin, tarımsal ihtiyacını karşılayan illeri, Güney Marmara illeri olarak bilinenlerdir. Bunların başında da Balıkesir İli gelmektedir. Hayvancılık ve tarım ile özdeşleşmiş bu şehir, geniş ovalara, verimli otlaklara ve meralara ve bol su kaynaklarına sahiptir. Çitçi nüfusunun oldukça kalabalık olduğu Balıkesir'de tarımsal desteklerin ne gibi etkileri olduğunun merakı, bu çalışmaya ilham kaynağı olmuştur.

Gelişmekte olan ülkeler, teknoloji ve sanayi alanında olduğu gibi, tarım sektöründe de gelişmiş ülkelerin politikalarını, kendilerine örnek politikalar olarak kabul etmektedirler. Türkiye de, bu bağlamda, AB'nin politikalarını kendine örnek almaktadır. Yıllardır çok sayıda destekleme politikası geliştirilmiş ve bunlar kısa veya uzun süreli uygulanmıştır. Kimisi tedavülden kaldırılmış, kimisi uygulanmaya devam edilmiştir. Destekleme politikalarının sık sık değişmesi uzun dönemli verilere ulaşılmasına neden olmaktadır. Bu durum, araştırmacıyı dar bir istatistiki alana hapsettiği için de çok daha çeşitli testlerin yapılmasına engel olmaktadır. 2000'li yılların başından itibaren, AB Ortak Tarım Politikası çerçevesinde geliştirilmeye çalışılan tarımsal desteklerin, Balıkesir İli'ndeki mevcut potansiyel üzerine etkisi hakkında, en azından olumlu ya da olumsuz bir yorum yapabilmek için bu analizin bir kaynak olması arzu edilmektedir.

Bu çalışmada, Balıkesir İli'nde verilen tarımsal girdi desteklerinin, üretim üzerine etkilerini araştırmak için mazot, gübre ve toprak analizi desteklerinin, buğday üretimi üzerine etkileri, panel veri yöntemi ile analiz edilmeye çalışılmıştır. İlk olarak analizde

kullanacağımız serilerin durağan olup olmadığını tespit etmek için Levin, Lin & Chu, Augmented Dickey Fuller, Philips-Perron ve Hadri birim kök testleri uygulanmıştır. Düzey değerlerde durağan olmadığı anlaşılan seriler, birincil farkları alınarak durağan hale getirilmiş ve analiz esnasında karşılaştırılması muhtemel olan sahte regresyon sorununun da önüne geçilmiştir.

Birincil farkları alınıp durağan hale getirilen değişkenler arasında, uzun dönemli ilişki olup olmadığını test etmek için Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi ve Kao Panel Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Uygulanan her iki testte de, %1 anlamlılık seviyesinde, eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani analizde kullanacağımız serilerin uzun dönemde ilişki içinde olduğu anlaşılmıştır.

Eşbütünleşme testleri uygulandıktan sonra, değişkenlerin katsayılarını tahmin etmek ve kısa dönemde de sayısal anlamda, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni nasıl etkilediğini görebilmek adına, Pedroni tarafından geliştirilen FMOLS yöntemi kullanılmıştır. Uyguladığımız testte, değişkenlerin katsayılarının pozitif çıkması, beklediğimiz gibi değişkenler arasında, kısa dönemde de bir ilişki olduğunun kanıtı olmuştur. Her ne kadar mazot+gübre destek tutarının katsayısı anlamlı çıkmasa da, eşbütünleşme ve katsayı tahmin testleri ile değişkenlerin, hem uzun dönemde hem de kısa dönemde ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir.

Genel olarak değişkenler arasında sebep sonuç ilişkisini test edebilmek için Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Uzun ve kısa dönemde birlikte hareket ettiği anlaşılan değişkenlerin nedensellik tespitinin yapılması, modelde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin de yerinde kullanılıp kullanılmadığının ispatı olmaktadır. Uygulanan testte, mazot+gübre destek miktarının, %5 anlamlılık seviyesinde, buğday üretim miktarının Granger nedeni olduğu görülmüştür. Yine toprak analiz destek tutarının, %10 anlamlılık seviyesinde, buğday üretim miktarının Granger nedeni olduğu görülmüştür. Buğday üretim miktarının ise diğer değişkenlerin, Granger nedeni olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan testte anlaşılabileceği üzere, mazot gübre ve toprak desteklerinden buğday üretimine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Her iki bağımsız değişkenden de, bağımlı değişkene doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcut olduğu için bağımsız değişkenler, bağımlı değişkenin sebebidir diyebiliriz.

Çalışmada, Balıkesir İli'nde 2009-2015 yılları arasında verilen mazot, gübre ve toprak analizi destek tutarlarının, üretim üzerine ne gibi bir etkisi olduğu analiz edilmiş ve bu desteklerin genel anlamda üretim üzerinde pozitif bir etkisi olduğu anlaşılmıştır. Bir kısım araştırmacıların da iddia ettiği gibi modern çağ tarımına ayak uydurabilmek için daha kapsamlı ve geniş çerçevede uygulanması gereken tarımsal desteklerin, Türkiye'de tarım sektörünün gelişiminde, tarımsal hasılayı olumlu etkilediğine dair ipuçları elde edilmiştir. Ancak, daha önce de bahsedildiği üzere, anılan desteklerin çok sık değiştirilmesi ve destek tutarlarının sağlıklı bir şekilde her yıl düzenli olarak tutulamaması gibi nedenlerden dolayı, yapılan analizlerin kapsamının daralabileceği ve bu durumun da birbirinin farklı yönde bulgular elde edilmesine neden olacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, S. (1984). *“Tarım Hukuku”*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay. No:907.
- Aloyce, G.M., Gabagambi, D.M., Hella, J.P. (2014). *“Assessment of operational aspects of the input supply chain under national agriculture input voucher scheme (NAIVS) in Tanzania”*. Vol 6(3).
- Ardıç, H. (2004). *“1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi”*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi. S.154-159 / 259-289.
- Asteriou, D., Hall, S. (2007). *“Applied Econometrics: A Modern Approach”*. Palgrave Macmillan. New York. S.372-373.
- Aykırı, M., 2008. *“Ekonomik Büyüme-Enflasyon ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2005)”*. Kafkas Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Kars. S.111
- Bağcı, S. (2016). *“Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizlerinin Dış Ticarete Etkileri”*. Aksaray Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. S.47-49.
- Baltagi, B. H. (2005). *“Econometric Analysis of Panel Data (third ed.)”*. John Wiley & Sons. S.246
- Baltagi, B. (2008). *“Econometric Analysis of Panel Data”*. New York. John Wiley & Sons. S.17
- Baltagi, B. H. (2011). *“Econometric”*s. Fifth Edition. Springer. New York.
- Banful, A.B. (2011). *“Old Problems in the New Solutions? Politically Motivated Allocation of Programme Benefits and New Fertilizer Subsidies”*. World Development 39(7). S.1166-1176.
- Banful, Afua Branoah (2010). *“Old problems in the new solutions?”*. IFPRI Discussion Paper 01002. Washington D.C., IFPRI.
- Bayraç, H.N., Yenilmez, F. (2005). *“Türk Tarımının AB Ortak Tarım Politikasına Uyum Çalışmaları ve Olası Ekonomik Etkileri”*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 6 Sayı: 1. S.24-41.
- Bayraktutan, Y., Demirtaş, I. (2011). *“Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı:22. No:2. S.1-28
- Block, S. (1994). *“A new view of agricultural productivity in Sub-Saharan Africa”*. American Journal of Agricultural Economics. 76 August. S.619-624.
- Cengiz, Ç. (2010). *“Avrupa Birliği Tarım Politikalarında Reformlar ve Sonuçlar”*. Yüksek Lisans Tezi. (101-141)
- Civan, A. (2010). *“Türkiye’de Tarımsal Destek Programları”*. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt:25. Sayı:1. S.127-146.

Crawford, E.W., Jayne, T.S. ve Kelly, V.A. (2006). ‘‘Alternative approaches for promoting fertilizer use in Africa’’. Agriculture and Rural Development Discussion Paper 22. Washington, DC: World Bank.

Çakmak, E. (2007). ‘‘Trade Liberalization And Turkish Agriculture: Threat or Opportunity’’. Cal-Med Workshop III (Mediterranean Products in a Global Market Place).

Çakmak, E., H. Dudu ve N. Öcal. (2008). ‘‘Türk Tarımında Etkinlik: Hanehalkı Düzeyinde Nicel Analiz’’. TEPAV Yay. Ankara.

Çalışkan, Ö. (2011). ‘‘2013 Sonrası Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası: Avrupa Komisyonunun Reform Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme’’. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 38. S.137-164.

Çelik, Z. (2005). ‘‘Planlı Dönemde Türkiye’deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme’e. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama. (61).

Çınar, S., Hepaktan, C. E. (2012). ‘‘OECD Ülkelerinde Büyüme-Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Panel Veri Analizi’’. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt:12. Sayı:1. ISSN:1303-0876. S.43-57.

Demirdöğen, A. ve E. Olhan. (2014). ‘‘Türkiye ve Rusya Tarımsal Ticaretinin Politika Değişimi Açısından Değerlendirilmesi’’. Tarım Ekonomisi Dergisi. 20(2). S.101-111.

Deran, A. (2005). ‘‘Meyve Bahçelerinde Maliyetlerin Muhasebe Kuramı Çerçevesinde Hesaplanması ve Uygulamaları’’. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Dickey, D. and Fuller, W. A. (1981). ‘‘Likelihood Ratio Statistics for an Autoregressive Time Series with a Unit Root’’. Econometrica, 49 (4). S.1057-1072.

Dorward, A. (2009). ‘‘Rethinking Agricultural Input Subsidy Programmes in a Changing World’’. London, School of Oriental and African Studies.

Druilhe, Z. and Barreiro-Hurlé, J. (2012). ‘‘Fertilizer Subsidies in Sub-Saharan Africa’’. S. 12-04. FAO, Rome, Italy.

Dünya Bankası. (2014). ‘‘The World Bank, Country Statistics, Data on Tanzania’’. Retrieved from: <http://data.worldbank.org/country/tanzania>. 10.05.2019

Dünya Bankası. (2009). ‘‘Agricultural Reform Implementation Project’’. Washington.

Elçi, S. (2007). ‘‘Avrupa Birliği Yapısal Fonları’’. AB Uzmanlık Tezi. S.46-50.

Ellis, F. (1992). ‘‘Agricultural Policies in Developing Countries’’. Cambridge: Cambridge University Press.

Erdal, G. ve Erdal H. (2008). ‘‘Türkiye’de Tarımsal Desteklemeler Kapsamında Prim Sistemi Uygulamalarının Etkileri’’. Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Ziraat Fakültesi Dergisi. 25 (1). S.41-51.

- FaoStat. (2014). "Statistics: Retrieved from Food and Agriculture Organization of the United Nations". <http://faostat3.fao.org/home/E>. 10.05.2019
- Feder, G. (1985). "The Relation between Farm Size and Farm Productivity: The Role of Family Labor, Supervision, and Credit Constraints". World Development. 29(8). S.1361-1372.
- Gülmez, A. ve Yardımcıoğlu, F. (2013). "BRICS Ülkeleri ile Türkiye'nin Ekonomik Büyümesinde Ulusal ve Yabancı Tasarrufların Etkisi: Panel Veri Analizi". C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt 14. Sayı 1. S. 47-68.
- Gordon, A. (2000). "Improving Smallholder access to purchased inputs in Sub-Saharan Africa". Policy Series 7. Natural Resources Institute. University of Greenwich, London, UK. Available at: <http://r4d.dfid.gov.uk/Output/55006/>
- Govere, J., E. Malawo, T. Lungu, T. Jayne, K. Chinyama ve P. Chilonda. (2009). "Trends and spatial distribution of public agricultural spending in Zambia: Implications for agricultural productivity growth". ReSAKSS Working Paper No. 26. Pretoria: Regional Strategic Analysis and Knowledge Support System (ReSAKSS).
- Gregory, I. (2006). "The Role of Input Vouchers in Pro-Poor Growth". Selected Sections from a Background Paper Prepared for the African Fertilizer Summit June 9–13, 2006, Abuja, Nigeria.
- GTHB. (2007). "Havza Projesi ve Yeni Beklentiler 2007-2012" Sunumu
- GTHB. (2010). "Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli Kapsamında Destek Bütçesi Değerlendirme Çalışması Sunumu".
- Gujarati, Damodar. (1999). "Ekonometrika Dasar". Erlangga, Jakarta.s. 25-697
- Gujarati, D. N. (2004). "Basic Econometrics". Fourth Edition. New York: TheMcGraw-Hill. S.24-2650.
- Güresinli, C.N. (2015). "Avrupa Birliği ve Türkiye Tarımsal Destekleme Politikaları ve Yapısal Politikalarının Tarihi Gelişiminin Değerlendirilmesi". AB Uzmanlık Tezi. S.14-35.
- Güriş, S. (2015). "Panel Veri ve Panel Veri Modeller, Stata ile Panel Veri Modelleri". İstanbul. Der Yayınları. S.13-269
- Güvenek, B., Alptekin, V. (2010). "Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Bir Panel Veri Analizi". Enerji, Piyasa ve Düzenleme. Cilt:1. Sayı:2. S.181
- Hayami, Y. ve V.W. Ruttan. (1985). "Agricultural development: an international perspective". Baltimore, USA, Johns Hopkins University Press.
- Hausman, J. A. and Taylor, W.E. (1981). "Panel Data and Unobservable Individual Effect"s. Econometrica. 49 (6). S. 1377–1398.
- Hlouskova, J., Wagner, M. (2006). "The Performance of Panel Unit Root and Stationarity Tests: Results from a Large Scale Simulation Study". Econometric Reviews. C, XXV. No.1. S.92
- Hsiao, C. (2014). "Analysis of Panel Data". London. Cambridge University Press. S.15

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di12&lang=en 02.07.2019

<http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>, 10.05.2019

<http://tarim.kalkinma.gov.tr/tarim/> 10.05.2019

<https://www.tarim.gov.tr/ABDGM/Belgeler/ABDGM-BROSURLER/OTP%20BRO%C5%9E%C3%99CR.pdf> 10.05.2019

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Extra-EU_trade_in_agricultural_goods 10.05.2019

<https://bakanrapor.ekonomi.gov.tr/detay.cfm?MID=1> 10.05.2019

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>, 05.08.2019

http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/INTERNATIONAL-TRADE/PFGEM/policy_brief-3.pdf
10.05.2019

<https://www.tobb.org.tr/ekonomstat/Sayfalar/istat-ix-isgucu.php> 10.05.2019

<https://www.tarim.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx> 10.05.2019

<http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>, 05.08.2019

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2015/71GK/ekonomikrapor-2014.pdf> 10.05.2019

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2018/EkonomikRapor2017.pdf>, 08.05.2019

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007, 12.07.2019

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, 12.07.2019

Jayne, T.S. ve S. Rashid. (2013). “*Input subsidy programs in sub-Saharan Africa: A synthesis of recent evidence*”. Agric. Econom., 44 (6)

Kao, C. (1999). “*Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data*”. Journal of Econometrics. C:XC. No:1. S.1- 44.

Kaya, A. (2013). “*Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz*”. İstanbul Bilgi Üniversitesi Jean Monnet Kürsüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü. Hiperlink Yayınları. Birinci baskı. (21-23)

Kelly, C. L. (2012). “*Senegal: What Will Turnover Bring?*”. Journal of Democracy. Johns Hopkins University Press. S. 121-131

Kepenek, Y. ve N. Yentürk. (2007). “*Türkiye Ekonomisi*”. 20.baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kiger, B. ve K. Adodo. (2010). “*Getting fertiliser into farmers' hands*”. Inter-Réseaux Development Rural. Grain de Sel, 51, July–September.

- Kilit, G. (2013). ‘‘Sorularla AB Politikaları ve Türkiye: Ortak Tarım Politikası’’. İktisadi Kalkınma Vakfı. Yayın No:266. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=207&id=220, https://www.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=244 10.05.2019
- Koç, M. (1981). ‘‘Türk Kamu Maliyesinde Kemalist Devrimler’’. Maliye Tarihi, Atatürk Özel Sayısı, Ekim. (25-40).
- Kök, R., Şimşek, N. (2006), ‘‘Endüstri-içi Dış Ticaret, patentler ve uluslararası teknolojik yayılma’’. <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/eidtpatentyayilma.pdf>. s. 7-8
- Krausova, M. ve A.B. Banful. (2010). ‘‘Overview of the agricultural input sector in Ghana’’. IFPRI Discussion Paper 01024. Washington DC: IFPRI.
- Kuruç, B. (1988). ‘‘Belgelerle Türkiye İktisat Politikası: 1929-1939’’. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara.
- Levin, A. ve Lin C.F. (1992). ‘‘Unit root tests in panel data: asymptotic and finite sample properties’’. University of California at San Diego. S. 92-93.
- MACO. (2008). ‘‘Fertilizer Support Programme Internal Evaluation’’. Lusaka, Zambia: MACO. Retrieved from: http://www.aec.msu.edu/fs2/zambia/tour/FSP_Internal_Evaluation_2008.pdf 10.05.2019
- Mason, M. N., Jayne, T. S., Mofya-Mukuka, Rhoda. (2013). ‘‘A Review of Zambia’s Agricultural Input Subsidy Programs: Targeting, Impacts, and the Way Forward.’’ Indaba Agricultural Policy Research Institute. Zambia. S. 5.
- Minde, Isaac, T.S. Jayne, E. Crawford, J. Ariga ve J. Govereh (2008). ‘‘Promoting Fertilizer Use in Africa: Current Issues and Empirical Evidence from Malawi, Zambia, and Kenya. Paper prepared for the Regional Strategic Agricultural Knowledge Support System (ReSAKSS) for Southern Africa’’. Working Paper No.13, Food Security Group, Michigan State University.
- Morris, M., V.A. Kelly, R.J. Kopicki ve D. Byerlee. (2007). ‘‘Fertilizer Use in African Agriculture: Lessons Learned and Good Practice Guidelines’’. World Bank, Washington, DC.
- Mustapha, M.K. (2003). ‘‘A Pre-impoundment study of the Limnochemical conditions of Oyun Lake, Ilorin, Kwara State, Nigeria’’. African Journal of Applied Zoology and Environmental Biology. [5]. (44-48). Published by Apex Publishing House, University of Port Harcourt, Port Harcourt, Nigeria. Available online at <http://www.uniportjournals.com/ajazeb> 10.05.2019
- Narayan, P. K., Wong, P. (2009), ‘‘A Panel Data Analysis of The Determinants of Oil Consumption: The Case of Australia’’. Applied Energy. Volume:86. Issue:12. p.2771- 2775.
- OECD. (2015). Countries: Data. Retrieved from The Organisation for Economic Co-operation and Development: <https://data.oecd.org/turkey.htm> 10.05.2019
- Özdemir, V. (2014). ‘‘Türkiye’de Planlı Kalkınma Deneyimleri’’. S.10-23. https://dumludag.files.wordpress.com/2013/09/ozdemir_planlama.pdf 29.07.2019

Özer, M., Biçerli K. (2003). *"Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi"*. Sosyal Bilimler Dergisi. S.71-86.

Özkan, G., Karaköy F. (2018). *"Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Tarımsal Desteklerin Değerlendirilmesi"*. İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi. (139-157).

Özkaya, T., A. Uzman ve H. Adanacioğlu. (2003). *"Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980-2002 Dönemindeki Gelişimi"*. S. 14-15.

Pazarlıoğlu, V. & Kiren Gürler, Ö. (2007). *"Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar"*. Yıl: 44. Sayı: 508. S.27-43.

Pedroni, P. (1999). *"Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors"*. Oxford Bulletin of Economics and Statistics. C. LXI. S.653-670.

Pedroni, P. (2000). *"Fully-Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels"*. Advances in Econometrics. 15. S.93-130.

Pesaran, H.M. (2003). *"A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence"*. University of Southern California. Mimeo.

Phillips, P. C. B., Perron P. (1988). *"Testing for a Unit Root in Time Series Regression"*. Biometrika, 75(2). S.335- 346.

Rad Tüzün, S. ve Aslan, J. (2018). *"2002-2017 Yılları Arasında Türkiye’de Tarım Politikaları ve Uygulamaları"*. Social Sciences Studies Journal. S. 3271-3278

Rao B. B. ve Kumar, S. (2009). *"A panel data approach to the demand for money and the effects of financial reforms in the Asian countries"*. Economic Modelling. 26. S.1012–1017

Salep, M. (2017). *"Türkiye – Amerika İlişkilerinde Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Meselesi"*. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi. Yıl: 5. Sayı: 47. S.351-367.

Sayın, C. (2003). *"Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları"*. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını, Ankara.

Siamwalla, A. ve A. Valdes. (1986). *"Should crop insurance be subsidized?"*. In: Hazell, P., Pomareda, C. & Valdes A. Crop Insurance for Agricultural Development: Issues and Experience. Baltimore: IFPRI/Johns Hopkins University Press.

Sun, H., & Parikh, A. (2001). *"Exports, Inward Foreign Direct Investment (FDI) and Regional Economic Growth in China"*. Regional Studies. S.190

Şener, G. (2015). *"Avrupa 2020 Stratejisi Kapsamında 2013 Sonrası Ortak Tarım Politikası ve Türkiye’nin Bakışı"* Gıda Tarım Hayvancılık Bakanlığı. AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü. AB Uzmanlık Tezi. Ankara.

Şahin, L. (2009). *"Avrupa Birliği ve Türkiye İşgücü Piyasalarının Karşılaştırmalı Analizi"*. S.155-156

Şahinöz, A., A. Özaltan ve I. Gökdoğan. (2015). *"Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarımı"*. VI.Teknik Kongre Kitabı, 3-7 Ocak 2005 TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası. Ankara.

Takeshima, H., Lim Lee, H. (2012). "Agricultural inputs subsidy and their developmental impact: Conventional wisdom".

Taraklı, D. (1976). "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulama Sonuçları". O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayın No:25. Kalite Matbaası. Ankara. (290).

Tarım Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5488.pdf>, 08.05.2019

Tatoğlu Yerdelen, F. (2012). "Panel Veri Ekonometrisi". İstanbul, Beta Yayıncılık. S.15-210

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2012). "2013 ve Sonrası Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası". S. 2-15. <https://www.ab.gov.tr/files/TarimBalikcilikBsk/otpreformu.pdf> 09.05.2019

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Uluslararası Ekonomik Göstergeler (2015). [www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Uluslararası Ekonomik Gostergeler 2014.pdf](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Uluslararası_Ekonomik_Gostergeler_2014.pdf) 29.07.2019

Teoman, Ö. (2012). "Fark Ödeme Sistemi-Buğdayda Uygulanabilirlik". Türkiye Ekonomi Kurumu. Tartışma Metni 2012/36.

Tezel, Y.S. (2002). "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)". Beşinci baskı. Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul. (459).

Tiba, Z. (2009). "The role of input subsidies: Operational guidelines on implementation. Policies for Good Economic Management of Food Price Swings in African Countries". Rome. FAO Trade and Markets Division.

Turhan, S. E., (2007). "Enflasyon ve Ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye Örneği". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş. S.78

Türkiye Tarım Sektörü Raporu. (2013). https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2014/turkiye_tarim_meclisi_sektor_raporu_2013_int.pdf 09.05.2019

TÜSİAD. (2008). "Türkiye'de Tarım ve Gıda: Gelişmeler, Politikalar ve Öneriler".

Tüzüncü, D. (2017). "Türkiye'de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikası Açısından değerlendirilmesi". Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. S. 99-115.

Wiggins, S. ve J. Brooks. (2012). "The use of input subsidies in developing countries". In: Brooks, J. (ed.) Agricultural Policies for Poverty Reduction. Paris: OECD.

Yalçınkaya, N., M. H. Yalçınkaya ve C. Çılbant. (2006). "Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi". Manisa. S.111-112.

Yawson, D., O. Frederick, A. Armah, K. Ernest, A. Afrifa ve K. N. Dadzie (2010). "Ghana's Fertilizer Subsidy Policy: Early Field Lessons from Farmers in the Central Region". Journal of Sustainable Development in Africa. 12(3). S.191-203.

Yiğitbaş, S. (2015). "*Türkiye’de Özel Sektör İşletme Kredilerinin Belirleyicileri*". Akademik Bakış Dergisi. Uluslararası Hakemli sosyal Bilimler E-Dergisi. Sayı: 47. ISSN:1694-528X, Kırgızistan. S. 287-297



ÖZGEÇMİŞ

1989 yılında Balıkesir'in Burhaniye ilçesinde doğdu. Lise öğrenimini Balıkesir'in İvrindi ilçesinde tamamladı. 2014 yılında Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü'nü bitirdi. 2014-2017 yılları arasında özel sektörde pazarlama işinde çalıştı. Halen turizm sektöründe hizmet veren bir şirkette genel koordinatör olarak çalışmaktadır.

